

ТИТ ЛИВИЙ

ДОСТОПАМЕТНИ ГЕРОИ И ДЕЯНИЯ

Превод от латински: Силвия Арсова, Силвия Драмбозова, Иванка Георгиева, Антоанета Александрова, Рая Байлова, Теодора Николова, Сирма Гинева, Сирма Печовска, Мария Кондакова, Добринка Шијекова,
1989

chitanka.info

КНИГА ПЪРВА

ПРИСТИГАНЕ НА ЕНЕЙ В ИТАЛИЯ. ПРОИЗХОД НА ЛАТИНСКИЯ НАРОД

1.

И тъй, преди всичко ще спомена добре известното предание, че след превземането на Троя жестокостите на ахейците спрямо всички троянци не засегнали само двамина — Еней и Антенор: спрямо тях победителите се въздържаха да се възползват от законното право^[1] на войната*1 както заради предишното гостоприемство, така и защото двамата винаги се застъпвали за мир и за връщането на Елена. След многобройни премеждия Антенор стигнал до най-вътрешния залив на Адриатическо море*2, съпроводен от множество енети, които, пропъдени от Пафлагония поради вътрешни раздори и загубили при Троя царя си Пилёмен, сега търсели отечество и предводител. След като изгонили евганейците, които живеели между морето и Алпите, енетите и троянците се заселили по тези места. И действително местността, където стъпили за първи път, се нарича Троя, затова и селището там носи името Троя, а целият народ бил назован „венети“.

Еней, беглец от родината си вследствие на същото крушение, но воден от съдбовното предопределение да сложи началото на по-велика държава, най-напред отишъл в Македония, откъдето, търсейки друго убежище, се озовал в Сицилия, а оттам с флотата си поел посоката към землището на Лаврентум. И това място също се нарича Троя. Добрали се веднъж до тамошния бряг, троянците започнали да плячкосват околните земи, понеже нищо друго не им било останало от дългото странствуване, освен оръжието и корабите, и ето че цар Латин и аборигените, които тогава населявали тези места, се стекли въоръжени от града и околностите, за да спрат нахлуването на пришълците.

За самите събития обаче съществуват две предания. Според едни Латин, победен в сражението, сключил примирие, а след това и кръвно родство с Еней. Според други пък, когато войските били построени за бой, преди да прозвучи сигналът за нападение, Латин, заобиколен от първенците си, излязъл напред и призовал предводителя на

новодошлите да се срещнат за преговори: попитал го що за хора са, откъде са, какво ги е сполетяло, та са напуснали родината си, и в търсене на какво са слезли в землището на Лаврентум. След като научил, че повечето са троянци, бегълци от отечеството си след опожаряването на родния им град, а вождът им е Еней, син на Анхиз и Венера, Латин, възхитен и от благородството, и от духа на народа и предводителя му, готов както за война, така и за мир, подал десницата си на Еней и така осветил верността на бъдещото им приятелство. После между предводителите бил сключен мир, между войските — разменени приветствия. Еней отседнал като гост у Латин; тук пред пенатите Латин прибавил към официалния съюз роднински: дал дъщеря си за съпруга на Еней. Това събитие веднъж завинаги укрепило у троянците надеждата, че най-сетне е намирането на постоянно и установено местожителство ще бъде сложен край на скитанията им. Основали град. По името на съпругата си Еней го нарекъл Лавиний. Скоро в новото семейство се появил и мъжки потомък, комуто родителите дали име Асканий.

---

[1] В електронния вариант на книгата, думите, които са обяснени в **Бележки към отделните глави**, са отбелязани с * и числото отговарящо на съответния номер в бележките. — Бел.ел.кор. ↑

ВОЙНАТА НА ЛАТИНИ И ТРОЯНЦИ С РУТУЛИТЕ

2.

След известно време и двата народа — аборигените и тропиците — били нападнати едновременно. Тури, царят на рутулите, комуто Лавиния била определена за годеница още преди идването на Еней, не могъл да понесе това, че пред него е предпочетен някакъв чужденец, и обявил война едновременно и на Еней, и на Латин. Нито една от войските не излязла радостна от това сражение: рутулите били победени, победителите аборигени и троянци се лишили от своя вожд Латин. Тогава Тури и рутулите, загубили вяра в собствените си сили, потърсили защита в голямата военна мощ на етруските и техния цар Мезенций, който, начело на богатия по онова време град Цере, наблюдавал още от самото начало с немалко безпокойство възникването на новия град*1, убеден, че държавата на троянците усилвала мощта си много повече, отколкото изисквала безопасността на нейните съседи, и на драго сърце съюзил войските си с тези на рутулите. Еней, заплашен от една толкова голяма война, за да предразположи към себе си душите на аборигените, нарекъл и единия, и другия народ „латини“, така че те не само получили едни и същи права, но и едно и също име. И действително от този момент аборигените не отстъпвали на троянците по преданост и вяроност към Еней. Така той, осланяйки се на храбростта на двата народа, които от ден на ден все повече се сближавали, макар и да можел да отблъсне противника иззад крепостните стени, извел войската си за открито сражение срещу етруските, чиято държава тогава била толкова могъща, че славата ѝ се носела не само на сушата, но и сред морето по протежение на цяла Италия — от Алпите до Сицилийския пролив. Тази битка била успешна за латините, а също и за Еней, но за него тя била последното от земните му деяния. Бил погребан — независимо как ще го назовем било според човешките, било според божиите закони — край река Нумик. Наричат го Юпитер тъдявашен*2.

АСКАНИЙ. ОСНОВАВАНЕ НА АЛБА ЛОНГА. РОДОСЛОВИЕ НА ЦАРЕТЕ ДО АМУЛИЙ

3.

Все още не бил достатъчно зрял за властта Асканий, синът на Еней, но тя останала непокътната до неговото пълнолетие; през цялото това време латинската държава и царската власт, наследство от дядо му и баща му, останала запазена за юношата под женска опека — толкова голяма била дарбата на Лавиния. Аз не се стремя да оспорвам — кой ли всъщност би могъл да твърди със сигурност нещо за толкова далечни събития — дали Асканий е бил точно този или пък някой друг, по стар от него, роден от Креуза още преди разрушаването на Илион, впоследствие спътник в бягството на баща си, когото под името Юл родът на Юлиите обявил за свой родоначалник. Та Асканий, където и от която и майка да е бил роден — твърдо се знае само, че е син на Еней, — поради нарасналото население на Лавиний решил да остави процъфтяващия и благоденстващ за ония времена град на своята майка или мащеха, а сам основал в подножието на планината Алба нов, наречен Алба Лонга според разположението на построения покрай снагата на планината град. Между основаването на Лавиний и колонията Алба Лонга били изминали почти 30 години. А могъществото на Лавиний дотолкова било нараснало, особено след поражението на етруските, че дори и след смъртта на Еней, през време на настойничеството на Лавиния и началното царуване на юношата, нито Мезенций и етруските, нито някой друг от съседните племена се осмелили да вдигнат оръжие срещу новите си съперници. Мирът бил сключен така, че границата между етруски и латини била реката Албула — сега наричана Тибър.

После царувал синът на Асканий — Силвий, роден по някаква случайност в гората; негов потомък бил Еней Силвий, а внук — Латин Силвий, който основал няколко колонии, наречени „Древни Латини“. Името Силвий останало след това за всички царе на Алба. Синът на Латин се казвал Алба, на Алба — Атис, на Атис — Капне, на Капис —

Капет, на Капет — Тиберин, който, преминавайки река Албула, се удавил и дал известното на потомците име на реката*1. След него царувал Агрипа, син на Тиберин; след Агрипа — Ромул Силвий, който наследил властта от баща си. Самият той, поразен от мълния, предал властта в ръцете на Авентий. Погребан на хълма, който сега е част от града Рим, Авентин оставил на това възвишение името си. После царувал Прока; негови синове били Нумитор и Амулий. На Нумитор, първородния му наследник, Прока завещал старото царство на Силвиевия род. Обаче силата надделяла над бащината воля и почитта към възрастта: Амулий изгонил брат си и започнал сам да управлява. Към престъплението прибавил престъпление: погубил мъжкото потомство на брат си, а на дъщеря му Рея Силвия под предлог, че я удостоява с голямата чест да бъде избрана за весталка, отнел чрез доживотна девственост надеждата да има потомство.

РОМУЛ И РЕМ

4.

Но не е минало, както мисля аз, без намесата на съдбата при основаването на един толкова величествен град и при създаването на най-могъщата след тази на боговете власт. Когато, изнасилена, весталката родила близнаци, тя обявила за баща на неизвестно от кого заченатите деца Марс, било, убедена в това, било, защото един бог бил по-почтен виновник за прегрешението ѝ. Но нито боговете, нито хората спасили самата нея или децата ѝ от жестокостта на царя: жрицата, окована, била турена под стража, а децата по негова заповед трябвало да бъдат хвърлени в течащата наблизко река. Но като че ли по случайност, направлявана от божия воля, Тибър, разлял се през бреговете си в почти неподвижни блата, не позволявал да се достигне до същинското му корито, ала давал надежда на тези, които носели децата, че ще могат да потънат и в застоялата вода. И тъй, с убеждението, че са изпълнили заповедта на царя, те хвърлили децата в най-близката бара, където сега е руминалската смокиня, наричана някога, както разправят, Ромулова*1. Тогава по тези места се простирал твърде голям пуцинак. Според мълвата, когато плитката вода се отдръпнала и оставила на сушата плаващото кошче, в което били децата, ожадняла вълчица, слизаща от околните възвишения, свърнала по посока на детския плач. Тя подложила на малките налетите си с мляко бозки, толкова нежна, че била намерена от овчаря на царското стадо — Фаустул му викали, — когато ближела с език децата. Отнесъл ги той вкъщи, дал ги на жена си Ларенция, за да ги отгледа. Някои мислят, че заради леснодостъпното ѝ тяло Ларенция била наричана от овчарите „вълчица“*2, което и дало повод за чудодейни легенди и предания.

Така родени и отгледани, щом поотраснали, момчетата не дремели ни вкъщи, ни край добитъка, а преброждали горите на лов за дивеч. Укрепнали телом и духом, те вече нападали не само дивите зверове, но и разбойници, натоварени с плячка, която разделяли с

овচারите. Нарастващата от ден на ден младежка дружина се отдавала заедно с тях и на труд, и на забава.

ЕВАНДЪР. ПРИЗНАТЕЛНОСТТА НА РОМУЛ И РЕМ КЪМ ДЯДО ИМ НУМИТОР

5.

Разправят, че още по тия времена на Палатинския хълм бил чествуван празникът Лупèркал, а пък хълмът бил наречен отначало Паланций по името на Палантеум, град в Аркадия, а след това — Палатин. Тук Евандър, който произхождал от същия този аркадски град и владеел тези места преди много години, бил учредил ежегодно да се провежда пренесеният от Аркадия празник: голи младежи тичали и с игри и веселби отдавали почит на ликейския Пан, когото римляните по-късно нарекли Йнуус. Отдадените на веселба младежи, за чийто празник се разчуло наоколо, били издебнати от разбойниците, разярени заради изгубената плячка, и докато Ромул се защитавал с все сила, те заловили Рем, предали го на цар Амулий, като отгоре на това го наклеветили. Най-голямото прегрешение, в което ги обвинявали, било, че нападали земите на Нумитор със събраната от тях шайка младежи и ги плякосвали подобно на врагове. Така Рем бил предаден на Нумитор за наказание.

Още от самото начало обаче Фаустул тайно се надявал, че в дома му отраства царско потомство, понеже знаел, че децата на Рея Силвия били хвърлени в реката по заповед на царя, а времето на тяхното изхвърляне съвпадало точно с времето, когато ги бил прибрал. Но не искал да разкрие преждевременно истината, освен при удобен случай или при необходимост. Необходимостта дошла първа: и тъй, подбуден от страх, той разкрил тайната на Ромул. Случайно и Нумитор, който държал Рем под стража и бил чул, че той има брат близък, сравнявайки и възрастта, и съвсем не робските им заложби, усетил как споменът за внуците докоснал душата му. С питане и разпитване той стигнал дотам, откъдето до разпознаването на Рем оставала една крачка. Тъй от всички страни се затягала примката около царя.

Ромул не потеглил срещу Амулий с целия отряд младежи — не бил все пак равностоен, за да влезе в открито стълкновение, — а

заповядал на овчарите да достигнат до двореца по различни пътища, но в точно уречено време, и тогава нападнал царя; от дома пък на Нумитор Рем с друга подобна дружина му се притекъл на помощ. Така царят бил убит.

6.

Още при първата суматоха на боя Нумитор с викове, че неприятели са нахлули в града и са нападнали двореца, събрал в градската твърдина младежите на Алба Лонга да я охраняват и защитават с оръжие в ръка, но като видял, че след убийството на царя юношите се отправят към него с поздравления, веднага свикал народа на събрание, на което разказал за престъплението на брат си спрямо него, за произхода на внуците си, за това как били родени, възпитани, разпознати; после известил за убийството на тирана*1 и заявил, че той е извършителят му. Тогава юношите се изстъпили наред събранието, поздравили дядо си като цар, а последвалият ги одобрителен вик на цялото множество обявил името и властта на царя за законни.

ОСНОВАВАНЕ НА РИМ

Така съдбата на Алба Лонга била поверена на Нумитор, а Ромул и Рем били обхванати от желание да основат град на това място, дето били изхвърлени и отгледани; пък и населението от албани и латини нараснало вече твърде много. Към тях също се присъединили и овчарите, които изобщо не се съмнявали, че и Алба, и Лавиний ще бъдат невзрачни селища в сравнение с града, който щял да бъде основан. Но в тия намерения на братята успяло да се намеси наследеното от дедите им зло — жаждата за власт — и така от съвсем незначителен повод избухнал непримирим спор. Понеже били близнаци и не можело да се направи избор въз основа на правата и предимствата на възрастта, оставили на боговете — покровители на тези места — да определят със знамение на чие име и под чия власт да бъде новоосновеният град. Като място за птицегадание Ромул избрал Палатин, а Рем — Авентин.

7.

Казват, че първо на Рем се явило знамение — шест сокола, а когато за знамението било вече известно, на Ромул се явили два пъти повече птици. И двамата поотделно били приветствувани от своите привърженици като царе. Едните извличали правото върху царската власт от предимството във времето, другите — от броя на птиците. Сблъскали се в гневен спор, а от него стигнали до бой. Ударен в бъркотията, Рем паднал убит. По-разпространена е мълвата, че той прескочил новопостроените стени, за да се присмее на брат си; тогава, вбесен, Ромул сред поток от ругатни с думите: „Занапред това ще сполети всеки, който прескочи моите стени!“ — убил Рем.

Така Ромул еднолично завзел властта; така новоосновеният град получил името на основателя си.

ХЕРКУЛЕС И КАК

Най-напред Ромул укрепил Палатин — мястото, където бил отгледан. На всички богове принесъл жертви според обичаите на Алба Лонга, единствено на Херкулес — по гръцки обичай, така както било установено от Евандър*1.

Според преданието Херкулес след убийството на Герион докарал по тези места великолепните му крави. Той преплувал със стадото река Тибър и полегнал в тревата край нея, за да си почине от умората на пътя и да възвърне силите на кравите. Когато, натежал от храната и изпитото вино, Херкулес потънал в дълбок сън, един овчар от съседните места на име Как, неукротим със силата си, привлечен от чудесния вид на кравите, поискал да ги открадне. Как подкарал към пещерата си най-хубавите от тях, но ги обърнал заднешком, с опашките напред, за да не доведат следите им в пещерата търсеция ги стопанин, ако кара стадото пред себе си. Призори, отърсил се от съня, Херкулес обходил с поглед стадото и забелязвайки, че част от него липсва, се отправил към съседната пещера да види дали следите не водят натам, но като открил, че са обърнати навън и не водят наникъде, объркан и смутен, подкарал стадото далеч от това злокобно място. Тогава обаче някои от неговите крави замучали, както често се случва, от мъка по останалите, а долетялото откъм пещерата мучене на затворените в нея накарало Херкулес да се върне.

Как се опитал със сила да го отблъсне, но ударен от боздугана му, с напразни викове за помощ към овчарите, паднал мъртъв.

По онова време Евандър, преселник от Пелопонес, управлявал населението по тези места, но по-скоро със своя авторитет, отколкото със силата на властта си, почитан заради владееенето на писмеността*2 — чудесия, непозната дотогава сред грубите и необразовани хора, ала дважд по-почитан заради божествения произход, който приписвали на майка му Кармента, и преклонението на тамошните племена пред нейната пророческа дарба, проявена още преди идването на Сибила в Италия. Та тогава Евандър, привлечен от струпването на овчарите около чужденеца, който несъмнено бил извършителят на убийството,

след като чул причината за престъплението, огледал внимателно осанката и чертите на мъжа — твърде блестящи и величествени за един смъртен — и го запитал кой е. Едва узнал името, бащата и родината му, възкликнал: „Сине на Юпитер, Херкулесе, здравей! Моята майка, безпогрешна тълкувателна на божията воля, ми предсказа за теб, че ще бъдеш приет в сонма на боговете, че тук ще ти бъде, посветен жертвеник, който най-могъщият един ден народ на земята ще нарече «велик» и ще върши свещенодействията по угоден за тебе обред*3.“

Херкулес му подал десницата си в знак, че приема предсказанието и ще изпълни предопределението на съдбата — така жертвеникът бил основан и осветен. Веднага била избрана най-хубавата крава от стадото и принесена като първо жертвоприношение в чест на Херкулес. За извършване на обреда и уреждането на угощението били призовани известните родове на Потииците и Пинариите, които живеели по тези места. Така се случило, че Потииците дошли навреме и вътрешностите били поднесени на тях, а Пинариите — към края на угощението, когато вътрешностите били вече изядени. Оттогава, додето съществувал родът на Пинариите, те спазвали обичая да не ядат вътрешностите на жертвените животни. Научени от Евандър, Потииците дълго време били главни жреци на този обред, но след като изпълнението на този семеен дълг било поверено на държавни роби, целият род на Потииците загинал.

Та този бил единственият чужд култ, възприет от Ромул — още тогава ценител на безсмъртието, породено от храбростта, към което го водела собствената му съдба.

РАЗРАСТВАНЕ НА РИМ. СЪЗДАВАНЕ НА СЕНАТА

8.

След като направил жертвоприношение на боговете според обичая и свикал на събрание множеството, което можело да бъде сплотено в единен народ само чрез закони, Ромул съставил и първото законодателство. Убеден, че за един див народ те ще бъдат свещени, ако самият той бъде издигнат на почит посредством отличителните знаци на властта, той си придал по-голямо величие чрез промяна във външността си, но още повече чрез дванадесетте съпровождащи го ликтори. Някои считат, че избрал това число по броя на птиците, които при гадаенето му отредили царската власт. Аз споделям мнението на онези, които твърдят, че този вид служители са заимствувани от съседните етруски, откъдето иде курулното кресло, откъдето иде обшитата с пурпурна ивица тога, и че техният брой също е взет от тях: той бил присъщ на етруските, защото, след като избрали един общ за дванадесетте племена цар, всяко от тях му давало по един ликтор.

Междувременно градът нараствал с присъединяването на все нови и нови околности, укрепявани с оглед повече на бъдещото множество, отколкото на настоящо население. По-късно, за да не пустее големият град, Ромул решил да привлече повече хора и с тази цел на мястото, което сега при сливане от Капитолия е заградено от два леса, открил убежище*1, прибегвайки до старата хитрост, използвана от основателите на градове — понеже събирали хора от неизвестен и низък произход, те обикновено измисляли, че са тяхно потомство, родено им от Земята. Тук от съседните народи се стекла всевъзможна сбирщина — и свободни, и роби, — жадна да си опита късмета: това било първото укрепване на зараждащото се бъдещо величие. Когато вече можел да бъде спокоен за своята мощ, Ромул я подчинил на един създаден от него съвет. Избрал 100 сенатори, било защото толкова били достатъчни, било, че имало само 100 мъже, които могли да бъдат избрани за бащи на Рим. Били наречени „бащи“ (patres) заради оказаната им чест, а тяхното потомство получили името патриции.

ОТВЛИЧАНЕТО НА САБИНЯНКИТЕ

9.

Римската държава вече толкова била укрепнала, че по военна сила се равнявала, на която и да е от съседните; но поради липса на жени тази мощ била обречена да трае не повече от едно човешко поколение, понеже ни в родината си имали надежда за потомство, нито пък били сключвани бракове със съседните племена. Тогава по съвет на старейшините Ромул изпратил хора из околните племена с искането да сключи съюз и да получи от тях право на брак за новия народ: „Градовете, както и всичко останало, говорели те, се раждат от невзрачно и незначително начало. После тези, на които храбростта и боговете помагат, се сдобиват с голямо могъщество и велико име.“ Известно е, че при основаването на Рим са имали дял и боговете, но и човешка доблест не ще да е липсвала; щом е така, нека не се противят на предложението да смесят кръв и род като смъртни със смъртни.

Никъде пратениците не били изслушани благосклонно; до такава степен хем ги презирали, хем се страхували и за себе си, и за своето потомство от тази тъй бързо нарастваща сред тях сила. Мнозина дори били изпращани с въпроса дали не са открили убежище и за жени — точно такива бракове щели да им бъдат лика-прилика.

Тежко понесла това римската младеж и несъмнено работата почнала да клони към насилие. За да избере удобно време и място, Ромул, прикривайки мъката си, нарочно устроил тържествени игри в чест на Нептун, покровителя на конете; нарекъл ги Консуалии. След това заповядал да се разгласи сред съседните племена за празника; а римляните, каквито умения и познания притежавали, вложили ги в приготовленията, за да бъде празненството бляскаво и изненадващо. Стекли се много хора, преизпълнени с желание да видят новия град, и то най-вече от съседните племена — ценйнци, крустумйни, антемнати; сабините пък дошли всенародно — с децата и жените си. Поканени гостоприемно по домовете, като огледали местоположението и

крепостните стени, като видели гъсто застроения град, всички се удивили, че римската държава е нараснала за толкова кратко време.

Когато дошло време за зрелището и всички приковали внимание и поглед натам, в един миг, съгласно с предварителната уговорка, избухнало насилието: по даден знак римската младеж се впуснала да граби момичетата. Голяма част от тях били отвлечени безразборно — кому, която паднала. Някои обаче, отличаващи се с хубостта си, били определени за първенците измежду старейшините, и хората от плебса, на които това било наредено, ги отвеждали по къщите им. Разправят, че една девойка, най-личната и най-красивата от всички, била грабната от хората на някой си Таласий и на сипещите се от всички страни въпроси кому я водят, те, за да не я изнасили някой, високо викали, че я водят при Таласий. Оттогава това име станало като сватбен вик.

Представлението преминало в суматоха сред всеобщия страх. Огорчени, родителите на девойките избягали с проклетия към римляните, задето са осквернили закона на гостоприемството, призовавайки бога, на чиито тържествени игри били дошли, подмамени в доверието си към божествени закони и човешка вяроност. Отвлечените също не хранили по-голяма надежда за своето бъдеще, нито негодуванието им било по-малко. Ала самият Ромул тръгнал да ги обикаля и да им обяснява, че това е станало заради надменността на техните бащи, които отказали на съседите си правото на брак. Но те, убеждавал ги той, щели да бъдат омъжени законно, щели да имат достъп до всички блага, да се сдобият с граждански права и с това, от което за човешкия род няма нищо по-скъпо — деца; нека само укротят своя гняв и отдадат сърцата си на тези, на които съдбата е отредила телата им; често пъти обидата след време се е преобразявала в благосклонност; ето защо те ще имат по-добри мъже — та нали всеки според силите си ще заляга, след като изпълни своя съпружески дълг, да намали мъката по родителите и отечеството. Последвали ласките на мъжете, които изкупвали постъпката си със страст и любов, а за женската душа това са най-убедителните молби.

ВОЙНА СЪС СЪЮЗНИЦИТЕ НА САБИНИТЕ

11.

Докато римляните били улиани с всичко това, войската на антемнатите, използвайки случая и отсъствието на хора, нахлула в римските предели. Изпратена начаса срещу тях, римската войска нападнала пръсналия се по полетата враг. Антемнатите били разбити още при първия пристъп и при първия боен вик, а градът им — превзет. Докато Ромул празнувал двойната победа*1, съпругата му Херсилия, отстъпвайки пред непрестанните молби на отвлечените девойки, издействувала от него да прости на родителите им и да ги приеме в държавата; само чрез съгласие било възможно тя да укрепне. Херсилия лесно постигнала целта си.

След това Ромул се отправил срещу крустумините, които му обявили война. Там отпорът бил още по-немощен, защото чуждото поражение сломило духа им. И в двете области били изпратени колонисти: намерили се мнозина, които заради плодородната земя се заселили у крустумините, а и оттам към Рим не бил малък потокът преселници, най-вече родителите и близките на отвлечените момичета.

ВОЙНА СЪС САБИНИТЕ

Последни обявили война сабините и тя била несъмнено най-жестоката, понеже те действували, без да бъдат водени нито от гняв и страст, нито пък показали, че се готвят за война, преди да я започнат. Към хладния си разум прибавили дори измама.

Начело на римската крепост*2 стоял Спурий Гарпей. Дъщеря му, още девойка, при едно свое излизане извън крепостта да донесе вода за жертвоприношение била подкупена със злато от Таций, за да пусне в крепостта въоръжени войници. Щом като влезли в крепостта, те убили девойката и я затрупали с щитовете си, било за да изглежда, че крепостта е превзета със сила, било като пример, че предателят не може да разчита на сигурност. Има още една легенда, според която сабините носели на лявата си ръка огромни златни гривни и пръстени, украсени със скъпоценни камъни, и девойката поискала това, което носели на лявата си ръка; затова вместо със златни дарове тя била затрупана с щитове. Някои казват, че съгласно уговорката да получи в замяна това, което те носели на лявата си ръка, тя направо им поискала оръжието и издала по този начин коварните си камернии, се погубила с поисканата от самата нея награда.

12.

Тъй или иначе, сабините завзели крепостта. На следващия ден, когато построената римска войска изпълнила полето между Палатинския и Капитолийския хълм, сабините не слезли на равното, преди до подстъпите на крепостта да се приближат римляните, тласкани от гняв и желание да си я възвърнат. Водачите и на двете войски зовели за сражение: Метий Курций — сабините, Хостий Хостилий — римляните. Въпреки неблагоприятното положение той с дух и храброст крепял римската войска сред първите редици. Когато Хостий паднал мъртъв, войската отстъпила и се пръснала в безпорядък. А самият Ромул, повлечен от бягащата тълпа чак до старите порти на Палатин, се провикнал с вдигнато към небето оръжие: „Юпитере, по твоя воля, съгласно твоето знамение, тук, на

Палатин, аз положих първите основи на града. Сега сабините държат крепостта, завладяна злодейски; оттам, преминали долината, напират с оръжие насам. О ти, татко на богове и хора, поне тук възпри враговете! Отнеми от римляните страха, прекрати позорното им бягство. Тук аз тебе като Юпитер Статор ще те почета, храм ще ти вдигна, за бъдните поколения паметник да бъде, че градът е бил спасен чрез твоята, вечно присъстваща тук мощ!“ Едва изрекъл това, той сякаш почувствувал, че молбите му са чути, и извикал: „Римляни, всеблагият и всемогъщ Юпитер заповядва да спрем тук и да подновим сражението.“ Римляните сякаш по заповед на божествен глас спрели; самият Ромул се хвърлил към първите редици.

Метий Курций пръв от сабините бил слязъл тичешком от крепостта и преследвал разпилелите се по целия форум римляни. Бил вече недалеч от вратите на Палатин, където отеквали виковете му: „Победихме, победихме тия коварни гостолюбци, тия плашливи войнолюбци! Ще има да знаят отгук нататък, че едно е да грабят девойки, друго — да се бият с мъже.“ Както тържествувал и ликувал, бил нападнат от Ромул, следван неотстъпно от отряд най-храбри младежи. В тази битка Метий се сражавал на кон, не било трудно да го обърнат в бягство. Отблъснат, той бил преследван от римляните; останалата войска, въодушевена от храбростта на своя цар, разпръснала сабините. Метий паднал в едно блато, хвърлен от гърба на подплашения от виковете на преследвачите кон. Опасността, в която се намирал такъв виден мъж, отклонила вниманието на сабините; така, окуражен от насърченията и виковете на своите, от съчувствието на множеството, Метий се измъкнал от блатото. Римляните и сабините подновили сражението посред равнината между двата хълма; римляните вече надвивали.

НАМЕСА НА САБИНЯНКИТЕ И ПРЕКРАТЯВАНЕ НА ВОЙНАТА. СЪЗДАВАНЕ НА КУРИИ

13.

Тогава сабинянките, чието отвличане предизвикало войната, с разпуснати коси и разкъсани дрехи, накарани от бедите да победят своя женски страх, дръзвайки да се хвърлят сред летящите стрели, се втурнали отстрани да разтърват две неприятелски войски, да разтърват две ярости, зовейки отсам бащи, оттам мъже, заклевайки да не се опетняват с нечестива кръв тъстове и зетьове, да не безчестят с убийство своето потомство, едните — внуците, другите — децата си. „Ако ви е срам от сродството помежду ви, ако ви е срам от брака с нас, обърнете срещу нас гнева си; ние сме причината за войната, у нас е вината за раните и кланетата между мъжете и родителите ни, по-добре да умрем, отколкото да живеем без вас, овдовели и осиротели.“

Трогната била войската; трогнати били и вождовете; изведнъж настанало мълчание и тишина. След това предводителите излезли напред, за да сключат съюз. И не само мир сключили, но и от двете държави направили една. Обединили царската власт: цялото управление пренесли в Рим. По този начин след удвояването на града, за да не останат сабините съвсем непочетени, гражданите били наречени квирити по името на град Курес. За спомен от това сражение мястото, където конят успял да измъкне Курций от дълбините на блатото и да го остави на плитко, нарекли Курциево езеро.

Внезапният щастлив край на тази толкова страшна война направил сабинянките още по-скъпи за мъжете и родителите им и най-вече за самия Ромул. Затова, когато разделил народа на 30 курии, той ги нарекъл на тяхно име. Но и досега не е известно дали при положение че жените били много повече, отколкото куриите, тези, които им дали имената си, са били избрани според възраст или достойнства — било собствени или на техните мъже, — или пък по жребий. По същото време били записани и три центурии конници: Рамни, наречени по името на Ромул, Тиции — на Тит Таций, а

произходът и името Луцери са неизвестни. След това двамата царе управлявали не само съвместно, но и сговорно.

ВОЙНА С ВЕЙЕНТИТЕ

15.

Заразата от войната с фиденатите*1 обхванала и духовете на вейентите както поради родството с тях (фиденатите също били етруски), така и поради близостта им с Рим, защото римското оръжие събуждало опасение у всички съседи. Вейентите нападнали римските земи повече от стремеж да опустошават, отколкото да водят справедлива война. И така, без да се разполагат на лагер, без да изчакат войската на неприятеля, те се върнали обратно във Вей, натоварени със заграбената плячка. Римската войска, точно обратното, като не намерила врага на полето, построена в боен ред и настроена за решително сражение, преминала Тибър. Когато вейентите разбрали, че римляните се разполагат на лагер и ще нападнат техния град, излезли насреща им, за да се бият в открито сражение, а не защитени зад градските стени и зидовете на къщите. Тук римският цар победил, без да си помага с някаква военна хитрост, само благодарение на крепкия дух у опитните си войни. След като преследвал разбития враг чак до крепостните степи, но се въздържал да нападне града, укрепен и защитен от самото му местоположение, опустошил на връщане земите им по-скоро от желание за мъст, отколкото за плячка. Вейентите, съкрушени от това също толкова, колкото и от неуспешната за тях битка, изпратили молители за мир в Рим. За наказание им била отнета част от земите и бил сключен мир за сто години.

Ето това са делата, извършени през царуването на Ромул в мир и война, от които нито едно не противоречи на вярата в неговия божествен произход и на убедеността в неговата божественост след смъртта му — нито храбростта, когато възвърнал дядо си на власт, нито решението за основаването на града, нито за укрепването му във война и мир. И наистина благодарение на придадената му от него мощ градът се усилил толкова много, че в продължение на 40 години царувал пълен мир. Сред простолюдието обаче Ромул имал по-голямо влияние, отколкото сред старейшините, но най-драг бил на войниците.

За охрана както във военно, така и в мирно време имал въоръжени войници, които нарекъл „бързи“ (celereres).

АПОТЕОЗ НА РОМУЛ

16.

След като Ромул извършил всички тези безсмъртни дела, един ден, когато правел преглед на войската в полето*1 край Козето блато, внезапно се появила буря със силен гръм и трясък, която покрила царя с толкова тъмен и гъст облак, че го скрила от погледите на хората. Оттогава Ромул не се появил вече на земята. Когато след страшната вихрушка настъпило ясно и спокойно време и страхът най-после преминал, римската младеж видяла празното място на царя и макар да повярвала на сенаторите, които се намирили най-близко до него, че бил грабнат и отнесен от връхлетялата хала, известно време запазила печално мълчание, като че ли потресена и осиротяла. После, следвайки примера на неколцина, всички приветствували Ромул като бог, син на бог, като цар и основател на града Рим. Отправили към него молитви за мир, да бъде милостив и благосклонен, да пази винаги невредимо своето потомство.

Според мен тогава е имало и някои хора, които тайно обвинявали сенаторите, че със собствените си ръце са разкъсали царя. Макар и смътна, била тръгнала и такава мълва. Възхищението от този мъж и вселилият се у хората страх утвърдили първото предание. Разправя се, че поради съобразителността на един човек то станало още по-достоверно. Точно когато гражданите били разтърсени от мъката по царя и враждебно настроени спрямо сенаторите, Прокул Юлий, мъж, заслужаващ доверие като свидетел на великото събитие, пред събралото се множество казал следното: „Граждани, на разсъмване Ромул, основателят на нашия град, неочаквано слезе от небето и се яви пред мен; когато аз, обзет от ужас, заставах в благоговение пред него и отпратих молитви за разрешение да го погледна в лицето, той ми отговори: «Иди и извести на римляните, че волята на боговете е моят Рим да бъде център на целия свят! Така да учат и потомството: че никаква човешка сила не може да устои на римското оръжие.» Щом каза това, изчезна в небесата.“

За учудване е колко много хора са повярвали на думите на този мъж и как лесно била уталожена мъката по Ромул сред народа и войската, когато се уверили в неговото безсмъртие.

ИЗБИРАНЕ НА НУМА ПОМПИЛИЙ ЗА ЦАР

18.

В това време били прочути благочестието и справедливостта на Нума Помпилий. Той бил най-вещият в божествените и човешките закони мъж, какъвто изобщо е могло да има по онова време; живеел в сабинския град Курес. За негов учител погрешно считат Питагор от Самос, понеже не съществувал друг. Известно е, че сто години по-късно, през царуването на Сервий Тулий в Рим, Питагор образувал от жадните за знания младежи школа по най-отдалечените брегове на Италия, около Метапонт, Хераклея и Кротон. Дори и да е живял по същото време, как би достигнала до сабините мълвата за него? С посредничеството на кой език би породила у някого жажда за знания? С каква охрана един човек сам би преминал през толкова различни по език и нрави народи? И тъй, аз съм на мнение, че Нума, благодарение на своите природни качества и добродетели, е съумял да уравни своя дух, изграден не толкова с помощта на чужди науки, колкото благодарение на строгата и сурова дисциплина на древните сабини, непорочен народ, от които никога не е имало.

Когато римските сенатори чули името на Нума, макар и да им изглеждало, че властта преминава у сабините, ако царят бъде избран измежду тях, все пак никой не се осмелил да предпочете себе си пред него, нито някого от своите привърженици, пито пък някого от сенаторите или съгражданите си. Всички единодушно решили царската власт да бъде поверена на Нума Помпилий. Повикан в Рим, и той по подобие на Ромул, който получил след птицегадание царската власт след основаването на града, също поискал да се допита до боговете. Един авгур, комуто тази жреческа длъжност била дадена оттогава като доживотна почест, го отвел на Капитолия, където Нума седнал, обърнат с лице към юг. Авгурът седнал от лявата му страна*1 с покрита глава, а в дясната ръка държал крива тояга, без чепове, която наричали авгурски жезъл. После, след като обхванал с поглед града и полето, след като отправил молитви към боговете и означил мястото за

гадание от изток на запад, той казал, че благоприятната посока е юг, а неблагоприятната — север*2, и определил мислено някакъв знак в далечината, додето стигал погледът му*3. Сетне взел жезъла си в лявата ръка, а дясната сложил върху главата на Нума със следната молитва: „Татко наш Юпитере, ако си съгласен този човек, по име Нума Помпилий, чиято глава сега докосвам, да стане цар на Рим, то прати ни сигурно знамение в тези граници, които мислено определих.“ След това жрецьт обозначил с думи знаменията, които помолил да му бъдат изпратени. Когато те се появили, Нума, обявен вече за цар, слязъл от свещеното място.

19.

Получил така царската власт, той решил да преустрои чрез право, закони и други обичаи*1 новия, основан със силата на оръжието град. Щом като видял, че хората не могат да свикнат с новото законодателство по време на война, понеже духовете им били ожесточени от военната служба, убеден, че ще усмири новия народ, като го отвикне от оръжието, Нума издигнал храм на Янус в най-долната част на Аргилетум като знак за мир или война: отворен, да означава, че държавата воюва; затворен, че е в мир с всички народи наоколо. След царуването на Нума храмът бил затварян два пъти: веднъж — през консулството на Тит Манлий след свършването на Първата пуническа война*2; втория път — боговете ни удостоиха с честта да видим това — след битката при Акций, когато император Цезар Август установи мир по суша и море*3.

Нума затворил храма на Янус, след като чрез мир и съюз спечелил на своя страна всички съседни народи. И за да не би римляните, въздържани преди това от строгата дисциплина и страха от неприятели, сега след отстраняването на опасността от война да се отдадат на разкош и безделие, той решил най-напред да им внуши страх пред боговете — нещо, въздействащо най-силно върху невежия и груб по онова време народ. Тъй като не можел да им въздействува другояче, освен с някаква измислица за нещо необикновено, той си дал вид, че се бил срещал нощем с богиня Егерия; по нейно внушение се бил заел да учреди в чест на боговете свещенодействия, които да им бъдат най по сърце, за всеки бог да назначи определени жреци. Освен това разделил годината по

движението на Луната на 12 месеца. Понеже отделните месеци на лунната година нямат точно по 30 дни и не достигат шест дни до една пълна година, която се определя от тропика на лятното слънцестоене, Нума вмъкнал допълнителни месеци и така ги разпределил, че след изминаването на всеки 20 години датите съвпадали със същото положение на слънцето, при което започвало отброяването на дните. После установил присъствени и неприсъствени дни*4, понеже щяло да бъде от полза в някои дни да не се разисква с народа.

20.

След това Нума пристъпил към избирането на жреци, макар че самият той изпълнявал редица обреди, които сега са задължение на жреца на Юпитер. Но понеже бил убеден, че във войнствената държава повечето царе ще бъдат подобни на Ромул, а не на него, и лично ще участвуват във войните, пък и за да не бъдат, от друга страна, изоставени свещените обреди, които са задължение на царя, определил на Юпитер постоянен жрец — фламин, комуто дал отличителна дреха и курулно кресло като това на царя. Освен него избрал още двама фламани, единия — на Марс, другия — на Квирич, определил и девици, служителки на богиня Веста. Тази жреческа длъжност произхождала от Алба Лонга и не била чужда на рода на основателя й Ромул. За да бъдат постоянни жрици в храма, определил им възнаграждение от държавната хазна; чрез целомъдрие и други религиозни задължения той ги направил почитани и неприкосновени: Нума избрал също и 12 салии в чест на Марс Градив и за отличие им дал бродирани туники и меден нагръдник върху тях. Те се задължавали да посят падналите от небето оръжия, които се наричали *ancilia*, и да вървят из града, пеейки песни, съпроводени от празнични бойни танци. После за върховен жрец*1 избрал измежду патрициите Нума Марций, син на Марк, комуто поверил всички записани и указани обреди: с какви жертвени животни, в кои дни и в кои храмове да се извършват жертвоприношенията и откъде да се набавят средства за техните разходи. На върховния жрец предоставил съблюдаването на всички останали обществени и частни обреди, за да има с кого да се съветва простият народ и да не бъде нарушаван божественият закон, като се пренебрегват местните и се въвеждат чужди обичаи. Върховният жрец трябвало да уведомява не само за

свещенодействията в чест на небесните божества, но също и за погребалните обреди и умилоствивяването на сенките на мъртвите роднини; освен това кои знамения, изпратени с мълния или някакво друго явление, да се приемат и изкупят с очистителни жертви. За да бъдат правилно тълкувани изпратените от боговете знамения, Нума посветил на Юпитер Елиций жертвеник на Авентин и чрез птицегадание се съветвал с бога кои явления да се приемат за благоприятни.

21.

Грижите и допитванията за тези неща отклонили целия народ от насието и войната и съзнанието на всички било заето с някаква дейност. Понеже им се струвало, че в човешките работи се намесва божествената воля, непрестанната грижа за боговете изпълнила душите на всички с такова религиозно чувство, че не робско подчинение на законите и страх от наказание, а вярност и честност царували в държавата. И тъй като гражданите сами се превъзпитавали, вглеждайки се в нравите на царя като в нещо съвършено, съседните народи, мислейки дотогава, че сред тях е построен не град, а военен лагер, насочен срещу всеобщия мир, започнали толкова да ги уважават, че считали за грях да безпокоят държавата, отдала се изцяло на почит към боговете.

Имало свещен лес, през който постоянно течала рекичка, извираща от тъмна пещера. Понеже често се усамотявал на това място, като че ли за среща с богинята, Нума посветил този лес — мястото на срещите му с неговата съпруга Егерия — на Камèните. Учредил и ежегоден празник в чест на богинята на Верността. Фламините трябвало да отиват към нейното светилище с впрегната в два коня дъгообразно покрита колесница и да извършват жертвоприношението в дреха с ръкави до пръстите, което означавало, че верността трябвало да бъде защитавана и че нейното свещено място се намира в дясната ръка*1. Нума установил още много религиозни обреди и светилища за тяхното извършване, които понтифиците наричат арийски. Но най-голямата негова заслуга през царуването му била, че за укрепването на мира се грижел не по-малко, отколкото за царската власт.

Така двамата царе един след друг, но по различни пътища укрепили държавата — единият чрез войни, другият — с мир. Ромул

царувал 37 години, а Нума — 43. Държавата била заздравена и учредена със средствата както на войната, така и на мира.

ТУЛ ХОСТИЛИЙ

22.

Със смъртта на Нума отново настъпило междуцарствие. Тогава народът с одобрението на сенаторите избрал за цар Тул Хостилий, внука на онзи Хостилий, който се сражавал в славната битка срещу сабините в подножието на крепостта. Той бил не само различен от своя предшественик, но и по-буен дори от Ромул. Както възрастта и сидите, така също и славата на предците му подбуждали неговото настървение. Той смятал, че държавата запада в бездействие и търсел всякъде повод за война.

Случило се така, че римските селяни оплячкосали нивите на албаните, а пък албаните на свой ред — римските. Предводител на Алба тогава бил Тай Клуилий. И от двете страни почти по едно и също време били изпратени пратеници да искат обратно отнетото. Тул бил заповядал на своите да не предприемат нищо, преди да бъде предадено поръчението — той много добре знаел, че албанецът ще откаже, и така би могъл по благочестив начин да обяви война. Албаните действували по-нехайно; приети като гости от Тул, ласкаво и щедро, те любезно се отзовали на царското угощение. Междувременно обаче римляните първи били поискали обратно отнетото и тъй като царят на Алба им отказал, обявили война, която щяла да започне след тридесет дни. Съобщили това на Тул. Тогава той предоставил възможност на пратениците да кажат с какви искания са дошли. Те, без да подозират каквото и да било, изгубили отначало доста време в оправдания: макар и против волята си, били принудени да кажат нещо, което едва ли щяло да се хареса на Тул, но трябвало да се подчинят на заповедта; дошли били да искат обратно отнетото; ако не бъдело върнато — заповядано им било да обявят война.

На това Тул отговорил: „Известете на вашия цар, че царят на римляните призовава боговете за свидетели: който от двата народа пръв отпрати с пренебрежение пратениците, искащи обратно

заграбеното, нека върху него се стоварят всички злочестини на тази война.“

ВОЙНА МЕЖДУ АЛБАНИ И РИМЛЯНИ

23.

Това известили албаните у дома си. Двете страни започнали с всички сили да се готвят за бъдещата война — една всъщност гражданска война, война между деди и внуци, между две поколения с троянска кръв, понеже Лавиний произхождал от Троя, от Лавиний — Алба, а от поколението на албанските царе — римляните. При все това изходът на войната направил стълкновението не така пагубно, понеже сражение не се състояло, а с разрушаването на постройките в Алба двата народа се слели в един.

Албаните първи нахлули с огромна войска в земята на римляните. Изградили лагер на не повече от 5 римски мили от града, заобиколили го с ров: по името на вожда им ровът бил наричан в течение на няколко века Клуилиев, докато от старост не бе заличен и той, и името му.

В този лагер албанският цар Клуилий умрял; албаните избрали за диктатор Метий Фуфаций. Междувременно необузданият Тул, особено след смъртта на царя, твърдейки, че великата божествена сила, проявила се най-напред спрямо самия им вожд, ще насочи наказанието си срещу цялото албанско племе заради престъпната война, навлязъл с грозната си войска в албанските земи, след като през нощта минал покрай лагера на враговете. Тези му действия изкарвали Метий вън от лагера. Той повел войската колкото се може по-близо до врага; после заповядал на един пратеник да извести на Тул, че преди да влязат в сражение, той иска да преговаря с него. Ако се срещнат, той ще съобщи такива неща, които, убеден е, се отнасят до римската държава не по-малко, отколкото до албанската.

Тул, без да откаже пряко, все пак построил войската — в случай че преговорите се окажат напразни. Албаните също се изстъпили насреща. След като застанали в боен строй едни срещу други, вождовете заедно с неголяма свита приближени излезли в средата. Пръв говорил царят на Алба: „Неправните, заграбената и невъзвръната

плячка, поискана обратно съгласно с договора между нас — това е според мен причината за тази война, която е била поднесена на нашия цар Клуилий, същата е, не се съмнявам, която и ти, Туле, изтъкваш сега. Но ако трябва да се обърнем към истината, а не към красивите думи, то жаждата за власт подтикна към оръжието двата роднински и съседни народа. Правилно или погрешно, не мога да отсъдя. Това бе решение на този, който поде войната. Мен пък албаните са ме избрали, за да ги предвождам в тази война. Искам да ти припомня, Туле, едно нещо. Знаеш колко силна е етруската държава, която е редом и с нас, и с теб, знаеш го толкова по-добре от нас, колкото по-близо си до етруските, отколкото сме ние*1. Те са силни по суша, но най-силни са по море. Помни, че когато дадеш знак за битката, ти ще превърнеш тези две войски в зрелище за тях, та после да нападнат уморени и слаби съсипани войни, да връхлетят едновременно победител и победен. И тъй, ако боговете ни обичат, след като, недоволни от сигурната свобода, сме се устремили към несигурния жребий на властта и робството, нека изберем някакво средство, което ще реши без голяма сеч, без много кръв и от двете страни кой от двата народа над кого да управлява.“

Това твърде се харесало на Тул, макар и особеностите на неговия характер, и надеждата за победа да усилвали стръвта му. Докато и двамата търсели нужното решение, явила се сгода, за която самата съдба се била погрижила.

ХОРАЦИИТЕ И КУРИАЦИИТЕ

24.

Случайно по това време в двете войски имало по трима братя близнаци, които не се различавали нито по възраст, нито по сила. Казвали се, както добре се знае, Хорации и Куриации. Изобщо никоя друга стара история не е по-известна от тази, при все че в това толкова ясно предание имената остават съмнителни — не е сигурно от кой народ са били Хорациите, от кой — Куриациите. Историците твърдят ту едно, ту друго, но аз намирам повече автори, които наричат римските братя Хорации и съм склонен да вярвам на тях.

И тъй, царете се обърнали към близнаците да излязат на бой за своята родина; властта ще бъде на тези, на които бъде отредена победата. Възражения нямало; споразумели се за времето и мястото. Преди да започнат да воюват, бил сключен договор между римляните и албаните, според чиито положения гражданите на народа, които победели в тази битка, щели да управляват другия в мир. Различните договори съдържат различни положения, но всички се сключват по един и същ начин. Научаваме, че тогава договорът е бил сключен по следния начин и няма предания за някакъв по-стар договор.

Фециалът попитал цар Тул така: „Ще заповядаш ли, царю, заедно със старейшината да сключи договор с албанския народ?“ И когато царят заповядал, рекъл: „Моля те, царю, за свещена трева.“ Царят отговорил: „Откъсни чиста.“ Фециалът откъснал от хълма стръкче чиста трева. След това отново се обърнал към царя: „Признаваш ли ме, царю, за царски вестител на римския народ на квиритите, признаваш ли съдовете и спътниците ми?“ Царят отговорил: „Признавам, ако е без измама за мен и римския народ на квиритите.“ Фециал тогава бил Марк Валерий; той направил старейшина на фециалите Спурий Фузий, като докоснал главата и косите му със зелено свещено клонче. Старейшината бил избран за произнасяне на клетвата, сиреч за да бъде осветен договорът. Това той извършвал с много думи, изречени в дълга молитва, която нямам за цел да повтарям. И след като прочел

гласно положенията на договора, казал: „Слушай, Юпитер! Слушай, старейшина на фециалите на албанския народ! Слушай и ти, албански народе! Също както без коварство и измама бе прочетено публично от начало до край написаното на восьъчните таблици, също както думите тук днес бяха разбрани съвсем правилно, също така и римският народ няма да се отметне пръв от тези условия. Ако пръв се отметне чрез публично решение, коварство и измама, тогава ти, Юпитере, порази така римския народ, както аз днес разсичам тази свиня! Толкова по-силно го порази, колкото повече сила и мощ имаш.“ И като казал това, поразил свинята с остър кремък. Албаните също произнесли своите молитви и своята клетва чрез диктатора и жреците си.

25.

След като бил сключен договорът, близнаците, както било уговорено, грабнали оръжието. Насърчавани и от двете страни, че родните богове, родината и родителите, всички граждани в родината, всички във войската наблюдават сега оръжието и ръцете им, храбри и поради собствения си нрав, и възбудени от поощрителните викове, близнаците излезли в средата между двете бойни редици. Двете войски се разположили пред лагера, от двете страни, освободени от непосредствена опасност, но не и от тревоги — все пак се решавало кой кого ще владее и всичко зависело толкова много от доблестта на малцина и от съдбата. И тъй, напрегнати и поставени в неизвестност, приковали внимание към мъчителното зрелище.

Бил даден знак и младежите се спуснали един срещу друг с готово за бой оръжие като две бойни редици, със смелостта на големи войски, въпреки че били едва по трима от двете страни. Нито на едните, нито на другите минавала през ума мисълта за опасността, на която се подлагали, владеела ги единствено мисълта за върховната власт и робството на родината, за тази нейна бъдеща съдба, която сами й отреждали. Още при първия сблъсък, когато звъннали оръжията и засвяткали блестящите мечове, ужас обзел наблюдаващите ги войски и понеже надеждата не клоняла нито към едните, нито към другите, замрели гласовете и секнал дъхът на всички. После, когато воините влезли в ръкопашен бой, всички наблюдавали вече не само движенията на телата, летежа на копията и другите оръжия, но и раните и кръвта по телата им. Двама римляни ранили тримата албани, ала се

сгромолясали, издъхвайки, един върху друг. При тяхното падане албанската войска извикала от радост, а всякаква надежда, но не и тревога, напуснала римските легиони, смъртно изплашени за участието на последния близък, когото тримата Куриаций били заобиколили. Той обаче се оказал невредим — не бил равностоен на всички заедно, но за всеки един поотделно бил опасен. И тъй, за да се сражава с всеки от тях поотделно, впуснал се в бяг, мислейки, че ще го преследват, доколкото позволявали покритите с рани тела на противниците му. Вече на известно разстояние от мястото, където воювали, той, поглеждайки назад, видял, че го следват на голямо разстояние помежду си и че един от тях отстои недалеч от него. Той се върнал към него с голям устрем; и докато албанската войска крещяла на Куриациите да помогнат на брат си, Хораций убил врага и вече като победител се устремил към втора битка. Римляните с вик насърчавали своя воин, както обикновено правят неочаквано облагодетелствуваните от съдбата; и той побързал да се справи със сражението. И тъй, преди единият, отстоящ недалеч, да може да го стигне, убил и другия Куриаций. Битката била вече равностойна — останали живи по един от двете страни, но нито надеждите, нито силите им били равни. Хораций, с незасегнато от меч тяло, одързостен от удвоената победа, се впуснал в битка с третия от Куриациите. Той, едва влачейки изтощеното си от раните и тичането тяло, съкрушен от смъртта на братята си, се спрял пред своя враг-победител. Няколко вече борба. Римлянинът се провикнал, ликувайки: „Двамината дадох на сенките на братята си; третия ще посветя на тази война, за да властвува римлянинът над албанеца.“ Забил меча си в гърлото на Куриаций, който едва държал оръжието, и взел доспехите му.

Римляните приели Хораций тържествуващи и благодарни, с толкова по-голяма радост, колкото голям бил преди това страхът. После войските пристъпили към погребението на своите, но в съвсем различно разположение на духовете: едните — с увеличена, другите — под чужда власт. Гробовете и днес стоят на това място, където паднал всеки един — двата римски на едно място, по-близо до Алба, а трите албански към Рим, но на раздалечени места, както и била водена битката.

СМЪРТТА НА КАМИЛ

26.

И преди да се разотидат, Метий попитал съгласно сключения договор какво ще заповяда Тул, а той му наредил да държи младежите въоръжени; щял да се възползува от тяхната помощ, ако избухне война с вейентите.

След това войските били отведени у дома. Начело вървял Хораций, като носел пред себе си доспехите на близнаците Куриации. Неговата сестра, която била сгодена за един от Куриациите, го посрещнала при Капенската порта и когато познала върху раменете на брат си плаща на своя любим, който сама била изтъкала, разпуснала коси и жално призовала по име мъртвия си годеник. Плачът на сестра му в деня на неговата победа и толкова голямата обща радост раздразнил духа на буйния младеж. И тогава, като извадил меч от ножницата, упреквайки я с думи, пробол момичето: „Иди при своя годеник заедно с безсмислената си любов, забравила братята си — и мъртвите, и живия, забравила родината. Нека така умре всяка римлянка, която оплаква врага.“

Това дело се видяло жестоко на сенаторите и народа, но неотдавнашната заслуга смекчавала стореното. При все това той бил отведен на съд пред царя. Царят, за да не бъде съдия в толкова тъжен и неприятен за народа съд, който да издаде присъда със смъртно наказание, свикал народното събрание и казал: „Назначавам двама мъже, които да съдят държавното престъпление, извършено от Хораций, съобразно със закона.“ Законът бил страшен: „Двамата мъже да го съдят за висше предателство*1. Ако Хораций обжалва решението им пред народа, да бъде защитаван съгласно със закона за обжалване; ако отново загуби, с покритата глава да бъде вързан за позорния стълб, да бъде бичуван или в града, или извън града.“

Съгласно с този закон били избрани двама мъже, които смятали, че той не позволява да оправдаят дори невинен човек. След като го осъдили, единият от двамата съдии казал: „Публий Хораций, осъждам

те за висше предателство! Върви, ликторе, вържи му ръцете!“ Ликторът се приближил и понечил да му върже ръцете. Тогава Хораций, подтикнат от Тул, който тълкувал закона милосърдно, се провикнал: „Обжалвам.“ И тъй, поради обжалването делото било гледано пред народа*2. Хората били развълнувани по време на този съдебен процес най-вече от думите на бащата на Хораций, който казал, че според него дъщеря му била убита справедливо; че ако не било така, той с правото на бащата*3 щял да накаже сина си.

След това помолил да не го оставят без деца — него, когото само преди малко били видели с блестящо потомство. Междувременно старецът държал младежа в прегръдките си и като посочил доспехите на Куриациите, поставени на това място, което сега се нарича „Хорациеви копия“, казал: „Квирити, този, когото преди малко видяхте да идва прославен и тържествуващ от победата, можете ли да го гледате завързан под дървения чатал*4, подложен на удари и мъчения? Едва ли и очите на албаните биха могли да понесат такава грозна гледка. Върви, ликторе, вържи ръцете, които преди малко, въоръжени, спечелиха властта за римския народ. Върви, покрий главата на освободителя на този град! Окачи го на кръста! Бичувай го или вътре в града, но само между онези там копия на враговете, или извън града, но само сред гробовете на Куриациите! Бихте ли могли да отведете този младеж някъде, където неговите достойнства да не го оневинят от толкова грозното наказание?“

Не издържал народът, не понесъл нито бащините сълзи, нито силата на нетрепващия пред лицето на никаква опасност дух на самия Хораций; оправдали го повече от възхищение пред доблестта му, отколкото поради правотата на деянието му. Но все пак, за да бъде измито явното убийство с някаква очистителна жертва, било заповядано на бащата да очисти сина си с жертвоприношение на държавни разноски. Той направил очистителни жертвоприношения, които после били поверени на рода на Хорациите. След като поставил напреки през пътя греда, прекарал младежа под нея с покрита глава, като под ярем. Тази греда съществува и днес, непрекъснато възстановявана на държавни разноски. Казват ѝ „Сестринска греда“. Гробът на сестрата бил издялан от четвъртит камък на мястото, където тя паднала поразена*5.

РАЗРУШАВАНЕ НА АЛБА ЛОНГА

29.

Междувременно в Алба били изпратени конници, които да отведат населението в Рим. След това натам се отправили легиони, за да разрушат града. Когато те преминали през градските порти, нямало я онази суматоха или ужас, какъвто обикновено обхваща превзетите градове, когато вражият вик и бяг на войниците през града разбъркват всичко с огън и меч, след като са разрушени градските врати или съборени стените със стеноломна машина, след като със сила е превзета крепостта. Но тъжно мълчание и негласна скръб така пронизала душите на всички, че в стъписването си забравили какво да оставят и какво да отнесат със себе си. Не можели да вземат разумно решение и се питали един друг, ту стоели на праговете, ту се щурали, блуждаейки из домовете си, за да ги погледнат за последен път. Когато обаче конниците със заповеднически викове настояли да излизат, когато до тях достигнал трясъкът на къщите, разрушавани в крайните части на града, а прахът, вдигнал се в далечината покрил всичко, като че ли облак бил надвиснал, всички грабнали да носят каквото можели, изоставяйки ларите и печатите, домовете, в които били родени и отгледани, и наизлезли по улиците. Непрекъснатата върволица от преселници изпълнила пътищата, а видът на другите или взаимното окайване възобновявали сълзите и дори се чували сърцераздирателни викове, особено на жените, колчем преминели покрай обградените от войници свети храмове, изоставяйки своите, като че ли пленени, богове. След като албаните напуснали града, римската войска изравнила със земята надлъж и шир всички обществени и частни сгради. За един час трудът на 400 години, през които Алба просъществувала*1, бил предаден на разрушението и превърнат в развалини. При все това храмовете на боговете били пощадени — така гласяла заповедта на царя.

ПОБЕДА НАД СИБИНИТЕ

30.

И тъй, Рим нараснал благодарение на разрушаването на Алба. Броят на гражданите се удвоил; към града бил прибавен Целиевият хълм и за да се засели по-нагъсто, Тул избрал този хълм за царско жилище и заживял там. Първенците на албаните избрал за сенатори, за да укрепне и тази част на държавата: това били Юлиите, Сервилиите, Квинкциите, Геганиите, Куриациите, Клелиите. Отредил и свещено място, което било също така курия за издигнатото от него съсловие: чак до времето на нашите бащи тази курия се наричаше Хостилиева. И за да присъедини част от новия народ към силите на всички съсловия, избрал десет отряда конници от албаните, а също така попълнил старите легиони с новобранци и записал нови легиони.

С такава увереност в силите Тул обявил война на сабините, които след етруските се отличавали със своите воители и оръжие по това време. И от двете страни били извършени неправди и напразно отнетото било искано обратно. Тул се оплакал, че римски търговци били пленени на често провеждания при храма на Ферония панаир; сабините, че техни хора били избягали преди време в гората и задържани в Рим. По тези причини започнали война.

Сабините твърде добре си спомняли, че част от техните сили били разположени в Рим от Таций и че римската държава неотдавна била увеличена чрез присъединяването на албанския народ; затова и самите те потърсили чужда помощ. Съседна им била Етрурия, най-близки от етруските — вейентите. Оттам привлекли доброволци, понеже неугасналият гняв от предишните войни не напускал духовете им и ги тласкал към нарушаване на мира, а при някои скитници от бедния народ подействувало заплащането. Но от държавата те не били подпомогнати: вейентите — за другите народи това не е толкова учудващо — останали верни на примирието, сключено с Ромул.

В разгара на усилената подготовка за война и от двете страни, когато всичко като че ли се свеждало до това кой пръв ще нападне, Тул

побързал да нахлуе в земите на сабините. Състояла се жестока битка при гората Малициоза, където римската войска взела надмощие поради силата на пехотинците и най-вече поради неотдавна увеличената конница. Понеже конниците нападнали внезапно, редиците на сабините се разбъркали и не било възможно нито да им устоят, нито да се обърнат в бяг без голяма загуба.

ЗНАМЕНИЯ ПРЕДИ СМЪРТТА НА ТУЛ

31.

След като сабините били победени и царската власт на Тул, както и цялата римска държава придобили голяма слава и голямо могъщество, било известно на царя и сенаторите, че на албанската планина вали дъжд от камъни. Понеже трудно можело да се повярва, изпратили хора да видят това чудо със собствените си очи. Те казали, че от небето пада порой от камъни, така както ветровете стоварват върху земята облаци град. Дори им се бил чул силен глас от гората на най-високия връх, който нареждал: албаните да извършват по бащин обичай свещенодействията, които, изглежда, са забравили, изоставяйки боговете заедно с родината, или пък са възприели римските богове, или, както се случва, разгневени на съдбата, са се отрekli от почитта към боговете.

Римляните също предприели деветдневен официален молебен поради същото това чудо, било вслушвайки се в небесния глас от албанската планина, било — в съвета на гадателите. Установен бил обичай всякога, когато се извести за подобно чудо, да се провеждат празници в продължение на девет дена.

Не след дълго болест налегнала народа. Поради това се появило и нежелание да се водят войни, по въпреки всичко войнственият цар не дал никаква почивка от оръжието, като смятал, че младежите каляват телата си във военната служба повече, отколкото вкъщи. Самият той обаче също легнал болен от продължителна болест. Тогава заедно с тялото бил така сломен и някогашният му жесток дух, че той, който преди не смятал за редно един цар да се отдава на свещенодействия, неочаквано бил обзет от всевъзможни малки и големи суеверни страхове и дори накарал народа да се изпълни с набожност. Хората вече се стремели към онова положение, което било по времето на цар Нума, вярвайки, че им остава един-единствен лек за болните тела — да бъдат измолени от боговете мир и снизхождение. Казват, че самият цар, който прочел записките на Нума, намерил там някакви тайни

ежегодни свещенодействия, създадени в чест на Юпитер Елиций, и че се усамотил да извърши тези свещенодействия. Ала обредът нито бил правилно започнат, нито грижливо изпълнен и не само не му се явило никакво небесно явление, но бил поразен с мълния от гнева на оскърбения Юпитер и изгорял в дома си. Тул царувал с голяма военна слава 32 години.

АНК МАРЦИЙ

32.

След като Тул умрял, държавната власт, както било установено още при основаването на Рим, преминала в ръцете на сенаторите и те определили временен владетел. След като той свикал народното събрание, народът избрал за цар Анк Марций; сенаторите одобрили решението.

Анк бил внук на цар Нума Помпилий по майчина линия. Щом започнал да управлява, той си спомнил славата на дядо си. Управлението на последния цар било много добро, но само в едно отношение не било както трябва — било поради незачитане на религиозните обичаи, било поради неправилното им съблюдаване. Затова той решил да извърши обществените жертвоприношения от най-древно време, както били установени от Нума, и заповядал върховният жрец да извлече от царските записки всичко за обредите и да го изложи, написано на бяла дъска, на видно място. Тогава и у гражданите, жадуващи мир, и у съседните държави се породила надеждата, че царят ще следва обичаите и постановленията на дядо си.

Но латините, с които бил сключен съюз по времето на цар Тул, сега надигнали глава и нахлули в римската земя. Когато римляните поискали удовлетворение, те им дали надменен отговор, като мислели, че римският цар ще си царува бездейно между светилищата и олтарите. Но по характер Анк приличал както на Нума, така и на Ромул; освен това той мислел, че при царуването на дядо му мирът е бил по-необходим за новия толкова буен народ и че този мир, който бил постигнат от дядо му, трудно щял да бъде постигнат от самия него, без да бъде понесена някаква неправда; че търпението му е подложено на изпитание, а след проверката — на презрение; че времената изискват по-скоро цар като Тул, отколкото като Нума.

РИМСКИ РИТУАЛИ ПРИ ОБЯВЯВАНЕ НА ВОЙНА

И за да установи бойни обреди (както Нума установил религиозни церемонии за мирно време), та да могат не само да водят, но и да обявяват война, съблюдавайки някакви правила, Анк преписал от древното племе еквиоли закон как да се иска удовлетворение. Този обред днес се изпълнява от фециалите.

Когато дойде пратеник до нечии граници, откъдето трябва да поискат обратно отнетото, той намотава около главата си вълнена нишка като превръзка и казва: „Слушай, Юпитере, слушайте, граници — и назовава на кой народ са границите, — нека слуша божественото право! Аз съм пълномощен вестител на римския народ; идвам като пратеник със справедливост и благочестие и нека се вярва на моите думи!“ После излага исканията. След това призовава Юпитер за свидетел: „Ако аз с несправедливост и неблагочестие изисквам да ми бъдат върнати пленените хора и заграбените вещи, тогава нека никога да не се върна в родината си!“ Тези думи казва при преминаването на границата, при първата среща с човек, на влизане в чуждия град и при пристигането си на площада му, като изменя малко думите на формулата и тържественото произнасяне на клетвата. Ако исканията бъдат отхвърлени, то след 33 дена (понеже толкова са били определени) обявява война по следния начин: „Слушай, Юпитере, и ти, Янусе, Квирине и всички небесни богове, вие земни и вие подземни — слушайте; аз ви призовавам за свидетели на този народ — и назовава народа, — че е безчестен и не зачита правото; но за това ще се посъветваме ние, старейшините в родината ни, по какъв начин да отстоим нашето право.“ И тогава вестителят се връща в Рим за съвещание.

Веднага царят се съветва със сенаторите, произнасяйки приблизително следното: „Кажете какво мислиш за делата, споровете и причините, които жрецът-старейшина на римския народ на квиритите каза на жреца-старейшина на старите латини и на народа на старите латини, които нито дадоха, нито платиха, нито направиха това, което трябваше да дадат, направят и платят.“ Така се обръща Царят към този,

когото пръв е попитал за мнението му. Тогава той отговаря: „Смятам, че трябва да се иска удовлетворение чрез справедлива и угодна на боговете война; така мисля и решавам.“ Така и другите биват питани подред и когато по-голямата част от тези, които са запитани, са на едно и също мнение, се взема решение за война.

Тогава според обичая фециалът понася към границата желязно копие, намазано с кръв, обгорено отпред, и в присъствието на не помалко от трима пълноправни граждани обявява. „Понеже народите на старите латини и техните граждани се провиниха срещу римския народ на квиритите, римският народ на квиритите иска да води война със старите латини и сенатът на римския народ на квиритите прецени, съгласи се и единодушно реши, че трябва да има война с латините. По тази причина аз и римският народ обявяваме и започваме война срещу народите на латините и техните граждани.“ И след като казва това, хвърля копието в техните граници. И тъй, по този начин било поискано удовлетворение от латините и била обявена война. Този обред приели и по-нататъшните поколения.

ПОБЕДА НА АНК МАРЦИЙ НАД ЛАТИНИТЕ

33.

След като поверил грижата за свещенодействията на фециалите и другите жреци, Анк се отправил със създадената нова войска и завладял със сила латинския град Политорий. По обичая на предишните царе, които уголемявали римската държава, като приемали в нея враговете, отвел цялото покорено население в Рим. И понеже около Палатин мястото било заето от старите латини, а сабините били заселили Капитолий и крепостта, албаните пък — Целий, на новия народ бил даден Авентин. Не след дълго с превземането на Телена и Фикана били прибавени и нови граждани. После Политорий бил атакуван още веднъж. Понеже бил изоставен, латините го били завладели. Тази била причината за римляните да го разрушат, за да не се превърне в постоянно убежище за враговете. И накрая цялата латинска войска се събрала под Медулия и известно време войната с този град се водела, без никой да вземе надмощие и с променлива победа; понеже градът бил надеждно укрепен и охраняван, а военният лагер — разположен на открито място, няколко пъти латинската войска завързвала ръкопашна схватка с римляните. Накрая Анк, като събрал цялата си войска, победил в битката; оттук се върнал в Рим с огромна плячка, а също така присъединил отново към държавата много латини, на които дал място до храма на Мурция, за да свърже Авентин с Палатин. Яникул също бил присъединен, но не поради недостиг на място, а за да не послужи на враговете за крепост. За улесняване на пътуването решил да свърже Яникул и града не само със стена, но и с мост, поставен на стълбове*1 — първия мост на река Тибър. Ровът на Квиритите — това значително защитно средство против нападения в по-равните места — също е дело на цар Анк.

Държавата нараснала много и в това огромно множество от хора се загубила разликата между правилно и погрешно действие и възникнали тайни престъпления. За да всее страх и да намали

нарастващата дързост, Анк построил в центъра на града, при форума, затвор.

Не само градът нараснал при управлението на този цар, но и землището, и границите му. Той отнел от вейентите гората Мезия и разширил властта чак до морето, а на устието на Тибър основал град Остия, построил около града солници и поради успешно завършилата война разширил храма на Юпитер Феретрийски.

ИДВАНЕ И ВЪЗЦАРЯВАНЕ НА ТАРКВИНИЙ

34.

През царуването на Анк в Рим се преселил Лукумон*1 — амбициозен и богат човек, воден от огромното желание и надежда за почетни длъжности, които не бил имал възможност да спечели в Тарквинии, понеже и там бил чужденец. Той бил син на коринтянина Демарат, който поради бунтове избягал от родината и случайно се установил в Тарквинии, където се оженил и се сдобил с двама синове. Техните имена били Лукумон и Арунт. Лукумон надживял баща си и станал наследник на всичките му богатства — Арунт умрял преди баща си, като оставил жена си бременна. Не живял дълго и бащата след смъртта на сина си; той, понеже не знаел, че снаха му е бременна, умрял, без да спомене в завещанието внука си, и когато детето се родило след смъртта на дядо си, оставено без никакво наследство, поради бедността му било наречено с името Егерий*2. А Лукумон, напротив, като наследник на всички богатства, бил с нараснало самочувствие, увеличено още повече след женитбата му с Танаквил, потомка на знатен род, която не би си позволила да се омъжи за човек с по-долен от нейния род. Етруските не уважавали Лукумон — чужденец, роден от изгнаник. Не можейки да понесе неуважението, Танаквил забравила вродената си любов към родината, само и само да види мъжа си на почит, и взела решение да се изселят от Тарквинии. Рим ѝ се видял най-подходящ за това: сред новия народ, където знатността на всекиго била отскоро или била придобита чрез проявена смелост, щяло да има място за силен, предприемчив мъж; нима не бил управлявал там сабинът Таций, нима Нума не бил извикан за цар от Курес, нима Анк, сабин по майчина линия, не бил знатен само защото бил внук на Нума. Лесно го убедила, защото той горял от жажда за почести, пък и град Тарквинии бил негова родина само от страна на майка му. И тъй, събрали си те нещата и тръгнали за Рим.

Били вече недалеч от Яникулум. Както седял до жена си в колесницата, орел*3 с разперени криле леко се спуснал над него и

отнесъл шапката му, издигнал се над колесницата със силен крясък и отново я върнал на главата му, като че ли по божие повеление; после отлетял нависоко. Според преданието Танаквил приела радостно това знамение, понеже била опитна, както и изобщо всички етруски*4, в небесните предзнаменования. След като прегърнала мъжа си, казала му да очаква необикновени и възвишени събития: тази птица била долетяла от еди-коя си област на небето, вестител била на еди-кой си бог, извършила била чудото върху най-високата част на човешкото тяло — била махнала от човешката глава поставеното на нея украсение, за да го върне по божия воля.

С такива надежди и мисли влезли в града и след като си купили тук жилище, той приел името Луций Тарквиний Приск. Това, че бил нов човек в града, пък и богатството му привлекли вниманието на римляните; и самият той ги заговарял любезно и ги канел вежливо, с благодеяния предразполагал към себе си, когото можел, докато мълвата за него достигнала до царския дворец. Тази известност за кратко време се превърнала в близко приятелство поради това, че достойно и сръчно изпълнявал задълженията си на царедворец, участвувал както в обществените, така и в частните съвещания, било по време на война, било по време на мир, и най-накрая, опитен във всичко, той бил назначен в завещанието за опекун на децата на царя.

35.

Анк царувал 24 години, без да отстъпва, комуто и да било от предишните царе в мир и война, по слава и качества. Синовете му били вече пред прага на зрелостта. Затова Тарквиний настоявал да бъде свикано колкото се може по-скоро народно събрание за избиране на цар. След като то било насрочено, в навечерието му изпратил момчетата на лов. Той пръв, както гласи преданието, настойчиво преследвал царската власт и държал реч, съчинена така, че да спечели на своя страна благоразположението на народа, в която се казвало следното: той не се домогва до нещо ново и, разбира се, той не е първият — понеже някой може да възнегодува или да се учуди, — а третият чужденец, който се стреми към царската власт в Рим; Таций бил станал цар, след като бил не само чужденец, но дори враг; Нума*1, който нито познавал града, нито се стремял към царската власт, дори бил повикан за цар; а той още от времето, когато бил станал

самостоятелен, се е преселил в Рим заедно с жена си и всичкото си богатство; по-голямата част от живота си, през която хората изпълняват обществени задължения, той е прекарал в Рим, а не в старата си родина; и в мир, и по време на война е изучавал римското право и обичаи при учител, за когото не може да съжالياва — при самия цар Анк; можел да се мери с всички в послушание и уважение към царя, а в благотворителност и щедрост към другите — със самия цар. И понеже речта му била искрена, народът го избрал за цар с голямо единодушие.

Този иначе отличен мъж бил преследван от славолубието, обзело го при домогването до властта, и по време на своето царуване. Повече загрижен да укрепи собствената си власт, отколкото да усили държавата, той увеличил броя на сенаторите с още сто души, които после били наречени „младши сенатори“*2 — все хора, несъмнено предани на царя, тъй като по негово благоволение били влезли в Курията.

Първата война, която водил, била срещу латините и в нея той завладял със сила градчето Апиола, откъдето придобил повече плячка, отколкото военна слава. Така устроил по-богати и по-уредени празници в сравнение с предишните царе. Тогава за пръв път било определено място за цирка, който сега се нарича „най-големият“*3. Отредени били и места за сенаторите и конниците, откъдето да наблюдават зрелищата. Тези места били наречени „фори“. Местата за гледане били върху подпори, издигнати на 12 стъпки от земята. Игрите се състояли от конни надбягвания и юмручни боеве, за които най-често канели бойци от Етрурия. Те останали като ежегодни празнични игри, наричани „Римски“ или „Велики“*4. Тарквиний раздал и места около форумата на частни лица, за да ги застроят; там били построени колонади и кръчми.

СЕРВИЙ ТУЛИЙ

39.

По това време в двореца се случило предзнаменование, удивително и с гледката, и с последствията си. Според преданието главата на едно спящо момченце, чието име било Сервий Тулий, се запалила пред погледите на мнозина. Царят и царицата били привлечени от големия шум, предизвикан от толкова голямото чудо, и когато някой от прислужниците тръгнал да носи вода, за да изгаси пламъка, бил възпрян от царицата. След като бъркотията се уталожила, тя забранила да се пипа момчето, докато то само не се събуди. Скоро със съня си отишъл и пламъкът. Тогава Танаквил отвела мъжа си на усамотено място и му казала: „Виждаш ли това момче, към чието възпитание се отнасяме толкова нехайно. Знай, че то ще ни бъде светлата надежда, когато един ден нещата ни тръгнат зле, и защитник на презряната царска фамилия. Затова нека да възпитаваме този младеж, комуто е предопределена огромна почит и като държавник, и като човек, с цялата наша нежност.“

Оттогава започнали да се отнасят към него като към свое собствено дете и да го обучават на знания, с които духът се устремява към велики деяния. Това станало лесно, защото той бил по сърце на боговете. Младежът пораснал наистина с царски заложиби. И когато почнали да търсят зет за Тарквиний — а никой римски младеж не можел да се сравни с него по способности, — царят го сгодил за своята дъщеря. Тази толкова голяма чест, независимо по каква причина му е била оказана, ме въздържа да мисля, че е бил син на робиня и че като малък е бил роб. На мен повече ми допада мнението на тези, които казват, че при превземането на Корникул, когато бил убит Сервий Тулий — първенецът на този град, жена му, бременна по това време, била разпозната между останалите пленнички и поради своята знатност била освободена от робство от римската царица, а след това родила своя син в Рим в дома на Тарквиний Приск. Оттогава, поради тъй голямото благодеяние, между двете жени се зародило близко

приятелство, а момчето, отгледано от малко в този дом, било обградено с любов и почести. Съдбата на майката, която с покоряването на нейната родина попаднала в ръцете на врага, е довела до заблуждението, че бил роден от робиня.

ЗАГОВОР НА СИНОВЕТЕ НА АНК. УБИЙСТВО НА ТАРКВИНИЙ СТАРИ

40.

Течала тридесет и осмата година, откак започнало царуването на Тарквиний. Сервий Тулий се радвал на голяма почит не само пред царя, но и в очите на сенаторите и народа. Двамата синове на Анк още по-рано смятали за твърде безчестно, че техният настойник с измама ги е отстранил от бащината власт и че в Рим управлява чужденец, който не само не е от съседен, но дори не е и от италиЙски произход*1, а сега още повече нараснало у тях недоволството, задето и след Тарквиний царската власт пак нямало да се върне при тях, нещо повече, щяла съвсем да се сгромоляса, попадайки в робски ръце, така че в тази държава почти сто години, след като Ромул — син на бог и сам той бог — бил държал юздите на царската власт по времето на земния си престой, щял да властвува роб, син на робиня, позорът щял да бъде общ както за римския народ, така и особено за техния дом, ако при живо и здраво мъжко потомство на цар Анк властта в Рим бъдела предоставена не само на чужденци, но и на роби.

И тъй, те решили с меч да предотвратят тази обида, но болката от неправдата насочвала яростта им повече към самия Тарквиний, отколкото към Сервий, не на последно място, защото, ако царят останел жив, щял да бъде по-страшен отмъстител за убийството, отколкото частното лице; ако пък убиели Сервий, царят щял да си избере някой друг зет, който по всяка вероятност щял да бъде определен за наследник на царската власт. Затова замислили как да се справят със самия цар.

Избрали за целта двама овчари, диви и свирепи, привикнали да боравят със селските железни сечива, които обърнали вниманието на всички царски слуги върху себе си, като се престрували, че спорят, и правели това колкото се може по-шумно пред входа на царския дворец. Тъй като и двамата призовавали царя и викът им проникнал дълбоко в царските покои, те били извикани и отведени при него. Отначало и

двамата закряскали и бурно се нахвърлили един срещу друг с викове. Усмирени от ликтора, подчинявайки се на заповедта да говорят поред, престанали да се заяждат. Единият според уговорката започнал да обяснява какво се е случило. Когато царят, слушайки внимателно, изцяло се обърнал към него, другият извадил секира и я стоварил върху главата му. Оставяйки оръжието в раната, двамата се втурнали навън.

ВЪЗЦАРЯВАНЕТО НА СЕРВИЙ ТУЛИЙ

41.

Докато хората от свитата се втурнали да помогнат на умирация Тарквиний, ликторите заловили бягащите убийци. Вдигнала се страшна врява, народът се стекъл, чудейки се какво ли е станало. Сред бъркотията Танаквил заповядала да заключат двореца и отдалечила свидетелите. После старателно заприготвяла всичко, необходимо за лекуване на раната, като че ли имало още някаква надежда, а в същото време устройвала други средства за защита, ако надеждата ѝ не се сбъднела. Пратила начаса да повикат Сервий, посочила му почти безжизнения си мъж, държейки дясната му ръка; заклела го да не оставя неотмъстена смъртта на тъста си, да не позволява тъща му да бъде дадена за подигравка на неприятелите. „Твоя е царската власт, стига да си мъж, Сервий — заявила му тя, — а не на тези, които с чужди ръце извършиха най-гнъсното престъпление. Възправи се и последвай твоите водители — боговете, които някога предрекоха бъдещото ти величие, като обгърнаха твоята глава с божествен огън. Нека сега те въодушеви онзи небесен пламък, сега е време наистина да се отърсиш от съня. И ние царувахме като чужденци; мисли кой си, а не къде си роден. Ако внезапността на станалото е сковала ума ти, то следвай моите съвети.“

Когато крясъкът и напорът на тълпата станали неудържими, от горната част на царското жилище през прозореца, обърнат към Новия път — царят живеел редом с храма на Юпитер Статор, — Танаквил заговорила пред народа: да бъдели спокойни, царят просто е загубил съзнание след внезапния удар; оръжието не било проникнало дълбоко в тялото; той вече идвал на себе си; кръвта била избърсана, раната — прегледана, пораженията не били големи; надявал се в скоро време да видят и самия него; междувременно бил заповядал народът да се подчинява на разпорежданията на Сервий Тулий — той щял да раздава правосъдие и да поеме върху себе си другите задължения на царя.

Сервий се явил пред народа, облечен в трабея. Придружен от ликтори, и като седнал на царския престол, разгледал някои дела, а за някои си дал вид, че ще иска съвет от царя. И тъй, за няколко дни, през които Тарквиний вече не бил между живите, скривайки смъртта му под предлог, че изпълнява неговите задължения, Сервий укрепил своето положение. Най-после започналото в двореца оплакване на царя разкрило какво е станало. Сервий, пазен от силна стража, пръв се възцарил не по волята на народа, а по искане на сенаторите. Синове на Анк, още щом било известно, че помощниците им в убийството са хванати, че царят е жив и че силите на Сервий са големи, отишли в изгнание в Суеса Помеция.

ТАРКВИНИЙ ГОРДИ

49.

После се възцарил Луций Тарквиний, чиито дела му спечелили прякора Горди, понеже като зет лишил от погребение тъста си*1, заявявайки, че и Ромул умрял непогребан, а също така, защото убил най-знатните сенатори, които смятал за поддръжници на Сервий. След това се оградил с телохранители, съзнавайки, че собственият му пример при безчестното домогване до царската власт може да послужи срещу самия него. В действителност той нямал никакво право на царската власт, освен силата си, понеже не царувал нито по решение на народа, нито след одобрението на сенаторите. Освен това, не можейки да се уповава на любовта и почитта на гражданите, той трябвало да запази властта си, всявайки страх. За да го внуши у мнозина, сам, без съдебна колегия, разследвал тежките углавни дела и поради тази причина можел да убива, да праща в изгнание, да наказва с отнемане на имуществото не само заподозрени или враждебни нему хора, но и такива, от които не можел да очаква нищо друго, освен да се обогати. Така, след като намалил доста броя на сенаторите, заповядал вече никой да не бъде избран за сенатор, за да стане съсловието им помаловажно с намалелия си брой и за да негодува по-малко, че важните решения не ще минават през него. Той пръв от царете премахнал завещания от предните обичай да се съветва за всичко със сената, управлявал държавата както му било най-изгодно; сам, без решението на народа и сената, сключвал и нарушавал мир, война, договори, съюз, с когото си искал. Опитал се да привлече на своя страна най-вече племето латини, за да бъде по-защитен сред съгражданите си с помощта на чуждите войски. Започнал да сключва с техните първенци не само връзки на гостоприемство, но и родствени отношения. На Октавий Мамилий Тускулански — безспорно най-знатния от латинското племе и ако вярваме на преданието, потомък на Уликс и богиня Цирцея — дал за жена дъщеря си и чрез тази женитба привлякъл към себе си много роднини и негови приятели.

Влиянието на Тарквиний сред латинските първенци било вече голямо, когато им съобщил в определен ден да се съберат при свещената гора на Ферентина: имало някои държавни работи, които му се искало да обсъди с тях. На разсъмване мнозина се събрали там: Тарквиний наистина спазил деня, но дошъл малко преди залез-слънце*1. На събранието този ден били обсъдени много въпроси, като мненията били най-различни. Турн Хердоний от Ариция се нахвърлил със сурови думи срещу Тарквиний заради отсъствието му: не било чудно, че в Рим му е даден прякорът Горди — защото вече, макар и тайно, макар и шепнешком, но това било прозвището му, — след като едва ли има по-високомерен начин да се подиграе така недостойно с цялото латинско племе. Всички те са привикани далеч от дома им, а самият той, който е свикал събранието, не присъства. Няма съмнение, че изпитва търпението им, за да ги потиска под властта си, ако се покорят. Та кому ли не е ясно, че той се домогва до власт над латините?! Ако неговите съграждани правилно са го облекли в доверие, ако властта му е поверена и не е заграбена с отцеубийство, то и латините биха могли да се доверят, макар и недотам, на този другородец; ала щом римляните са пропищели от него, понеже те един след друг биват убивани, пращани в изгнание, лишавани от имуществото си, какво по-добро очаква латините? Ако са съгласни с него, нека всеки си отиде в своя дом и почете деня на събранието не повече, отколкото го е почел този, който го е свикал.

Докато този метежен и престъпен човек, печелейки твърде изкусно поддръжката на сънародниците си, витийствувал най-вече по тези, както и по други сродни въпроси, влязъл Тарквиний. Това бил и краят на речта: всички се обърнали към Тарквиний, за да го поздравят. В настъпилата тишина царят, предупреден от най-близките си да се извини за закъснението си, казал, че бил избран за помирител между баща и син и в грижата си да ги сдобри закъснял*2; и понеже това дело му било заело целия ден, щял да говори на следващия ден каквото бил решил. Говорят, че дори и това Турн не приел мълчаливо; той се провикнал, че никое разследване не е по-кратко от това между баща и син и то може да се доведе докрай само с няколко думи: ако синът не се подчини на бащата, ще получи наказание*3.

Арициецът, като упрекнал римския цар с тези думи, напуснал събранието. Тарквиний, понасяйки това много по-тежко, отколкото показал, веднага замислил гибелта на Турн, за да внуши на латините същия страх, с който бил потиснал духовете на съгражданите си. И понеже не можел открито със заповед да го убие, погубил го, въпреки че бил невинен, с лъжливо обвинение. Посредством някои арицийци от противниковата на Турн партия подкупил със злато неговия роб, за да позволи да внесат тайно голямо количество мечове в жилището му. Когато за една нощ това било направено, малко преди разсъмване Тарквиний свикал при себе си латинските първенци и сякаш изплашен от тревожна вест, казал, че неговото вчерашно закъснение е причинено като че ли от провидението на боговете за неговата и тяхната сигурност; бил научил, че Турн подготвя неговата и на първенците на двата народа гибел, за да заеме сам върховното управление над латините; Турн щял да нападне Тарквиний още предния ден, но отложил изпълнението, понеже виновникът за събранието, който е най-важната му цел, отсъствувал; онова порицание, задето не се явил навреме, е породено от това, че Турн бил загубил надежда поради забавянето му; ако на Тарквиний е съобщена истината, то той не се съмнява, че на разсъмване, когато дойдат на събранието, ще дойде и Турн, въоръжен и приготвен, с шайка заговорници; говори се, че у него е събран огромен брой мечове; дали това твърдение е лъжа, или не, веднага може да се разбере. Приканил ги да дойдат с него при Турн.

Подозрение будел и необузданият характер на Турн, и вчерашната му реч, и забавянето на Тарквиний, понеже изглеждало, че може поради това да е било отклонено клането. Потеглили към дома му, склонни да повярват на Тарквиний, но все пак, ако не откриели мечовете, щели да сметнат и всичко останало за невярно. Когато пристигнали, стражи заобиколили разбудения Турн; понеже робите, които се приготвяли да оказват съпротива поради привързаността към господаря си, били заловени и били измъкнати скритите мечове от всички места на жилището му, работата, разбира се, изглеждала ясна, и на Турн били сложени окови, след което веднага, сред голямо вълнение, било свикано събрание на латините. Щом мечовете били струпани посред събранието, избликнала толкова безпощадна ненавист

към него, че бил наказан без съд и следствие с нов вид смърт*1: бил хвърлен в извора на Ферентийската река, затиснали го отгоре с изплетен от тръстика кош, в който натрупали камъни, и така го удавили*2.

52.

След като свикал отново латините на събрание и похвалил тези, които заслужено били наказали Тури за явното му престъпление — плана му да извърши преврат, — Тарквиний произнесъл следната реч: наистина той може да постъпи според старото право, понеже всички латини произхождат от Алба и са обвързани с този договор, според който още от времето на Тул цялата албанска държава и колониите ѝ са част от римското царство; впрочем той смята, най-вече поради ползата за всички, да поднови този договор, за да вкусят и латините, вече като съпричастни към него, от щастието на римския народ, вместо винаги или да очакват, или да търпят разрушения на градовете си, опустошения на земите си — страдания, на които били подложени първо при Анк, а след това и при царуването на неговия баща*1.

Да се убедят латините, не било трудно, макар че според този договор римската държава била облагодетелствувана; освен това те виждали, че и първенците на латинското племе са на мнението на царя и стоят на негова страна, а и имали пред себе си пресен пример за опасността, заплашваща всеки, ако се противи. Така договорът бил подновен и на годните за военна служба латини било съобщено, съгласно с договора, в определен ден да дойдат всички въоръжени при свещената гора на Ферентина. Там, по заповед на римския цар, се събрали младежи от всички народи и за да нямат вече нито свой вожд, нито отделно командване, нито собствени знамена, Тарквиний слял латинските и римските манипули и тъй направил от две предишни една и от една — две*2; след като по този начин удвоил манипулите на войската си, определил центуриони за всяка от тях.

53.

Тарквиний, в мирно време несправедлив цар, все пак не бил лош пълководец по време на война. Напротив, по изкусност в това отношение той можел да се мери с предишните царе, ако порочността

му в другите неща не била затъмнила тази му слава. Той пръв започнал продължилата повече от двеста години след неговата смърт война с волските, от чиито градове превзел с пристъп Суеса Помеция. Тъй като спечелил четиридесет таланта сребро от разпродажбата на плячката, замислил да построи храм на Юпитер с такова великолепие, което да е достойно за царя на богове и хора, за римската държава и дори за величието на самото място; завоюваните средства отделил за строежа на този храм.

ПОКОРЯВАНЕ НА ГАБИИ

След това започнал война, по-продължителна от очакваното, в която обсаждал безуспешно съседния град Габии, но понеже бил отблъснат от градските стени, загубил надеждата да го завладее по този начин и накрая си послужил с хитрост и коварство — качества, чужди на римляните. Затова, като се престорил, че се отказва от войната и се заема с полагането на основите на храма и с други градски дела, накарал сина си Секст, който бил най-малкият от тримата, да избяга според подготвения план в Габии, където се заоплаквал от непоносимата жестокост на баща си към него: обърнал е надменността си, роптаел той, от чуждите към своите, обхванат е от отвращение към многобройното си потомство и иска, както е обезлюдил курията*1, да обезлюди и дома си, за да не остане никакъв потомък, никакъв наследник на царството; сам той се бил изплъзнал от стрелите и мечовете на своя баща, но не вярвал някъде за него да има сигурност, освен при враговете на Луций Тарквиний; затова нека не се заблуждават — баща му продължава с тях войната, от която привидно се е отказал, и при удобен случай ще ги нападне неочаквано; а ако при тях няма място за човек, търсец убежище, той ще преброди целия Лациум, ще се отправи към волските, а оттам — към еквите и херниците, докато не достигне до хора, които ще знаят как да защитят синовете от безжалостните и безбожни мъчения на баща им, а може би дори у някои ще открие желанието да грабнат оръжието и поведат война срещу най-високомерния цар и най-жестокия народ.

Понеже изглеждало, че запаленият от гняв Секст ще отиде по-нататък, ако не го задържат, той бил приет радушно от габийците. „Няма нищо чудно — казали те, — ако Тарквиний и спрямо синовете си се е оказал в края на краищата такъв, какъвто е бил спрямо гражданите и съюзниците си; той и към себе си ще обърне своята ярост, ако няма други наоколо му; на нас наистина ни е приятно твоето идване и вярваме, че в близкото бъдеще, ако ни подкрепиш, войната ще се пренесе от габийските врати под римските стени.“

Оттогава габийците започнали да канят Секст на събранията си. Там, макар да се съгласявал със старите габийци за останалите работи, в които, както сам той казвал, те били по-вещи, що се отнася до войната, Секст бил винаги неин подбудител, приписвайки си изключителна опитност, понеже познавал силите и на двата народа и знаел, че надменността на царя, която дори и собствените му синове не могли да понесат, несъмнено е ненавистна за гражданите. Вследствие на това, че постоянно подбуждал габийските първенци да възобновят войната и сам с най-храбрите младежи се отдавал на набези и грабежи, че печелел неоснователно все по-голямо доверие посредством всевъзможни речи и действия, предназначени да заблуждават, той най-сетне бил избран за военачалник. Понеже между римляни и габийци започнали да се завързват незначителни сражения, в които често габийската войска печелела победа, неподозиращото какво става множество от най-високопоставените до най-нискостоящите габийци повярвало, че Секст Тарквиний им е изпратен за пълководец, като дар от боговете. Сред войниците, поради това, че се излагал на еднакви опасности и трудности с тях и им раздавал винаги щедра плячка, той бил толкова обичан, че баща му Тарквиний не бил по-силен в Рим, отколкото синът му — в Габии.

И тъй, като виждал, че вече е събрал достатъчно сили за всякакви начинания, изпратил един от приближените си в Рим при баща си, за да узнае какво се иска от него да стори, понеже вече боговете са му позволили да стане всемогъщ в Габии. На този пратеник Тарквиний не отговорил нищо гласно, струва ми се, понеже му изглеждал със съмнителна надеждност; царят, сякаш потънал в мисли, излязъл в градината на двореца си, където го последвал и пратеникът на сина му; според преданието, разхождайки се из нея в пълно мълчание, той обрулвал с жезъла си най-високите главички на маковете*1. Изтощен от питане и очакване на отговора, пратеникът се върнал в Габии, като че ли без да изпълни поръката. Съобщил какво е казал и какво е видял: Тарквиний било поради гняв, било поради омраза, било поради присъщата на характера му надменност не бил проронил нито дума. След като на Секст му станало ясно какво иска баща му и какво го съветва със загадъчното си мълчание, убил най-знатните граждани, едни — чрез несправедливо обвинение пред народа, други — уязвими поради омразата на хората към тях. Мнозина

били убити явно, а някои, срещу които едно открито обвинение едва ли щяло да хване вяра — тайно. На някои, стига да желаели, била дадена възможност да избягат, други били изпратени в изгнание, имотите им, без разлика дали отсъствували, или били убити, били предназначени за подялба. Започнали щедри раздавания, разграбвания; поради приятното усещане от личната изгода усещането за държавните злини изчезнало, докато накрая габийската държава, лишена от благоразумието и поддръжката на гражданите си, се предала без всякаква съпротива в ръцете на римския цар*2.

БРУТ

56.

Тарквиний, заел се ревностно със завършването на храма, повикал майстори от цяла Етрурия*1 и за строителството му използвал не само средствата от обществената хазна, но и труда на народа. Макар този труд да бил твърде изнурителен и да бил допълнен от негодите на военната служба, все пак на народа не тежало да прави скамейка за зрителите в цирка, да прокопава под земята Големия канал, събиращ всичките нечистотии на града — две предприятия, с които едва ли може да съперничи по великолепие някоя от съвременните постройки. Въпреки че народът бил претрупан с работа, Тарквиний, който смятал, че многобройното население става тежест за града, щом като не се използва, и желаел чрез колонисти да разшири границите на своята власт, изпратил преселници в Сигния и Цирцеи, за да бъдат защита на града по суша и по море.

Докато се занимавал с тези работи, явило му се страшно знамение: от една дървена колона изпъзляла змия*2, която причинила в двореца ужас и суматоха, а у самия цар предизвикала не толкова страх с внезапното си появяване, колкото изпълнила душата му с мъчително безпокойство. И тъй, макар че при предзнаменования, отнасящи се до държавата, били викани само етруски прорицатели*3, царят, изплашен от това на пръв поглед домашно знамение*4, решил да изпрати пратеници в Делфи при най-прочутия оракул на земята. Понеже не смеел да повери прорицанието на оракула на никой друг, изпратил в Гърция, през непознатите по това време земи и още непознати морета, двамата си синове. Тит и Арунт тръгнали към Делфи: за спътник им бил даден Луций Юний Брут, син на царската сестра Тарквиния, младеж с много по-различен характер от образа, зад който се прикривал. Той, понеже бил чувал, че най-знатните граждани, сред които и неговият брат, били убити от вуйчо му, решил, че не бива да има нищо в характера му, което да плаши царя, да притежава никакво имущество, което да бъде предмет на желание от него, а да

бъде под закрилата на пренебрежението и презрението, щом като едва ли би могъл да се осланя на правото. И тъй, преструвайки се нарочно на глупав, понеже предоставил себе си и имуществото си на царя, приел прякора Брут, сиреч Глупака, за да дочака тайно, под прикритието на прозвището, своето време този велик дух, бъдещият освободител на римския народ. Тарквиниите го отвели тогава в Делфи по-скоро за посмешище, отколкото като спътник, но се разказва, че той поднесъл в дар на Аполон златен жезъл, скрит в издълбаната нарочно за тази цел дрянова тояга — иносказателен образ на качества му. Там, след като пристигнали и изпълнили заръчаното от баща им, те били обхванати от силно желание да попитат кой от тях ще наследи римското царство. Казват, че от дълбочината на пещерата*5 се чул глас: „Върховната власт в Рим ще има този от вас, младежи, който пръв целуне майка си.“ Тарквиниите заповядали да се пази пълно мълчание, за да не узнае отговора и да бъде лишен от властта брат им Секст, който бил останал в Рим; самите те предоставили на жребия да определи кой от двамата пръв ще целуне майка си, когато се върнат в Рим. Брут обаче разбрал, че думите на Пития крият друг смисъл, паднал, като че ли спъвайки се, и докоснал земята с целувка, понеже тя е, разбира се, обща майка на всички смъртни. След това се върнали в Рим, където кипели приготовленията за война срещу рутулите.

ЛУКРЕЦИЯ

57.

Ардеа бил град на рутулите — племе, отличаващо се със своите богатства, доколкото това било възможно в тази област и по това време. Именно богатствата им станали причина за войната, понеже римският цар се стремял наред с попълването на царската хазна, изпразнена заради великолепието на обществените постройки, чрез плячката да привлече на своя страна съотечествениците си, понеже те поради горделивостта му били враждебно настроени към царската власт, ала най-вече негодували, че царят толкова дълго ги държи на служба като занаятчии и ги товари с робска работа. Римляните се опитали още с първото нападение да превземат Ардеа: когато не успели в това начинание, заели се да притиснат враговете с обсада, скрити зад собствени укрепления.

В този военен лагер, както става при по-продължителна, отколкото сурова война, се допускали доста свободни отлъчвания, все пак повече за знатните, отколкото за обикновените войници, а царските синове понякога прекарвали свободното си време в пиршества и гуляи. Веднъж, когато случайно били на угощение при Секст Тарквиний, където бил и Тарквиний Колатин, син на Егерий, разговорът се насочил към жените им. Всеки започнал да хвали своята свръх мяра. Когато спорът се разпалил, Колатин казал, че няма нужда от думи; до каква степен неговата Лукреция наистина превъзхожда останалите, това можело да се разбере само след няколко часа. „Защо, ако силите и бодростта на младостта са в нас, да не се качим на конете и да не се убедим лично в качествата на нашите жени? Нека това, което се представи пред очите на всеки при неочакваното му пристигане, бъде най-красноречиво.“ Разгорещени от виното, всички извикали: „Давай да вървим!“, яхнали конете и ги пришпорили към Рим. Щом като пристигнали там на здрачаване, продължили към Кодация, където през късната нощ намерили Лукреция да седи наред покоите си при работещите на вечерна светлина прислужници и да преде — съвсем не

като царските снахи, които те заварили да прекарват времето си в разкошен пир с връстничките си. В спора за жените похвалата била отредена на Лукреция. Тя посрещнала радушно своя мъж и Тарквиниите: след победата нейният съпруг любезно поканил на гости царските синове. Там низката страст да опозори Лукреция със сила обхванала Секст Тарквиний; подбуждали го както красотата, така и изпитаното ѝ целомъдрие. И тогава след нощното си приключение младежите се върнали в лагера.

58.

Подир няколко дни Секст Тарквиний без знанието на Колатин отишъл с един спътник в Колация. Там, приет радушно от домакините, неподозиращи намеренията му, след вечерята бил отведен в спалнята за гости и пламтейки от страст, уверен, че наоколо е достатъчно безопасно и всички спят, отишъл с изваден меч при спящата Лукреция и като притиснал гърдите ѝ с лявата си ръка, казал: „Мълчи, Лукреция! Аз съм Секст Тарквиний. В ръката си меч държа. Само да гъкнеш, и ще умреш!“ Стреснатата от сън жена не виждала отникъде никаква помощ, само надвисналата над нея смърт, а насреща ѝ Тарквиний започнал да ѝ се обяснява в любов, да умолява, да смесва молби и заплахи, да се мъчи по какъв ли не начин да спечели женската душа. Когато видял, че е непоколебима и дори пред страха от смъртта няма да отстъпи, прибавил към заплахите и опозоряването: казал, че щом я убие, ще остави до нея заклан гол роб, за да кажат, че е убита по време на гнусно прелюбодеяние. Когато чрез тази заплаха победителка над непреклонното целомъдрие излязла грубата похот и Тарквиний, горд, че е сломил женската чест, си тръгнал, Лукреция, съкрушена от това голямо нещастие, изпратила вестител в Рим при баща си и в Ардеа при мъжа си с поръката да дойдат с по един верен приятел; необходимо било да направят това, и то по най-бързия начин; случило се е нещо ужасно.

Спурий Лукреций пристигнал с Публий Валерий, син на Волесий, а Колатин — с Луций Юний Брут, с когото отивал към Рим, когато бил срещнат от пратеника на жена си. Намерили Лукреция да седи тъжна в спалнята си. При идването на близките ѝ сълзи бликнали от очите ѝ, а на въпроса на мъжа ѝ: „Как си, добре ли си?“ — отговорила: „Съвсем не, нима може да бъде добре една жена, изгубила

целомъдрието си? Следи от друг мъж, Колатине, има в твоето легло. Ала тялото само е опетнено, душата е невинна! Смъртта ще ми бъде свидетелка за това. Но моля ви, подайте си десниците в знак на клетва, че безчестникът не ще остане ненаказан. Секст Тарквиний бе злодеят, който, скрит в лика на гост, с оръжие в ръка, предишната нощ похити оттук с насилие гибелното за мен и за себе си, ако вие сте мъже, наслаждение.“

Всички подред дали клетва да отмъстят. Заутешавали покрусената жена, като прехвърляли вината от насилената към виновника за престъплението: съгрешава душата, не тялото, липсва ли умисъл, няма вина.

„Вие — казала им тя — се погрижете за това, което той заслужава. Аз, макар и да оправдавам себе си за това прегрешение, не се освобождавам от наказание. И нека по примера на Лукреция нито една опозорена жена да не живее повече.“ Забила в сърцето си ножа, който държала скрит под дрехата, и като склонила глава към гърдите си, паднала мъртва. Мъжът ѝ и баща ѝ извикали.

СВАЛЯНЕТО НА ЦАРСКАТА ВЛАСТ

59.

Докато те стояли, вцепенени от скръбта, Брут, с изтръгнатия от раната на Лукреция и обагрен с кръвта ѝ нож в ръка, казал: „В тази кръв, най-чиста преди царското насилие, се кълна и вас, богове, призовавам за свидетели, че отсега нататък ще преследвам Луций Тарквиний Горди, осквернената му с престъпление съпруга*1 и цялото му потомство с меч, огън и всички възможни средства! Не ще търпя нито те, нито който и да било друг да царува в Рим.“

След това предал ножа на Колатин, после на Лукреций и Валерий, които били стъписани от чудото, поразени откъде се е взел този нов дух в гърдите на Брут. Всички се заклели, изпълнявайки желанието на Лукреция, и превръщайки скръбта си в гняв, последвали Брут, който, вече като вожд, ги призовал да премахнат царската власт.

Изнесли тялото на Лукреция от дома ѝ, положили го на форума и както обикновено става, чудовищността и низостта на това нечувано престъпление възбудили хората. Всеки се заоплаквал от царското престъпление и насилие. Трогнала ги скръбта на бащата, распалил ги Брут, който порицавал сълзите и безполезното им вайкане и ги призовавал — както подобава на мъже и римляни — да хванат оръжие срещу дръзките си неприятели, Най-смелите младежи се явили доброволно с оръжие, последвали ги и останалите. После, като определили за управител на Колация бащата на Лукреция и поставили, стражи пред градските порти, за да не съобщи никой на царското семейство за този бунт, останалите с оръжие в ръка, начело с Брут, се отправили към Рим.

Когато въоръженото множество пристигнало там, където и да се появявало, предизвиквало страх и объркване; сетне хората, щом видели, че отпред вървят най-знатните граждани, почнали да мислят, че каквото и да става, не е случайно. Това тъй жестоко дело предизвикало не по-малко раздвижване на духовете в Рим, отколкото било предизвикало в Колация: от всички краища на града хората се

стичали към форума. Щом като се събрали там, глашатаят свикал народа при началника на конницата, на която длъжност по това време случайно бил Брут*2. Той държал реч, съвсем противоположна на духа и заложбите, които до този ден усърдно прикривал: за насието и сладострастието на Секст Тарквиний, за нечувания позор и печалната смърт на Лукреция, за осиротяването на Триципитин, за когото причината за смъртта на дъщеря му била по-позорна и по-жалка от самата ѝ смърт. Към това прибавил и надменността на самия цар, и бедственото положение, и тежкия труд на народа, принуден да копае ровове и канали: римляните, победители на всички народи наоколо, били станали вместо воители занаятчии и каменоделци. Припомнил и за позорното убийство на цар Сервий Тулий и за дъщеря му, която преминала през бащиния труп с нечестивата си колесница, и призовал боговете на предците да отмъстят за всичко това. След като споменал тези, а вярвам, и други още по-жестоки негови деяния, чието безчестие и низост създават немалко трудности на историците при описанието им днес, подтикнал възбуденото множество да лиши царя от властта му и да принуди Луций Тарквиний да отиде в изгнание заедно с жена си и децата си. Самият той, след като отбрал и въоръжил младежи, дошли да се запишат като доброволци, се отправил към лагера в Ардеа, за да подбуди там войската срещу царя. За управител на Рим оставил Лукреций, който още отпреди бил определен от царя за градски префект. Сред този смут Тулия избягала от царския дом, но където и да се появявала, и мъже, и жени сипели върху нея клетви и призовавали фурните.

60.

След като в лагера пристигнали известия за случилото се, царят, изплашен от превратните събития, се отправил към Рим, за да потуши вълнението. Брут, понеже бил забелязал приближаването му, свърнал от пътя, за да не го срещне. Почти по едно и също време, но по различни пътища Брут пристигнал в Ардеа, а Тарквиний — в Рим. Портите на града били затворени пред Тарквиний, съобщено му било за изгнанието; в лагера на Тарквиний приели радостно освободителя на града, а синовете на царя били изгонени оттам. Двамата последвали баща си и се отправили в изгнание в Цере*1 при етруските. Секст Тарквиний, който отишъл в Габии като че ли в свое царство, бил убит в

знак на мъст поради старите вражди, които сам бил предизвикал с клането и грабежите си.

Луций Тарквиний Горди царувал 25 години. Царе управлявали в Рим от основаването на града до освобождаването му в продължение на 244 години. След това според записките на Сервий Тулий*2 на събрание на центуриатните комиции били избрани от префекта на града двама консули; Луций Юний Брут и Луций Тарквиний Колатин.

КНИГА ВТОРА

ИЗГОНВАНЕТО НА ТАРКВИНИЕВИЯ РОД ОТ РИМ

2.

След това римляните се погрижили за божиите работи и понеже по-рано някои държавни жертвоприношения били извършвани от самите царе, избрали така наречения цар-свещенослужител*1, за да не възникне у някого желание царете да бъдат върнати. Тази жреческа длъжност била подчинена на понтифекса*2, за да не бъде накърнена с нещо свободата, която тогава била първостепенната грижа на всички, ако думата „цар“ придобие по-почетно звучене. И не знам дали не преминали мярката, като бранели тази свобода с прекалена ревност отвсякъде, залавяйки се и за най-незначителни неща. Така дори името на единия консул станало омразно в държавата, въпреки че той в нищо не се бил провинил: твърде много — гласели обвиненията — били свикнали Тарквиниите с царската власт; началото на насилията било положено от Тарквиний Приск; след това бил управлявал Сервий Тулий; въпреки това прекъсване Тарквиний Горди не бил забравил царската власт като нещо чуждо нему и си я бил възвърнал с престъпно насилие, като че ли му е родово наследство; след прогонването на Тарквиний Горди върховната власт била преминала у Тарквиний Колатин. Не били в състояние Тарквиниите да живеят като обикновени граждани; не било хубаво името им, опасно било за свободата.

Затова постепенно из цялата държава се разнесла мълвата, че Тарквиниите бунтуват духовете на народа, и поради това подозрение Брут свикал разтревожения народ на събрание. Там най-напред повторил клетвата на народа, че не ще допуснат никой да царува, нито да остане в Рим, ако представлява опасност за свободата; тя трябвало да се защитава с всички средства и не трябвало да се отминава с равнодушие нищо, което я засяга. Той не по свое желание бил излязъл да говори за съдбата на един човек и не би говорил, ако любовта му към държавата не била взела връх, защото не бил убеден, че римският народ си е възвърнал безвъзвратно свободата; царски потомък, царски

роднина не само се намира в държавата, но дори е облечен във власт; това пречи, това вреди на свободата. „Премахни, Луций Тарквиний — обърнал се той към него, — сам, по своя воля, този страх! Помним, признаваме: ти прогони царете. Доведи докрай своето благодеяние! Отнеси далеч оттук царското име! Съгражданите ти по мой почин не само ще ти отдадат цялото имущество, но ако нещо не ти достига, ще ти го набавят щедро и великодушно. Иди си като приятел, избави държавата от може би напразния страх; така всички ще бъдат убедени, че заедно с Тарквиниевия род ще си отиде и царската власт.“

Стъписан от този тъй неочакван и внезапен ход на нещата, първият римски консул дума не можел да продума. А когато му дошло дар-слово, най-знатните граждани го заобиколили и го засипали с молби да постъпи така. Наистина призивите на множеството не го поразили чак толкова много, но след като Спурий Лукреций, мъж в напреднала възраст и с голямо достойнство, при това тъст на Колатин, захванал да говори, редувайки ту молби, ту увещания да склони и да се подчини пред единомислието на гражданите консулт, страхувайки се да не би след това като частно лице да му се случи пак същото, но придружено със загубата на имота и още по-големи унижения, се отказал от консулството и се оттеглил, пренасяйки всичко свое от Рим в Лавиний. Брут съгласно сенатското решение внесъл предложение пред народа всички от Тарквиниевия род да бъдат обявени за изгнаници; на центуриатните комиции издействувал за негов колега да бъде избран Публий Валерий, с чиято помощ бил прогонил царете.

ЗАГОВОР НА ТАРКВИНИИТЕ

3.

Макар никой да не се съмнявал, че от страна на Тарквиниите ги заплашва война, тя все пак започнала по-късно, отколкото всички я очаквали. Впрочем поради предателство и измяна — нещо, от което не се страхували — насмалко не била изгубена свободата.

Имало сред римските младежи неколцина юноши от твърде знатно потекло, чийто стремеж към царската власт бил твърде необуздан, връстници и другари на младите Тарквинии, привикнали да живеят по царски. Тогава, при установеното всеобщо равноправие, изгубили веднъж правото си на произвол, те започнали да се оплакват помежду си, че свободата на другите се била превърнала в робство за тях: царят според тях бил човекът, от когото е можело да измолиш онова, от което имаш нужда, било то законно или незаконно; при него имало място за милост, място за благоденствия; можел да се гневи и прощава; знаел разликата между приятел и враг; законите били нещо безчувствено, неумолимо, по-добро и спасително за безпомощния, отколкото за могъщия; нямало в тях снизхождение, нямало прошка, ако си престъпил мярката; твърде опасно било сред толкова човешки прегрешения да се живее с едната само честност.

И тъй, вече по своя воля, разстроени духом, те дошли като царски пратеници да искат само имуществото на Тарквиниите, без да споменават нещо за възвръщането им. Изслушани били от сената, чието съвещание няколко дни разисквало дали един отказ не ще бъде повод за война, а едно съгласие не ще даде на противника средства и подкрепления за воденето ѝ. Междувременно легатите се домогвали до друго: привидно искали царското имущество, а тайно кроели планове за възвръщането на царската власт и обикаляйки къщите на знатните младежи, уж за да уреждат работите, за които се разисквало, в сената всъщност изпитвали настроенията им. Младежите приели предложението благосклонно, пратениците им предали писмото на

Тарквиниите и заедно обсъдили възможността за тайното възвръщане на царете в Рим през нощта.

4.

Отначало работата била възложена на братята Вителии и Аквиллии. Сестрата на Вителиите била жена на консула Брут и от този брак имала две деца — юношите Тит и Тиберий; тях вуйчовците им също привлекли за съучастници в заговора. Освен това били привлечени и няколко други знатни младежи, споменът, за които е заличен поради отдалечеността на времето. Междувременно, тъй като в сената победило мнението царското имущество да бъде върнато и пратениците изтъкнали това като причина да се забавят в града, понеже били издействували от консулите отсрочка, докато приготвят колите, с които да пренесат царското имущество, те използвали цялото това време да се съвещават със заговорниците и с настойчивостта си ги склонили да изпратят писмо от тяхно име до Тарквиниите: как другояче те щели да повярват, че техните пратеници не им съобщават лъжливи сведения за тези съдбовни неща? Писмата, изпратени като залог за достоверност, издали престъплението. И понеже ден преди легатите да се отправят към Тарквиниите, у Вителиите бил даден обяд и там, както се случва, заговорниците в отсъствието на свидетели говорили надълго и нашироко за новия си план, разговорът им бил чул от един роб, който още от по-рано усещал, че нещо става, но изчаквал пратениците да получат писмо, което, стига да бъде заловено, да разкрие престъпното дело. След като разбрал, че писмото е предадено, съобщил всичко на консулите. Консулите веднага се упътили да заловят пратениците и заговорниците; в дома им без шум те турили край на цялата работа; преди всичко се погрижили да не изчезне писмото. Веднага оковали предателите във вериги, а за пратениците малко се поколебали; и макар да виждали, че те заслужават да се отнесат към тях като към врагове, все пак уважили международното право.

5.

Въпросът за царското имущество, което според предишното решение трябвало да бъде върнато, отново бил подложен на обсъждане

в сената. Тогава победил гневът — забранено било да го върнат, забранено било и да го внесат в държавната хазна. Позволили на народа да го разграби, за да изгуби завинаги надеждата за мир с царете, след като се е докоснал веднъж до тяхното имущество. Земята на Тарквиниите, която се простирала между града и Тибър, била посветена на Марс, откъдето по-късно била наречена Марсово поле. Разправят, че там по това време пшеницата била узряла за жътва. Понеже смятали за светотатство да употребят житото от това поле, множество хора носели в кошници ожънатото заедно със сламата зърно и го хвърляли в Тибър, който тогава бил плитководен, какъвто обикновено е посред лято. И така, като потънали в плитчините, купчините пшеница заседнали на дъното и се покрили с тиня; понеже реката довякла на същото място и други неща, които се носели по нея напосоки, постепенно там се образувал остров*1; по-късно според мен римляните добавили насипи и го укрепили собственоръчно, за да стане мястото както издигнато, така и устойчиво, способно да издържа храмове и колони.

След като царското имущество било разграбено, предателите били осъдени и им било наложено смъртно наказание, ала най-забележителното в това било, че консулството задължавало бащата да накаже със смърт синовете си: този, който обикновено бил отстраняван дори от гледката, сега бил определен от съдбата да изпълни смъртната присъда. Най-знатните младежи стояли привързани към един стълб, но синовете на консула отклонявали всички погледи от останалите, като че ли от непознати хора към себе си; и не толкова наказанието, колкото престъплението, с което били заслужили наказанието, възбудило съжалението на хората: нима точно през тази година те са решили да предадат на някога горделивия цар, а сега враждебен изгнаник, освободената си родина, баща си — нейния освободител, консулството, започнало от Юниевия род, сенаторите, народа, всичко, достойно за римските богове и хора.

Консулите заели своите места, ликторите били изпратени да изпълнят смъртното наказание. Те бичували със сурови пръчки съблечените младежи и ги посичали със секира, а през цялото това време лицето и очите на бащата представлявали велико зрелище: зад дълга да изпълни смъртната присъда за една държавна измяна прозирали бащините чувства. След наказанието на виновниците, за да

бъде известен поучителният и този път насърчителен пример при възпиране на престъпления, била обявена награда за роба — пари от държавната хазна, свобода и право на гражданство. Говори се, че той бил първият роб, освободен чрез виндикта; някои дори смятат, че думата „виндикта“ произликала от неговото име: той самият се казвал Виндиций. След него се съблюдавало правилото да се смятат за пълноправни граждани освободените по този начин роби.

ВОЙНА ЗА ВРЪЩАНЕ НА ТАРКВИНИИТЕ

6.

Щом на Тарквиний било известно какво е станало, той, вбесен не само от болката, предизвикана от сгромолясването на големите му надежди, но и от омраза и гняв, като видял, че пътят на хитростта е отрязан, решил, че войната трябва да се възбуди открито; затова обходил като молител етруските градове, призовавайки най-вече жителите на Вей и Тарквинни да не позволят той, който произхожда от тях и е с една и съща кръв като тяхната, прокуден, лишен по такъв начин от царство, да загине с децата си, още юноши, пред очите им; други хора от чужди краища били повикани в римската държава; той, царят, който бил разширил с войни римското царство, бил прокуден от най-близките си с престъпен заговор; понеже никой не се бил оказал напълно достоен сам да поеме царската власт, те я били разкъсали на части и си я били поделили; позволили били на народа да разграби имуществото му, за да не остане никой, неопетнен в престъплението; той искал да си възвърне родината и царската власт и да накаже неблагодарните към него граждани. Нека те го подпомогнат и подкрепят; нека отмъстят за своите стари обиди, за толкова пъти погубените легиони, за отнетата земя*1. Тези слова възбудили вейентите и те, всеки според силите си, изказали шумно и заплашително одобрението си, че трябва да свалят поне позора от себе си под водачеството на римлянина и да си възвърнат изгубеното с война. Кръвното родство и славата подбудили жителите на Тарквинии: изглеждало им хубаво техни хора да царуват в Рим.

И тъй, две войски от два града последвали Тарквиний, за да възвърнат царската власт в Рим и да отмъстят на римляните с война. След като враговете навлезли в римските земи, консулите тръгнали насреща им. Валерий водел пехотата в каре*2; Брут вървял отпред с конницата, за да разузнава. По същия начин първа била и конницата на вражеската войска; предвождал я Арунт Тарквиний, син на царя, а самият цар го следвал с легионите. Когато Арунт узнал по ликторите,

че консултът е далеч, а след това, че се приближава, и по вида му вече съвсем сигурно познал Брут, пламнал от гняв и казал: „Онзи е мъжът, който ни прокуди от родината. Вижте го само как величествено пристъпва, украсен с нашите отличителни знаци. Богове, отмъстителни за царете, помогнете ни!“ Пришпорил коня си и готов за бой, го насочил към самия консул. Брут забелязал, че се е устремил към него; в ония времена достойно за самите пълководци било да започнат сражението. Брут вихрено се хвърлил в битката и двамата толкова яростно се сражавали, забравяйки, че трябва да прикриват телата си в стремежа си на всяка цена да ранят врага, че и единият, и другият при насрещен удар били проводени през щитовете от своите копия и смъртоносно ранени, паднали от конете си. Едновременно започнали конно сражение и останалите, не след дълго се появили неочаквано и пешаците. Воювали с променлив успех, като че ли Марс не бил на ничия страна; десният фланг и от двете страни побеждавал, а левият търпял поражение. Вейентите, свикнали да бъдат побеждавани от римския войник, били разбити и се разбягали: воините от Тарквинин — един нов за римляните враг — не само устояли, но дори и ги отблъснали на своето крило.

7.

Въпреки че битката протекла така, толкова голям страх обзел Тарквиний и етруските, че се отказали от начинанието си, понеже било безуспешно: през нощта двете войски, на вейентите и тарквинийците, си отишли всяка в своята родина.

За това сражение се разказват какви ли не чудеса: в тишината на предишната нощ от Арсийската гора се бил чул силен глас, според поверието — гласът на Силван, който бил казал следното: с един повече са загиналите в сражението етруски, римляните са победители във войната.

Сигурно така са напуснали бойното поле — римляните като победители, етруските като победени; наистина, след като се развиделило и никакъв неприятел не се виждал наоколо, консултът Публий Валерий събрал военната плячка и като получил право на триумф, се върнал оттам в Рим. Направил погребение на своя колега с най-голямата пищност, на която бил способен; но много по-голяма чест за мъртвия била всенародната скръб, забележителна преди всичко

с това, че цяла година матроните го оплаквали като родител, понеже толкова безпощадно отмъстил за поруганото целомъдрие.

След това при лесно променящите се чувства на народа благоразположението към останалия жив консул се сменило не само с недоброжелателство, но дори и с подозрение за жестоко престъпление. Тръгнала мълвата, че Публий Валерий се домогвал до царската власт, понеже не си бил избрал колега на мястото на Брут и строил къща на самия връх на Велия: там на високото и защитено от природата място издигал своя непревземаема крепост. Понеже тези неща, говорени на всеослушание и приети с негодувание от народа за истина, разтревожили консула, той свикал народно събрание и след като накарал ликторите да сведат фасците*1, се изстъпил пред гражданите. За множеството била приятна гледка, че отличителните знаци се свеждат пред него, че признаването на народа е по-голямо от авторитета и силата на консула. Като настоял да го изслушат, консулт похвалил съдбата на своя колега, понеже бил загинал като освободител на родината си, сражавайки се за държавата, обграден с голяма почит, наред славата, не успяла още да се превърне в омраза, а той, Публий Валерий, бил надживял своята слава, ала живеел сред подозрения за престъпление и омраза, от освободител на родината той се бил оказал в положението на Аквилиите и Вителиите*2. „Никога ли за вас — казал той на народа — няма да има някоя дотолкова почтена доблест, която да не може да бъде опетнена? Нима аз, всеизвестният яростен враг на царете, трябва да се страхувам, че и мен самия биха могли да ме обвинят в стремеж към царската власт. Нима дори и да живееш в самата твърд на Капитолия, бих могъл да смятам, че ще трябва да се страхувам от моите съграждани? Толкова ли малко значение за вас има моята слава сега? Толкова ли повърхностно нещо е доверието, че е по-важно къде съм, отколкото кой съм? Домът на Публий Валерий не ще се опълчи срещу вашата свобода, квирити; Велия ще остане безопасна за вас; аз не само ще преместя своя дом в равнината, но дори ще го построя в подножието на хълма, за да живеете вие над мен, заподозрения гражданин; на Велия нека строят къщи ония, които са подобри пазители на свободата, отколкото е Публий Валерий!“ Целият строителен материал бил смъкнат от Велия и там, където сега е храмът на Вика Пота, в самата гънка на хълма, бил построен домът му.

ХОРАЦИЙ КОКЛЕС

10.

Когато враговете*1 приближили, римляните, кой както могъл, се преселили от полетата в града; самият град бил осеян с постове. Едни места изглеждали защитени от градските стени, други — от течението на Тибър: единствено мостът, построен върху колове*2, насмалко щял да даде път на неприятелите, ако не се намерил един мъж на име Хораций Коклес; в него намерила този ден опора съдбата на римския народ. Той, поставен по волята на случая на пост при моста*3, след като видял, че Яникулум е превзет с внезапен пристъп и враговете се спускат тичешком от него, а обезумялото от страх множество захвърля и оръжие, и боен строй, той, хващайки бягащите един по един, заставайки насреща им и заклевайки ги в името на богове и хора, им внушавал, че напразно изоставят постовете и бягат; ако оставели на враговете достъп откъм гърба си, скоро щяло да има повече неприятели на Палатина и Капитолия, отколкото на Яникулум. Увещава ги, повелявал им да разрушат моста с огън, с меч, с каквото и да е: той сам, доколкото един човек можел да им се опре, щял да отбива атаката на враговете.

Сетне решително се отправил към подстъпите на моста, изпъквайки сред гърбовете на отстъпващите пред сражението, насочил готовото си за бой оръжие към враговете, които били поразени от чудото на храбростта му. Все пак срамът задържал с него още двама — Спурий Ларций и Тит Херминий, и двамата прочути с род и дела. Заедно с тях за кратко време издържал първата буря на нападението и най-яръстната част от сражението; след като останала незначителна част от моста и се чули виковете на онези, които го разрушавали, призоваващи ги да се оттеглят, той накарал двамата да се приберат на сигурно място. Тогава, мятайки заплашителни и страшни погледи към етруските първенци, той почнал ту да ги предизвиква поотделно, ту да ги ругае целокупно: „Роби на надменните си царе, забравили за своята свобода, идвате да посягате на чуждата!“ Известно време етруските се

колебали, поглеждайки се един друг с мълчалива подкана да започнат сражението; най-сетне чувството на срам раздвижило редиците им и като надали вик, обсипали отвсякъде с копия и стрели единствения си враг. Тъй като всичките заседнали в щита, който Коклес държал пред себе си, а той с не по-малко упорство продължавал да удържа моста, запънал непоклонимо нозе върху него, враговете решили да го изтласкат с устремно нападение, и ето че изведнъж трясъкът на падащия мост, съпроводен с тържествуващ възглас на римляните, задето така бързо успели да свършат работата, възпрели нападението на обзетите от страх врагове. Тогава Коклес се провикнал: „Теб, свещени татко Тибъре*4, те моля да приемеш благосклонно във водите си войника и неговото оръжие.“ Като изрекъл тези думи, скочил в Тибър с цялото си въоръжение и доплувал до своите невредим въпреки многото хвърлени подире му стрели, дръзнал да извърши подвиг, за който бъдещите поколения щели повече да разказват, отколкото да вярват.

Държавата му била признателна за великата доблест, поставили му статуя на комиция: дадена му била толкова земя, колкото могъл да очертае с бразда за един ден. Сред обществените почести изпъквала също и личната почит и благодарност на римските граждани; въпреки големия недоимък всеки един го подпомогнал с нещо в ущърб на запасите си, лишавайки се сам от своето препитание.

ПОРСЕНА

11.

Порсена, отблъснат при първия си опит да превземе Рим, решил да го овладее не с пристъп, а с обсада: поставил охрана на Яникулум, самият той разположил военния си лагер в равнината и покрай бреговете на Тибър, като докарал отвсякъде кораби, за да не допусне да бъде доставено никакво жито в Рим, а също така при удобен случай да прехвърля войници за грабеж ту на едно, ту на друго място; така за кратко време направил римското поле толкова злокобно, че не само храни и вещи, но и целият добитък бил събран в града, и никой не се осмелявал да го изкара извън градските порти.

Тези толкова големи безчинства били позволявани на етруските не от страх, а съвсем съзнателно. Консултът Валерий, който напрегнато очаквал сгодата да нападне многото и в същото време разпилени насам-натам врагове, оставял без внимание и отмъщение дребните загуби и пазел силите си за по-голямо и тежко възмездие.

И така, за да ги подмами, подхвърляйки им плячка, наредил на римляните на следващия ден да прогонят много добитък през Есквилинската порта, намираща се в онзи край на града, който бил противоположен на обсадения, с надеждата, че неприятелите ще узнаят за това, понеже при обсада и глад неверните роби обикновено преминават на страната на врага. Етруските наистина узнали за това, известени от някакъв беглец, и на тълпи, както става, колчем се появи надежда за голяма плячка, преминали през реката.

Тогава Публий Валерий заповядал на Тит Херминий да се разположи незабелязано с неголяма войска при втория милиарен камък*1 по Габинския път, а Спурий Ларций с лековъоръжени войници да заеме позиция при Колинската порта, докато враговете не минат покрай нея; тогава да им препречи пътя, за да не могат да се върнат към реката. Другият консул, Тит Лукреций, излязъл през Невиевата порта с няколко манипули войници; самият Валерий извел отбрани кохорти на Целиевия хълм, които първи се показали на врага.

Херминий, щом чул врявата на боя, нападнал из засада и тъй като етруските се насочили към Лукреций, ударил ги в гръб; отляво и отдясно, откъм Колинската порта в отговор на Невиевата, кълтели бойни викове; обградени по този начин, грабителите били изклани поради неравенството в силите и невъзможността да се измъкнат през завардените отвсякъде пътища.

След това етруските престанали да плякосват така безогледно*2.

МУЦИЙ СЦЕВОЛА. КЛЕЛИЯ

12.

Обсадата обаче продължавала с неотслабваща сила. С неотслабваща сила продължавал и недостигът на храни, придружен и от изключителна скъпотия, което давало на Порсена надеждата, че ще успее да превземе града. Тогава Гай Муций, младеж от знатен род, който се възмущавал, че римският народ, дори когато робувал под властта на царете, не бил обсаждан от никой враг в никоя война, а сега, вече свободен, бил хванат в клещите на обсадата от същите тези етруски, чиято войска неведнъж бил разбивал, та Гай Муций, смятайки, че трябва да отмъсти за този позор с някаква голяма и дръзка постъпка, отначало решил на своя глава да проникне в лагера на враговете; но след това, понеже се страхувал, че ако отиде без заповед на консулите и тайно от всички, може да бъде заловен от римските стражи и върнат като беглец, още повече че положението на града щяло да усили подобно подозрение, той се явил пред сената. Там заявил: „Сенатори, искам да премина Тибър и да проникна, ако успея, в лагера на враговете, ала не като грабител или отмъстител за техните опустошения; намислил съм, стига боговете да ми помогнат, много по-велико дело.“

Сенаторите одобрили решението му; със скрит под дрехата меч, той излязъл от града. Когато отишъл в неприятелския лагер, застанал в най-гъстата част на тълпата, близо до царската палатка. Тогава случайно раздавали заплатите на войниците*1 и понеже царският ковчезник, чието облекло почти не се различавало от това на седящия до него цар, бил много зает и войниците обикновено отивали при него, Муций, не смеейки да попита кой от двамата е Порсена, за да не издаде сам себе си с това, че не познава кой е царят, оставил случайността да направлява ръката му, но убил ковчезника вместо царя. Бягайки оттам, Муций си проправял път с окървавен меч през поразената тълпа, но заприщан от стеклото се при възникналата олелия множество, бил заловен от царската свита и когато бил довлечен и

изправен пред царския трибунал — плашещ, а не изплашен дори в толкова страшно и безизходно положение, — заявил: „Римски гражданин съм; наричат ме Гай Муций. Като враг, врага бях дошъл да убия и не по-малка е смелостта ми при вида на смъртта, отколкото беше при убийството; присъщо на римляните е да извършват и понасят всичко с твърдост и мъжество. Аз не съм единственият, който има спрямо теб такива намерения; дълга след мен е редицата на стремящите се към същата чест. Затова, стига това да ти помогне, въръжи се пред тази опасност и бъди готов всеки час да браниш живота си, всеки час да очакваш при входа на царската палатка въръжен враг. Ние, римските младежи, ти обявяваме тази война. Не се бой нито от чужда войска, нито от битка. Само с теб ще си имаме работа, и то един по един.“

Когато царят, озлобен от гняв и изплашен от опасността, заплашително заповядал да накладат наоколо му огньове, ако не извести бързо за какви опасности му подмята със загадъчните си думи, Муций казал: „Виж, за да разбереш какво нищожно нещо е тялото за тези, които се стремят към голямата слава“ и протегнал дясната си ръка над запаления за жертвоприношение жертвеник*2. Докато я горял, сякаш безчувствен към страданията, царят, поразен от това чудо, скочил от трона си и като заповядал младежът да бъде отстранен от олтара, обърнал се към него: „Върви си! — казал му той — Та ти постъпи далеч по-враждебно към себе си, отколкото към мен! Ако тази смелост беше проявена в защита на моята родина, щях да изрека: «Хвала на доблестта ти!» А сега съгласно със законите на войната те пускам оттук свободен, недокоснат и невредим.“ Тогава Муций Сцевола, като че ли отплащайки му се за милосърдието, казал: „Понеже смелостта е на почит при теб, приеми като благодарност от мен това, което не можа да узнаеш със заплахи: Триста най-знатни римски младежи се заклехме да действваме спрямо теб все по този начин. Пръв излезе моят жребий; останалите ще идват един подир друг, докато съдбата не те предаде беззащитен на някой от тях.“

13.

Освободеният Муций, комуто по-късно бил даден прякорът Сцевола (Левакът) поради загубата на дясната му ръка, бил последван от пратеници на Порсена: царят бил така потресен и от първата

заплаха, при която нищо, освен грешката на нападателя не го било спасило, и от необходимостта да влиза в двубой толкова пъти, колкото били заговорниците, че доброволно предложил на римляните условията на мира. В тях той за всеки случай поставил изискването на Тарквиниите да бъде върнат престолът, по-скоро от невъзможност да им откаже, отколкото с надеждата, че римляните ще приемат нещо подобно. Порсена обаче издействувал на вейентите да им бъдат върнати земите и настоял римляните да дадат заложници, ако искат етруските да оттеглят войските си от Яникулум. След като мирът бил сключен при тези условия*1, Порсена извел войската си от Яникулум и напуснал римската земя.

Сенатът поставил на Гай Муций като награда за храбростта му да бъдат дадени земи отвъд Тибър, които по-късно били наречени Муциеви ливади. А в Рим смелостта била издигната на такава почит, че дори жените също се възпламенили за подвизи в името на държавата, и ето че девойката Клелия, една от заложничките, използвайки обстоятелството, че лагерът на етруските бил разположен недалеч от бреговете на Тибър, заблудила стражата и начело на групата девойки преплувала Тибър сред вражеските стрели, връщайки ги до една невредими на близките им в Рим. Когато това било съобщено на царя, отначало в гнева си изпратил пратеници да изискат обратно Клелия като заложница: останалите не ценял особено високо. След това обаче надделяло възхищението му и той казал, че този подвиг надминава делата и на Коклес, и на Муций, и заявил, че ако не му бъде върната като заложница, ще смята договора за нарушен, а ако му бъде предадена, ще я върне при нейните роднини невредима и неосквернена. Обещанието било спазено и от двете страни; римляните според договора я върнали като залог за мир, етруският цар не само защитил, но и почел храбростта: след като обсипал с похвали девойката, обявил, че ѝ дарява част от заложничките; тя сама да избереяла, които иска. Според преданието, когато били изведени всички, тя избрала невръстните деца. Това било достойно за нейното девичество и одобрено от всички заложници, защото е редно от плен да бъде освободена онази възраст, която е и най-уязвима за несправедливостта.

Когато бил възстановен мирът, римляните прославили необикновената смелост на жената с необикновена почит — конна

статуя; на най-високото място, през което минавал Свещеният път, била разположена статуята на девойката, седнала на кон.

КОРИОЛАН

34.

След това за консули били избрани Тит Геганий и Публий-Минуций*1.

През тази година, когато и отвън всичко било спокойно и вътре разногласията били преодолени, друга, много по-страшна злина сполетяла държавата: най-напред високата цена на храните, дължаща се на занемарените поради сецесията на плебса земи, а после глад, какъвто настъпва при обсада.

Щяло да се стигне до гибелни за робите и особено за плебса последствия, ако консулите не се били погрижили да разпратят навсякъде хора за закупуване на жито, не само по крайбрежието надясно от Остия към Етрурия и наляво през земите на волските до Куме, но чак в Сицилия; толкова голяма била омразата на съседите, принудила ги да потърсят помощ отдалече. Така в Куме, където било купено жито, тиранът Аристодем, който бил наследник на Тарквиниите, задържал корабите като обезщетение за останалите в Рим техни имоти; при волските и в Помптин, не спели да закупят нищо; над римските пратеници дори надвиснала опасност от разправа; от туските дошло жито по Тибър: така плебсът бил понахранен.

Ако тежка болест не била връхлетяла вече отпавилите се на поход волски, римляните щели да бъдат сполетени, освен от недостига на храна и от една тежка война. За да поддържат с нещо ужаса, предизвикан у волските от тази напаст дори след като нейната сила поотслабне, римляните изпратили хора, които да увеличат броя на заселниците във Велитра и да основат в планините нова колония, наречена Норба, която да бъде крепост в Помптинското поле*2.

После, при консулите Марк Минуций и Авъл Семпроний*3, било докарано голямо количество жито от Сицилия и в сената бил разискван въпросът на каква цена трябва да го продават на плебса. Мнозина мислели, че е дошло време да попритиснат плебса и да му отнемат

правото на трибунска власт, изтръгнато от сената чрез сецесия и насилие.

Пръв се изказал противникът на трибунското право Марций Кориолан:

„Ако искат храна на старите цени, нека върнат предишните права на сената. Защо съм длъжен да гледам плебейски магистрати, плебея Сициний, облечен във власт, а да се чувствавам едва ли не преведен под ярем, като че ли откупен от разбойници? Нима ще търпя тази низост повече, отколкото ме принуждават обстоятелствата? Аз, който не изтърпях цар Тарквиний, Сициний ли ще търпя? Нека да прави сецесии сега, нека насъсква плебса; открит им е пътят към Свещената планина и другите хълмове; нека грабят житото от нивите ни, както правят вече трета година подред! Нека му се наслаждават, както се наслаждаваха на своя гняв! Смея да кажа, че това зло по-скоро ще укроти селяните, отколкото да ги подтикне, въоръжени, чрез сецесия, да пречат на нейното обработване.“

Не е толкова лесно да се каже дали би трябвало (по-скоро смятам, че би могло) да стане така, щото патрициите да премахнат и трибунската власт, и всички наложени им против тяхната воля закони като условие да намалят цената на храната.

35.

Сенатът сметнал това предложение за прекалено жестоко и гневът едва не вдигнал плебеите на оръжие. Сенатът ги бил морял с глад, като че били врагове; бил им отнел храна и препитание; докараната отвън пшеница, която била единствената прехрана, подарена им неочаквано от съдбата, щяла да им бъде грабната от устата, ако трибуните не бъдели предадени оковани на Гней Марций, ако той не получил удовлетворение на техния собствен гръб; Марций

се бил явил като нов кръвожаден тиран на римския народ, който му заповядал или да умре, или да робува.

Ако трибуните не били определили тъкмо навреме ден за съд пред народното събрание, Марций щял да бъде нападнат на излизане от курията. Тогава гневът се поуталожил — всеки виждал, че ще бъде съдник на живота и смъртта на своя враг.

Отначало Марций изслушал презрително заплахите на трибуните: в техните правомощия влизало правото на помощ, а не на наказание; те били трибуни на плебса, а не на патрициите. Но надигналият се народ бил толкова враждебно настроен, че патрициите могли да се отърват с цената на наказанието спрямо един от тях.

При все това се разделили изпълнени с враждебна ненавист и всеки я проявявал било със свои сили, било със силите на цялото си съсловие. Отначало патрициите опитали дали могат да осуетят работата, като сплашат отделни хора да не ходят на сдруженията и събранията, чрез свои клиенти, изпратени като подставени лица.

После всички излезли (де що се виждал сенатор, на подсъдим приличал) да молят плебса: един като за съгражданин, друг като за сенатор — ако не искат да го оправдаят, да му простят като на виновен.

Понеже самият Марций не присъствувал в деня, определен за съд над него, гневът на плебса не стихнал. Въпреки че го нямало, той бил осъден и отишъл в изгнание при волските, отправяйки заплахи към родината си, изпълнен вече с враждебен към нея дух.

Волските благосклонно го приели, а благосклонността им растяла от ден на ден с нарастването на неговия гняв към съгражданите му, изливан често ту в оплаквания, ту в заплахи. Той се ползувал от гостоприемството на Атий Тулий, който бил дълго време пръв сред волските и винаги настроен неприятелски към римляните. И понеже единият подклаждал старата си омраза, а другият — скорошния си гняв, те обединили намеренията си да поведат война с Рим. Вярвали, че трудно могат да накарат своя плебс да грабне оръжие, което толкова пъти ги било довело до провал; първо в многобройни войни, а напоследък от връхлетелия ги мор младежта била потисната, с пречупен дух; с умение трябвало да се действа при една такава, позаличена вече от времето омраза, духовете трябвало да бъдат разлютени с някаква нова причина за гняв.

Случайно в Рим се уреждали повторно Големите игри*1. Причината за повтарянето им била следната: някакъв баща на фамилия рано сутринта, преди да започне представлението, превел по средата на цирка пребит роб, вързан за дървения чатал*2. После игрите започнали, като че ли нямали нищо общо с боговете. Не след дълго на Тит Латиний, човек от плебса, му се присънил Юпитер, който му казал, че по време на игрите не му харесал танцорът; ако тези игри не бъдели уредени повторно, и то по блестящ начин, опасност щяла да надвисне над града; да отидел и да съобщил за това на консулите.

Въпреки че не бил съвсем лишен от вяра в боговете, все пак почитта към достойнството на магистратите и опасението да не стане за подигравка пред хората победили страха от боговете. Това колебание му струвало скъпо; само подир няколко дни загубил сина си. За да не остане съмнителна причината за неочакваната беда, същият онзи неясен образ се явил насън в измъчената му душа и го попитал дали наградата за отхвърлената божествена воля му е достатъчна; щял да заслужи и по-голяма, ако не отиде начаса и не съобщи за това на консулите.

Работата вече станала по-ясна. Но тъй като той се бавел и отлагал, налегнала го страшна болест, лишавайки го от всякакви сили и мощ. Чак тогава новата беда го накарала да си спомни за боговете. Съсипан от миналите и заплашващите го нови злини, той събрал близките си и след като им разказал за видяното и чутото, за Юпитер, който толкова много пъти му се бил явявал насън, за заплахите и гнева на небето, които вече го сполетели, с несъмненото одобрение на всички присъстващи той бил отнесен на носилка до форума при консулите. После по заповед на консулите бил отнесен в курията и едва описал всичко това на сенаторите сред всеобщото огромно удивление, ето ти и друго чудо: както бил напълно парализиран и затова носен до курията, щом си изпълнил задължението, скочил отново на крака и се завърнал пеша вкъщи.

37.

Сенатът постановил игрите да бъдат уредени още потържествено, отколкото били преди. На тях дошло и голямо множество волски начело с Атий Тулий. Преди да започнат игрите, Тулий според уговореното с Марций още в родината му отишъл при консулите.

Казал им, че има някои работи, свързани с държавата, за които иска да разговаря с тях насаме. След като отстранили свидетелите, той им казал: „Дошъл съм да говоря за своите съграждани против волята си, понеже е некрасиво. Идвам не толкова, за да ги обвиня, че са се провинили в нещо, колкото да ги предпазя да не сгрешат занапред. Настроенията на моите съграждани са много по-променливи, отколкото аз бих искал да бъдат. От много поражения знаем това, поради което се чувствуваме здрави и читави благодарение на вашето търпение, а не на нашите заслуги. Волските тук сега са много. Провеждат се игри. Гражданите ще насочат вниманието си към зрелището. Помня какво извършиха младите сабини в този град при същите обстоятелства; ужас ме обзема, да не би да се случи нещо необмислено и неразумно. Мисля, че трябваше да ви кажа това, консули, защото е в наш и преди всичко във ваш интерес. Що се отнася до мен, мисля веднага да си отида оттук вкъщи, за да не бъда повлиян от лошите думи или постъпки на някои.“

След като казал това, си тръгнал. А когато консулите докладвали в сената за тази съмнителна работа, съобщена от заслужаващо доверие лице, сенаторите, както става обикновено, обърнали повече внимание на това кой е осведомителят, отколкото каква е същината на въпроса, и взели мерки, които били съвсем излишни. След като свикали сената, решили, че волските трябва да напуснат града, разпратили глашатаи, които да известят на всички да си заминат преди настъпването на нощта. Силен страх обхванал волските, които се разтичали да събират вещите си от хановете. После, на връщане, те възнегодували, че са прогонени от игрите, от празниците, от така да се каже, съприкосновението на хората с боговете, като че ли са престъпници и осквернени хора.

38.

Както вървели в една почти непрекъсната върволица, Тулий избързал към извора на Ферентинската река*1 и привличайки с оплаквания и негодувание първенците на всяко племе, което се появявало, той отвел в полето, простиращо се редом с пътя, и самите старейшини, заслушани упоено в пригласящите на гнева им негови думи, а чрез тях и останалата тълпа. Там, сякаш пред народно събрание, той произнесъл следната реч:

„Макар че сте забравили за предишните несправедливости и кланетата на волските от страна на римляните, с какви чувства понасяте днешното оскърбление, с което те устройха игрите за наше безчестие? Или не усещате, че днес те триумфират над вас? Че когато си отивахте, вие бяхте за посмешнице на всички — на граждани, на чужденци, на толкова съседни народи? Че вашите съпруги, вашите деца станаха за подигравка пред хората? Какво според вас са си помислили тези, които чува думите на глашатая, които ни видяха да си тръгваме, които срещнаха тази унижена тълпа, освен че сме извършили някакво безбожно дело, заради което, ако сме били присъствували на зрелището, сме щели да оскверним игрите и да извършим грях? И че поради това е трябвало да бъдем отстранени от мястото, от събранието и единението на благочестивите хора? И какво?! Нима не ни помогна да оживеем това, че побързахме да си заминем — ако можем да наречем това действие заминаване, а не бягство? Или вие не смятате за вражески този град, в който пребиваването дори само един ден ви заплашва с гибел? Обявена ви е война — едно голямо зло, ако сте мъже, за тези, които са я обявили!“

Така, и без това изпълнени с гняв и подстрекавани по този начин, те се разотишли по домовете си и всеки убеждавал населението на своята област, че честта на волските е потъпкана изцяло.

39.

По решение на всички племена за военачалници в тази война били избрани Атий Тулий и римският изгнаник Гней Марций, комуто били възложени много по-големи надежди. Той напълно оправдал тази надежда и така много ясно се видяло, че римската държава е по-силна с военачалниците си, отколкото с войската си.

Най-напред заминал за Цирцеи, откъдето прогонил римските заселници и предал освобождения град на волските. Отнел от римляните

наскоро основаните колонии Сатрик, Лонгула, Полуска, Кориоли. След това завзел Лавиний, а после, преминавайки по преки пътища към Латинския път, превзел един след друг Корбион, Ветелия, Требий, Лабийки, Педум. Най-накрая повел войските си от Педум към Рим и като разположил военния лагер при Клуилиевия ров на пет мили от Рим, опустошавал оттам римските ниви, при това изпращал стражи, които да пазят земите на патрициите непокътнати било поради враждебното му настроение към народа, било за да възникне несъгласие между плебеите и патрициите. Раздор наистина щял да възникне — до такава степен вече трибуните насъсквали с хулите си и без това освирепелия плебс срещу първенците на държавата. Но външната заплаха — най-важното условие за съгласието — ги сплотила, колкото и да били недоверчиви и враждебни едни спрямо други. Не се споразумели само по следния въпрос: сенатът и консулите не възлагали надежда на нищо друго, освен на оръжието; плебът предпочитал всичко друго, но не и войната. Междувременно консули вече били Спурий Науций и Секст Фурий.

Първо огромна тълпа от хора, които искали мир, с размирни викове уплашила консулите, които правели преглед на легионите и разпределяли охраната по крепостните стени и другите места, където било добре да има стражи и постове. После тълпата ги принудила да свикат сената и да поставят въпроса за изпращане на пратеници до Гней Марций.

Пратениците, които били проводени при Марций да преговарят за мир, донесли суров отговор: може да се преговаря за мир, ако бъдат върнати земите на волските. Ако искат на спокойствие да се наслаждават на завоеванията си, той си спомня и несправедливостта на съгражданите си, и благоразположението на чужденците, и ще се постарее да покаже, че изгнанието не е пречупило духа му, а му е вдъхнало смелост.

След това същите пратеници, проводени при него за втори път, не били допуснати в лагера. Според преданието дори жреците*1, облечени тържествено и със своите отличителни знаци, отишли като молители в лагера на враговете; ала го трогнали не повече от легатите.

Тогава при Ветурия, майката на Кориолан, и съпругата му Волумния се събрали много от римските матрони. Нямам почти никакви сведения дали това е било обществено решение или женски страх. Навярно убедили и Ветурия, жена на преклонна възраст, и Волумния, с две малки момченца от Марций, да отидат с тях в лагера на враговете, та щом мъжете не могат да защитят града с оръжие, да го защитят поне жените с молби и сълзи.

Когато шествието стигнало до лагера и на Кориолан му било известно, че са дошли много жени, отначало той, който останал твърд и непоколебим пред величието на града в лицето на пратениците и жреците, от чиито лица и души лъхала толкова голяма святост, бил още по-непреклонен към женските ридания. После един от неговите приятели, който разпознал сред множеството изпъкващата със скръбния си вид Ветурия, която стояла сред внуците и снаха си, му казал: „Ако не ме лъжат очите, твоята майка, жена ти и децата ти са тук.“

Кориолан почти като безумен скочил от мястото си и се устремил с разтворени обятия към майка си. Но жената сменила молбите с гняв и казала:

„Позволи ми да знам, преди да приема твоята прегръдка, при враг ли съм дошла или при син, пленница ли съм или твоя майка в този лагер? Дотук ли ме доведоха моят дълъг живот и нещастната ми старост, че да те видя първо изгнаник, а после враг на родината? Как си могъл да вдигнеш ръка срещу тази земя, която те е родила и откърмила? Нима не премина гневът ти, когато прекрачи границите, нима не се сломи твоят враждебен и заплашителен дух, с който си потеглил насам? Нима, когато Рим се появи пред очите ти, не ти мина през ума: «Зад тия стени са моите дом и пенати, моята майка, съпруга, деца?» Значи, ако не те бях родила, Рим нямаше да търпи обсада сега; ако няхах син, щях да умра свободна в свободна родина? Оттук нататък аз едва ли ще бъда сполетяна от нещо по-страшно за мен и по-позорно за теб, нито пък това огромно нещастие ще ми позволи да живея

дълго. За жена си и децата си мисли! Ако продължаващ към Рим, очаква ги или насилствена смърт, или дълго робство.“

После прегръдките на жена му и децата му, избухналите в ридания многобройни матрони, жалбите по своята участ и участта на родината най-накрая сломили мъжа. Прегърнал той своите и ги отпратил; сетне вдигнал обсадата на града.

След като отвел войските от римска земя, той според преданията загинал, сломен от всеобщата омраза към делата му, като за смъртта му се разказват най-различни неща. Древният историк Фабий например твърди, че бил доживял до дълбока старост; според него към края на живота си Кориолан често казвал, че много по-тежко било да си изгнаник на старини.

Римляните не се поскъпили на похвали към жените си — дотолкова тогавашният живот бил освободен от завист към чуждата слава: за да има паметник на тези събития, построили и осветили храм на женската Фортуна.

После волските се върнали в римските предели, като привлекли и еквите на своя страна. Но еквите повече не искали Атий Тулий да им бъде предводител. Поради опора дали еквите или волските е редно да дадат военачалник на обединената войска, възникнали разногласия, а после се завързало ожесточено сражение. Така щастливата съдба, закриляща римския народ, унищожила двете вражески войски в едно колкото упорито, толкова и пагубно сражение.

Консули по това време били Тит Сициний и Гай Аквилей*1. На Сициний се паднало да предвожда войската срещу волските, а на Аквилей — срещу херниките, понеже те също се били вдигнали на оръжие.

Тази година херниките били победени. Волските споделили тяхната съдба.

КНИГА ПЕТА

ПОХОДЪТ НА ГАЛИТЕ РИМ*1

38.

Там военните трибуни, без да са определили място за лагер и да са го укрепили, без да са насипали отпред защитен вал, зад който биха могли да се оттеглят, без да помислят ако не за хората, то поне за боговете, без да са получили благоприятни предзнаменования било посредством птицегадание или чрез жертвоприношение, строили войската, разтегната по крилата, за да не могат вражите пълчища да ги обградят.

Все пак не могли да подравнят предната линия, въпреки че намалили броя на редиците, което довело до един слаб и едва свързващ двата фланга център. Отдясно се намирало едно малко хълмче, където решили да разположат помощните войски, и тази мярка била както начало на страха и бягството, така и единственото спасение за бягащите. Защото галският вожд Брен, който поради малочислеността на враговете се страхувал най-вече от някаква засада, решил, че римляните са избрали по-високо място с цел, когато галите връхлетят в права бойна линия върху центъра на легионите, да ги нападнат отзад и отстрани, поради което насочил силите си към помощните римски войски, разчитайки, че ако ги отблъсне от височината, при явното си числено превъзходство без съмнение ще спечели лесна победа в равнината. До такава степен не само съдбата, но и разумът бил на страната на враговете.

А в римската войска нито военачалниците, нито войниците запазили присъщия на римляните дух. Страх и мисъл за бягство владеели душите им, всеобщото зашеметяване било толкова голямо, че повечето от тях побягнали към вражеския град Вей, без да обръщат внимание дори на такова препятствие като Тибър, вместо по по-прекия път към Рим при жените и децата си. Що се отнася до помощните войски, мястото ги защитило за кратко време. А в останалата част от войската, още щом разположените на крилото най-близо до хълма и най-отзад в тила чули вика на противника, без да са видели или

разбрали що за враг ги напада, не само че не тръгнали да влязат в сражение, но дори не им отвърнали с боен вик — хукнали недокоснати и невредими; никой не паднал убит в сражение; в гръб от своите били посечени ония, които в бъркотията се озовали пред бягащата тълпа. Около бреговете на Тибър, накъдето, захвърляйки оръжие, се устремило цялото ляво крило, настанало голямо клане, а много войници, които не умеели да плуват или били ранени, под тежестта на ризниците и другите си доспехи били погълнати от речните води.

Все пак повечето от тях избягали незасегнати във Вей, откъдето не изпратили в Рим нито помощ, нито известие за поражението си.

Всички воители от десния фланг, които били далече от реката и стоели най-близо до подножието на планината, се устремили към Рим и тъй като портите на града не били затворени, потърсили убежище на Капитолия.

39.

Удивени от победата, така неочаквана за тях галите останали като зашеметени и отначало стоели, заковани от страх, като че ли не можели да проумеят какво се е случило; после започнали да се опасяват от засада; накрая се впуснали да събират плячката от убитите и да струпват оръжието на купчина, както изисква техният обичай; чак тогава, тъй като отникъде не идеела никаква опасност, потеглили на път и малко преди залез-слънце достигнали Рим. Щом изпратените напред конници съобщили, че нито портите са затворени, нито стража стои на пост пред тях, нито се виждат войници по крепостните стени, галите отново изпаднали в почуда, която подобно на предишната ги възпряла да продължат. Изплашени от настъпването на нощта и незапознати с разположението на града, те се настанили между Рим и Аниен, откъдето изпратили съгледвачи да огледат местността около крепостта и останалите порти, за да разберат какви са намеренията на врага в тази изгубена за него война.

Римляните — понеже по-голямата част от разбитата им войска се била отправила към Вей наместо към Рим и никой в града не вярвал, че има други оцелели, освен избягалите в посоката към него — оплакани еднакво и живи, и мъртви, изпълнили целия град с ридания. Но личните тревоги били изместени от страха за съдбата на държавата, когато пристигнала вестта за приближаването на врага; не след дълго

чули и крясъци, придружени от нестройни песни — конните отряди на варварите обикаляли около крепостната стена.

През цялата нощ, та чак до разсъмване огромно напрежение стягало душите на хората и неведнъж им се струвало, че всеки миг ще почне вражият пристъп срещу Рим: първо — при самото появяване на противника, понеже пълчищата му приближавали към града (нали щели да си останат край бреговете на Алия, ако нямали такива намерения); после — привечер същия ден, понеже било останало съвсем малко до залез-слънце (нали обикновено тръгвали да превземат крепости преди падането на нощта); сетне — навярно били отложили нападението си за нощните доби, та да всеят сред защитниците на града по-голям ужас. Накрая приближаващият ден карал римляните да треперят и нещастие, продължително само по себе си, се превърнало в постоянен страх, когато вражеските войски нахлули през портите.

Но нито тази нощ, нито на следващия ден римското гражданство приличало на онези хора, които така малодушно отстъпили при Алия. Понеже нямало никаква надежда, че шепа защитници ще могат да отбраняват града, решили годните да носят оръжие младежи с жените и децата си, както и боеспособните сенатори да отстъпят в твърдината и след като се запасят с достатъчно оръжие и храна, да защитават от укрепеното място боговете, хората и римското име; фламинът и весталките да отнесат държавните светини*1 далеч от кланетата и пожарищата и да не прекратяват бденията и грижите си за тях, преди да са загинали всички, които биха били в състояние да го сторят. Ако Капитолий — селището на боговете, ако сенатът — олицетворението на обществения разум, ако младите воители преживеят надвисналата над града гибел, загубата на оставащото в града и готово да посрещне смъртта си множество немощни и възрастни хора щяла да бъде лесно поносима.

И за да посрещне с по-голяма готовност плебейското население своята участ, достигналите преклонна възраст триумфатори и бивши консули тържествено заявили, че ще посрещнат открито смъртта си заедно с народа и не ще бъдат в тежест със своите тела, неспособни вече нито да носят оръжие, нито да защитават родината си, на и без това малцината воители.

Тези думи донесли утеха на по-възрастните, обречени на смърт хора. Сетне се посипали окуражения към младежите, които били изпроводени от множеството по пътя към твърдината; на храбростта на воините и римската младеж — победителка във всички войни в продължение на 360 години — поверявали онова, което съдбата щяла да пощади. На раздяла, отнасяйки със себе си всяка надежда и мощ далеч от онези, които не очаквали да преживеят гибелта на града, те били изправени пред горестната гледка и състояние на града, а плачът и безразборното щурание на жените, мятащи се ту към едного, ту към друго и питащи ту мъжете, ту синовете си на каква съдба ги обричат, не им спестили нито едно човешко страдание. Все пак голяма част от жените последвали своите до крепостта, без никой да им пречи или призовава. Всички разбирали, че това, което е полезно за обсадените и спомага да намалее броят на неспособното да се бие множество, е обикновено твърде жестоко за останалите.

Друга, далеч по-голяма тълпа от хора, която нито можела да се побере на неголемия хълм, нито да се изхранва при такъв силен недостиг на жито, се изсипала от града и като единен поток се устремила към Яникулум. Оттам едни се разпръснали из нивите, други се отправили към съседните градове, без предводител, без решение на сената. Всеки следвал своята надежда и своя късмет, всички общо оплаквали съдбата на отечеството. Междувременно фламинът на Квириин и весталките, изоставяйки грижата за всичко лично, започнали да се съветват коя от светините да вземат със себе си и коя, след като не ще им стигнат силите да отнесат всички, да оставят, както и кое място би могло да им послужи за сигурно скривалище. Решили, че е най-добре да ги положат в малки делви и да ги закопаят в най-близкото до дома на фламина на Квириин храмче, където сега е обичайно минувачите да се изплюват. Както вървели по този стръмен път, били забелязани от Луций Албиний, човек от плебса, който возел в голяма кола жена си и децата си сред останалото множество неспособни да помогнат при отбраната хора, които напускали града. Съумял дори при тези тежки обстоятелства да разграничи човешкото от божието, той преценил, че е неправилно жриците да вървят пеша и да носят на ръце светините. Веднага накарал жена си и децата си да слязат, качил жриците и светините в колата и ги откарал в Цере, закъдето се били запътили.

ПРЕВЗЕМАНЕТО НА ЯРИМ ОТ ГАЛИТЕ

41.

Междувременно в Рим, доколкото било възможно при такова положение, били взети всички мерки за защита на крепостта. А по-възрастните, които се завърнали по домовете си, очаквали идването на враговете, твърдо решени да умрат. Тези от тях, които били курулни магистрати, седнали по средата на домовете си на кресла от слонова кост, облечени в тази дреха*1, която е най-величествена за триумфаторите и водачите на свещените колесници*2, за да умрат в отличителните знаци на предишното си положение, почетни длъжности и граждански добродетели. Според някои историци върховният понтифекс Марк Фолий изрекъл клетва, че ги обрича в името на родината и римските граждани.

Галите, понеже след изминаването на нощта се били успокоили от напрежението на битката и понеже нито предния ден имало истинско сражение на две вражи войски, нито сега били принудени да завземат с пристъп града, влезли в него без ярост и възбуда през отворената Колинска порта и като стигнали до Форума, насочили поглед към храмовете на боговете и към крепостта, която единствена била запазила боен вид. След като оставили малка охрана, в случай че някой от крепостта или от Капитолия нападне разпокъсаните им части, те се разпръснали да търсят плячка по безлюдните улици. Едни се втурнали към най-близките къщи, други се отправили към покрайните, като че ли именно те щели да бъдат недокоснати и натъпкани с плячка. Но изплашени от самата пустота, опасявайки се, че, както се скитат, може да попаднат във вражеска клопка, те се върнали обратно до Форума и в по-близките до Форума места, струпвайки се накуп там.

Тъй като къщите на плебса били заключени, а атриумите на патрициите — отворени, галите повече се уплашили да влязат в отворените, отколкото в затворените домове. Почти благоговейно те се втренчвали в седналите в преддверията на къщите мъже — както във

величествените им одежди и осанка, така и в израженията и достойнството на лицата им личало, че малко неща ги отделят от боговете. Според някои историци, докато галите стоели обърнати към тях като пред статуи, един от патрициите — Марк Папирий, — разгневен на някакъв гал, който му погладил брадата (по това време всички носели дълги бради), стоварил върху главата му скиптър а си от слонова кост. И тогава започнало клането. Всички били избити по местата им. Никой не бил пощаден след убийството на патрициите, къщите били разграбени, огънят погълнал празните домове.

42.

Но било, че не всички имали желание да разрушат града или че галските вождове били решили хем да предизвикат тук-там пожари, за да внушат ужас на обсадените в Капитолия, та по този начин привързаността им към своите домове да ги подтикне да се предадат, хем да не изгарят всички къщи, за да оцелее все нещо от града, та да имат подръка и този залог, с който да сломят враговете си. Затова през първия ден огънят блуждаел или безразборно, или надалеч, но не навсякъде, както бива в един завладян град.

Римляните, които наблюдавали от крепостта как градът се изпълва с неприятели, как те бродят из улиците му, как ту в една, ту в друга негова част възникват нови и нови поражения, не били способни не само с разума си, но дори и със сетивата си да възприемат това, което ставало. Откъдето и да достигнали вражески крясъци, ридания на жени и деца, пращане на огън и трясък на рухващи къщи, натам, ужасени, обръщали душите и очите си, поставени от съдбата като че ли за зрители на загиващата родина, оставени да защитават не никакви свои имоти, а собствения си живот. Това ги правело още по-достойни за съжаление в сравнение с всички ония, които някога са били обсаждани, защото били принудени да защитават родина, до която нямали дори достъп и да виждат как всичко тяхно попада под властта на неприятеля.

Не по-малко тревожна нощ сменила тежко прекарания ден; после нощта била последвана от неспокоен ден. Нямамо нито миг, в който да не възникне гледката на някое ново нещастие. И все пак, дори затрупани и притиснати до такава степен от бедствията, те не паднали духом и затова, макар да виждали, че всичко е или сравнено със

земята, или в пламъци и развалини, колкото и малко да било хълмчето, което държали в ръцете си, те го защитавали храбро като последно островче на свободата.

Понеже вече всеки ден се случвало все едно и също, те като че ли попривикнали към разрухата, като че ли откъснали от сърцата си мисълта за своите имоти и насочили вниманието си към оръжията и мечовете в десниците си, единствените отломки от тяхната надежда.

43.

Тъй като в продължение на няколко дни войната се водела безполезно само между къщите, и галите видели, че всред пепелищата и руините на покорения град не е оцеляло нищо друго, освен шепата въоръжени врагове и че никой от римляните не е стреснат от многото убийства, нито ще помисли да се предаде, без да бъде приложена сила, те решили да опитат най-крайната мярка и да нападнат крепостта. На изгрев-слънце бил даден сигнал и цялото множество се строило на Форума. След като надали боен вик и направили костенурка*1, те тръгнали под нея към стените. Но римляните не постъпили нито необмислено, нито страхливо.

При всички подстъпи към крепостта стражата била засилена, а на местата, към които се насочвало вражеското нападение, те разположили ядрото на войската и оставили неприятелят да се изкачва спокойно, смятайки, че колкото повече врагът напредва нагоре по стръмнината, толкова по-лесно ще могат да го отблъснат по наклона. Те възпряли галите почти по средата на хълма. После, спущайки се от височината, която ги понасяла като че ли неволно към неприятеля, те разбили галите сред такова клане и сеч, че никога повече нито част от тях, нито всички накуп водили сражение от такъв род.

Изгубили надежда да се изкачат силом и с оръжие, галите се заприготвили за обсада, каквато не били помислили дотогава, пък и при опожаряването те унищожили всичката пшеница в града, а житото от нивите било откарано през тези дни във Вей. След като разделили войската, решили едни да плякосват из земите на съседните племена, а други да обсаждат Капитолия, така че опустошителите на нивите да доставят припаси на обсаждащите.

Излезлите извън Рим гали били отведени сякаш от самата съдба натам, където трябвало да бъде изпитано римското мъжество*2 — към

Ардеа, където Камил живеел като изгнаник*3. Загрижен повече за участта на държавата, отколкото за собствената си съдба, осъден на бездействие по вина на богове и хора, изпълнен с негодувание и удивление къде са ония мъже, които редом с него били завладели Вей и Фалерии, които воювали винаги с по-голямо упование в храбростта, отколкото в щастието си, изведнъж дочул, че галската войска приближава и че уплашените жители на Ардеа се съвещават какво да сторят.

47.

Докато тези събития ставали във Вей*1, римската крепост и Капитолия били в голяма опасност. Галите, дали защото били забелязали следата, която бил оставил пратеникът от Вей, или пък самите те били открили при храма на Кармента удобна за изкачване скала, но през една доста светла нощ, след като изпратили първо невъоръжен човек, който да разучи пътя, потеглили нагоре, подавайки си оръжието и подпомагайки се един другото там, където било трудно за изкачване, подкрепяйки се, повдигайки се, изтегляйки се взаимно по стръмната местност, и успели да изкачат върха в такова пълно мълчание, че не само заблудили стражите, но не обезпокоили дори кучетата, толкова чувствителни към нощния шум животни.

Не могли обаче да измамат свещените гъски на Юнона*2, които били пощадени дори при такъв краен недостиг на храна. В тях било спасението, защото от крякането и пляска на крилете им се разтревожил Марк Манлий — консул преди три години и човек с голям опит във военното дело. Той грабнал оръжието си и зовейки всички на оръжие, се хвърлил напред и пред погледа на вцепенените от уплаха римляни прекатурил надолу някакъв гал, който вече бил стъпил на върха, удряйки го с щита си. Свличането на падналия гал съборило най-близките до него, а останалите гали захвърлили от ужас оръжията си и запрегръщали с ръце скалите, на които висели, но били убити от Манлий. Събрали се и други римляни, започнали да мятат копия и камъни, с което объркали враговете и при свличането си цялата покатерила се неприятелска войска се сгромолясала в пропастта.

След като тревогата се поутоложила, останалата част от нощта била дадена за почивка — доколкото можели да си починат обърканите хора, изпълнени с безпокойство от току-що преминалата опасност. На

разсъмване войниците били свикани с тръба на събрание при трибуните, за да се оценят по достойнство и заслугите, и вината за случилото се. Не само по решение на трибуните, но и със съгласието на войниците най-напред похвалили Манлий за храбростта му. Всички занесли по половин либра брашно и четвъртинка*3 вино за жертвоприношение в дома му. Това количество е твърде малко, за да бъде достойно за описание, но поради оскъдицата — неопровержимо доказателство за голямото уважение към Манлий, защото, лишавайки се от храната си, всеки занесъл по нещо, което откъснал от залька си, за да изрази почитта си към този човек. После обвинили стражите на местата, където промъкващият се нагоре враг ги бил надхитрил. Военният трибун Квинт Сулпиций известил, че ще накаже със смърт всички, но уплашен от единодушните викове на войниците, хвърлил вината само върху един страж и се въздържал от наказанието на другите. Несъмнено виновен, след като всички одобрили наказанието, той бил хвърлен от скалата*4.

После и в двете противникови войски на стража стоели поусърдните. При галите — понеже се говорело, че често минавали пратеници между Рим и Вей, а при римляните — заради спомена за нощната опасност.

48.

Но най-много от всички злини на обсадата и войната глад притискал и двете войски. Галите били налегнати и от мор, както поради това, че лагерът им бил обкръжен от трупове, така и поради знойния от пожарищата и пълния с дим вятър, носещ прах и пепел. Хората, свикнали на влага и студ, измъчвани от пек и задух, измирали като добитък от разпространените се болести. Били обхванати дори от леност да погребват умрелите поотделно, а изгаряли натрупаните безразборно купчини трупове и с надгробните си могили направили мястото забележително*1.

После сключили с римляните примирие и повели преговори с разрешение на военачалниците им. И след като на тях галите многократно изтъквали глада като аргумент и призовавали римляните да се предадат, те, както гласят преданията, за да ги разубедят, започнали да замерят от много места на Капитолия враговете си с

комати хляб. Но, така или иначе, гладът вече нито можел да бъде прикриван, нито понасян.

Докато диктаторът Камил лично провеждал набор в Ардеа, заповядал на началника на конницата Луций Валерий да доведе войската си от Вей. Той я подготвил и подредил така, че да бъде равностойна при нападение срещу враговете.

Междувременно воините на Капитолия, изтощени от будуване и стоене на стража, все пак успявали да превъзможват сполетелите ги почти нечовешки страдания, от които единствено гладът не можел да бъде победен от човешката природа, и очаквали от ден на ден да се появи някаква помощ от диктатора, възлагайки на него последните си надежди не само поради липсата на храна, но и поради това, че когато отивали на пост, тежестта на оръжията ги карала едва ли не да се строполяват на земята. Тогава решили или да се предадат, или да се откупят, ако успеят да сключат някакъв договор за това; впрочем галите ясно им заявявали, че срещу неголям откуп биха могли да се съгласят да развържат обсадата. Тогава било свикано заседание на сената, който възложил на военните трибуни да преговарят за мир. Преговорите били проведени между военния трибун Квинт Сулпиций и галския вожд Брен и завършили с това, че от народа, който скоро щял да властвува над света, бил взет откуп едва хиляда фунта злато. Към този сам по себе си оскърбителен резултат било прибавено и унижение: донесените от галите везни били неточни и тъй като трибунът поискал да възрази, наглият гал добавил и своя меч върху везните, произнасяйки горестните за римляните думи: „Тежко на победените!“

49.

Но и боговете, и хората не позволили римляните да живеят като откупени от врага си. По някаква случайност, преди нечуваната дотогава сделка да се състои, тъй като спорът удължил отмерването на определеното количество злато, се явил диктаторът и наредил златото да бъде прибрано, а галите да си тръгват оттам. Галите обаче се възпротивили и казали, че вече са се споразумели. Диктаторът на свой ред заявил, че този договор не е в сила, понеже е сключен от магистрат с по-нисш ранг и без негова заповед, тъй като той самият е избран за диктатор, и обявил, че галите трябва да се готвят за сражение. Наредил

на своите да струпат на купчина раниците си, да приготвят оръжието си и да си възвърнат родината с меч, а не със злато, взрени в храмовете на боговете, в жените и децата си, в родната си земя, обезобразена до такава степен от ужасите на войната, във всичко онова, което е свят дълг да бъде защитавано, върнато, отмъстено. После строил войската, доколкото позволявала това местността, в пределите на полуразрушения град, разположен в неравна по природа околност. Погрижил се за всичко, което можел да подбере и подготви за своите хора, уповавайки се на военното изкуство.

Галите, разтревожени от новия за тях ход на събитията, грабнали оръжие и се впуснали срещу римляните, водени повече от яростта си, отколкото от разума и умението. Но щастието вече било на другата страна, вече помощта на боговете и решителността на хората подпомогнали римската държава. При първия сблъсък за по-кратко време, отколкото траела победата им при Алия, галите претърпели тежко поражение.

След бягството си те се събрали при осмия милиарен камък*1 по пътя към Габии, където във второ решително сражение били победени отново под предводителството на Камил. Настъпила страшна сеч; лагерът на галите бил превзет, дори вестител за това клане не останал жив.

А диктаторът, който изтръгнал родината си от враговете, се върнал с триумф в града, като в съпровождащите го грубовати войнишки шеги бил наричан „Ромул“, „баща на отечеството“, „втори основател на града“*2.

Веднъж спасената във война родина той спасил за втори път в мирно време, като забранил на римляните да се преселват във Вей*3, понеже след опожаряването на града този въпрос бил усилено разискван от трибуните, а и плебсът също клонял към такова решение. Това била причината диктатурата му да продължи дори след триумфа, защото сенатът го накарал да положи клетва, че няма да изоставя държавата в такова несигурно положение.

КНИГА СЕДМА*1

ТИТ МАНЛИЙ ТОРКВАТ

9.

На следващата година*1 консулите Гай Сулпиций и Гай Лициний Калв повели войска срещу херниките, но като не заварили враговете в полето, завзели с пристъп техния град Ферентинум, а на връщане оттам тибуртите затворили пред тях градските порти. И по-рано те си отправяли немалко взаимни обвинения, но това вече бил решаващият повод фециалите да поискат удовлетворение и да обявят война на жителите на Тибур.

Добре известно е, че през тази година диктатор бил Тит Квинкций Пен, а началник на конницата — Сервий Корнелий Малугиненз. Според Лициний Мацер диктаторът бил определен от консула Лициний, за да проведе изборите, защото трябвало да се противопостави на домогването на колегата си, който се стремял да задържи консулската си власт*2 и през следващата година и затова бързал да свика събранието, преди да е започнала войната. Така стремежът на Лициний към възхвала на своя собствен род намалява стойността му като историк. И понеже в по-старите анали не откривам и намек за такова нещо, съм склонен да смятам, че римляните са избрали диктатор най-вече заради Галската война*3. Във всеки случай през същата година галите се разположили на лагер отвъд моста на река Аниен, на три мили от Рим по Салариевия път.

Поради неочакваното галско нападение диктаторът отменил дейността на съдилищата, призовал всички младежи да положат военна клетва и като напуснал града с огромна войска, разположил лагер на отсамния бряг на река Аниен. По средата се простирал мостът, но нито едните, нито другите се опитвали да го разрушат, за да не покажат с това, че се страхуват. За превземането на моста се водели чести схватки, но било невъзможно да се разбере кой е победителят, тъй като взаимно не познавали достатъчно силите си. Един ден наред празния мост излязъл един изключително едър гал и извикал колкото му глас държи: „Хайде да видим кой е най-големият римски храбрец!

Я да излезе напред! Приканвам го на двубой и нека изходът от него реши кой от двата народа умее по-добре да воюва!“

10.

Дълго се проточило мълчанието сред знатните римски младежи — страхували се да отхвърлят двубоя, но и не смеели да се впуснат в това изключително опасно прежеждие. Тогава Тит Манлий, син на Луций, който преди спасил баща си от преследването на трибуните, напуснал бойния ред и застанал пред диктатора. „Без твоя заповед, пълководецо — казал той, — никога не бих се сражавал извън войската дори и да виждам, че победата ми е неминуема, но ако позволиш, искам да покажа на онзи звяр, който така свирепо се пъчи пред вражеските знамена, че аз съм от онзи род, който е отблъснал галските пълчища от Тарпейската скала*1“. Тогава диктаторът казал: „Хвала на доблестта и предаността ти към баща и родина, Тит Манлий! Върви и с помощта на боговете покажи, че римският род е непобедим!“

Тогава връстниците започнали да стягат за бой младежа: дали му пехотински щит, препасали го с испански меч, който бил най-подходящ за близък бой. Така въоръжен и подготвен, го извели срещу гала, който глупаво се смеел и — нещо, което също се сторило на древните историци достойно за отбелязване — дори се плезел в знак на подигравка. Всички се оттеглили по местата си, а двамата бойци по-скоро по правилата на едно представление, отколкото по законите на войната, се озовали в средата между двете войски, съвсем неравностойни по вид и външност в очите на околните. От едната страна — невероятно едрата снага на гала с неговото пъстро облекло, с проблясващите инкрустации и позлата на оръжието му; от другата страна, средният ръст на римския воин с неговото скромно, по-скоро удобно за бой, отколкото пищно оръжие. Нито боен напев, нито жест, нито горделиво размахване на оръжие — само изпълнени с решимост и мълчалив гняв гърди; цялата ярост — насочена единствено към изхода от сражението.

Когато застанали между двете войски, а наоколо толкова хора се люшкали между надеждата и страха, галът, сякаш надвиснала отгоре грамада, изпружил напред лявата си ръка, с която държал щита, срещу оръжието на нападащия го неприятел и замахнал отгоре с меча да съсече противника си, но той страшно просвистял, без да го улучи. А

римлянинът избил отдолу щита му със своя щит, а после с цялото си тяло, ставайки по този начин неуязвим, се проврял между гала и движението на неговото оръжие и като вдигнал нагоре острието на меча си, с един, след това и с втори удар пронизал корема и слабините му и прострял врага, чиято просната снага покрила огромна площ.

След това от тялото на падналия, което пощадил от всякакво друго оскърбление, свалил само торквата и опръскана с кръв, я надянал на врата си. Страх, примесен с възхищение, приковал галите, а римляните напуснали въодушевени местата си, втурнали се към своя воин и го повели с поздравления и похвали към диктатора. Сред песните, доста нестройни и изпълнени с грубовати войнишки закачки, започнало да се чува прозвището Торкват; възприето по-късно от потомците му, то станало чест за рода. Диктаторът добавил и своята награда — златен венец — и на общия сбор на войската описал битката с изключителни похвали.

ТРУДНИ ВРЕМЕНА

25.

Преди новите консули да встъпят в длъжност, заради победата си над галите Попилий чествувал триумф, който бил приет с огромно одобрение от народа; хората шепнешком се питали помежду си дали има някой, който да е недоволен от избора на плебейския консул. Едновременно с това гласно обвинявали диктатора*1, че за отхвърлянето на Лициниевия закон бил приел отплата, позоряща го не толкова с нанесената обществена вреда, колкото с извлечената от него лична изгода, задето в качеството си на диктатор уредил да го изберат и за консул*2.

Тази година*3 станала забележителна с многобройните смутове и вълнения. Галите, понеже не могли да понесат страшната зима, се спуснали от Албанските планини и безредно опустошавали полетата и крайморските области; морето, както и крайбрежието около Анций, ивицата около Лаврентум и устието на Тибър станали несигурни за гръцката флота, така че разбойниците от морето били принудени да влязат в сражение с тези от сушата и след една нерешена битка галите се оттегляли в лагера си, а гърците — обратно към корабите, не знаейки дали да се смятат за победени или за победители.

Освен това като причина за далеч по-голям страх се явило проведеното в Свещената гора на Ферентина събрание на Латинския съюз, което дало на римляните, свикнали да изискват от латините войски, недвусмислен отговор да се въздържат да заповядват на тези, от чиято помощ се нуждаят: латините щели да вдигнат оръжие по-скоро за своята свобода, отколкото заради чуждата власт. В периода на две войни с външни врагове, водени едновременно, сенатът, изплашен от отцепването на съюзниците*4, разбрал, че тези, които не се чувствуват обвързани с обещанието за вярност, трябва да бъдат държани в страх, и заповядал консулите да използват всички права, които властта им дава за провеждането на набор; на собствената войска единствено трябвало да се разчита, щом тази на съюзниците не

била изпълнила задълженията си. Според преданието отвсякъде, не само от градската, но и от селската младеж били събрани десет легиона, всеки с по 4 200 пехотинци и 300 конници — една войска, с каквато настоящите сили на римския народ, които целият свят едва побира, едва ли биха могли да се мерят, дори ако в случай на вражеско нападение бъдат събрани ведно: дотолкова нашата мощ расте само по отношение на тези неща, от които страдаме — богатството и разкоша.

Между тъжните събития през тази година била и смъртта на единия консул — Апий Клавдий, — и то в разгара на подготовката за война, така че грижата за всичко паднала върху Камил. Сенаторите сметнали, че не бива да се назначава диктатор, на когото консулт да се подчинява, било поради уважението, с което той се ползувал, било заради щастливото предзнаменование, съдържащо се в името му и дължащо се на някогашната победа над галите*5. Камил оставил два легиона за защита на града, разделил осемте останали с претора Луций Пинарий и помнейки бащината храброст, без жребий*6 поел войната с галите, а на претора заповядал да защитава крайморската област и да не допуска гърците до крайбрежието. И като се отправил към Помптинската област, избрал там място за постоянен лагер, тъй като не желаел да се сражава в полето, без да е принуден, и вярвал, че след като е възпрял опустошенията на врага, когато нуждата карала да живее чрез грабеж, противникът е достатъчно обуздан.

МАРК ВАЛЕРИЙ КОРВИН

26.

Докато времето минавало, а двете войски стоели спокойно на своите позиции, напред излязъл един гал, отличаващ се с големия си ръст и с оръжието си. Той започнал да удря щита с копието си, с което накарал всички да млъкнат, а после с помощта на преводач призовал на двубой някого от римляните. Между тях бил младият военен трибун Марк Валерий, който, убеден, че е не по-малко достоен за тази чест от Тит Манлий, след като получил разрешение от консула, излязъл напред, готов за бой.

Това сражение станало забележително по-скоро с намесата на божествената сила, отколкото с величието на човешките дела; защото тъкмо когато римлянинът бил готов да влезе в ръкопашен бой, внезапно на шлема му кацнал един гарван, обърнат срещу врага. Най-напред трибунът се зарадвал на това чудо като на знамение, пратено му от небето, а след това се обърнал с молитва към божеството — било бог, било богиня, — което милостиво му било пратило тази благовестна птица, да бъде благосклонно към него и на драга воля да му помогне. И ето чудо: крилатият гост останал безучастен и неподвижен на мястото си, а всеки път, когато противниците възобновявали сражението, той се издигал с мах на крилете и нападал с нокти и човка лицето и очите на врага, докато накрая Валерий съсякъл своя изплашен при появата на такова знамение противник, който вече не владеел очите и разума си. А гарванът отлетял на изток*1 и се изгубил от поглед.

До този момент и двете войски стоели неподвижни. Но след като трибунът започнал да сваля доспехите от тялото на убития враг, галите изскочили от строя си, римляните също, дори по-устремно, се втурнали към победителя. И така около тялото на убития гал се разразила жестока битка. В нея вече участвували не само манипулите от близките постове, на бойното поле и от двете страни се изсипали цели легиони. Тогава Камил заповядал на войниците, радостни от

победата на трибуна, въодушевени както от присъствието, така и от благосклонността на боговете, да влязат в бой. Сочейки трибуна, който привличал вниманието с отнетите от убийтия неприятел доспехи, той викал: „От него вземайте пример, войници, и повалете галските пълчища около сражения им вожд!“ Богове и хора взели участие в тази битка и сражението с галите в никакъв случай не било оспорвано: до такава степен изходът от двубоя между двамата воители се бил отразил върху духа на двете войски. Между първите, чийто сблъсък предизвикал и останалите, се завързало яростно сражение. Повечето гали обаче, още преди да дойдат на разстояние един хвърлей, побягнали. Най-напред се разпилели из земите на волските и Фалернското поле; оттам пък се отправили към Апулия и Адриатическо море.

Консулт свикал събрание, на което похвалил трибуна и го дарил с десет вола и златен венец; а тъй като сенатът му заповядал да се заеме с войната по море, той съединил своя лагер с този на претора. Но понеже изглеждало, че там нещата се протакат поради нерешителността на гърците, които избягвали да влизат в сражение, по нареждане на сената той определил за диктатор Тит Манлий Торкват, за да проведе новите избори. Диктаторът избрал за началник на конницата Авъл Корнелий Кос, провел изборите и макар и в негово отсъствие, провъзгласил за консул при всеобщото одобрение на народа съперника си по слава, двадесет и три годишния*2 Марк Валерий Корвус (защото такава вече било прозвището му*3). За негов колега от плебса бил назначен Марк Попилий Ленат, който щял да поеме консулството за четвърти път.

Камил не извършил нищо забележително срещу гърците; нито те искали да се сражават на сушата, нито той — по море. Накрая, понеже били възпрепятствувани да слязат по крайбрежието и започнали да чувствуват нужда от най-необходимите припаси, включително и вода, гърците напуснали Италия. За тая флота не е установено от кой град и от коя народност е била. Но според мен по всяка вероятност е принадлежала на тираните от Сицилия, защото по това време далечна Гърция, изтощена от междуособна война, вече треперела пред мощта на македонците*4.

КНИГА ОСМА

РИМЛЯНИ И ЛАТИНИ

3.

Макар че нямало никакви съмнения относно отцепването на съюзниците и латинския народ*1, все пак римляните извикали в Рим десет латински първенци и като се престорили на загрижени за самнитите, изложили пред тях своите искания. По това време латините имали двама претори*2 — Луций Аний от римската колония Сеция и Луций Нумизий от Цирцеи, също римска колония*3, — които подтикнали към оръжие не само Сигния, Велитра и другите римски колонии, но дори и волските; решили тях двамата да ги призват поименно. Никой не се съмнявал за каква работа ги викат; затова, преди да се отправят към Рим, преторите свикали събрание и обявили, че са призвани от римския сенат, съобщили въпросите, за които предполагали, че ще разискват с тях, както и отговорите, които смятали да дадат.

4.

След като били изказани най-различни мнения, думата, взел Аний: „Макар че самият аз изложих пред вас какво мисля да отговорим на римляните, все пак смятам, че за нашето благополучие е по-важно да решим какво да правим оттук нататък, отколкото какво да говорим; първо нека изясним решенията си, а после ще бъде лесно да нагодим думите към делата. Щом сега, под прикритието на съюзническия договор, уж равноправни, ние сме способни да понасяме това робство, какво ще ни струва да предадем седицините и да се подчиняваме не само на заповедите на римляните, но дори и на самнитите, да отговорим в римския сенат, че още при първия знак от тяхна страна ние ще сложим оръжие! Ако обаче в крайна сметка желание за свобода терзае душите ни, ако договорът, ако съюзничеството означават действително равноправие, ако сега можем да се гордеем с нещо, което преди смятахме за позор — кръвното ни родство с римляните, ако нашата войска е такъв съюзник на

римляните, че с нейното присъединяване те биха удвоили силите си, такъв съюзник, че не биха искали ние, латините, да научаваме последни за взети вече решения, турящи начало или край на войни, участници, в които сме и ние, ако е така, защо да няма равноправие във всичко? Защо единият консул да не бъде от латините? Откъдето произлиза част от силата, там трябва да бъде и част от властта. Това, че ние се съгласихме Рим да бъде столица на Лациум, само по себе си, разбира се, не е кой знае колко важно за нас; но за да започне да изглежда важно, ние трябваше да проявим голямо търпение. И ако сте се надявали, че все някога ще настъпи времето да споделим властта и да станем господари на свободата си — ето, това време е дошло, дало ви го е вашето мъжество и благосклонността на боговете. Вие изпитавате тяхното търпение, като им отказвате военна помощ. Нима някой се съмнява, че те не са се разгневили, когато ние премахнахме един порядък, установен отпреди повече от 200 години*1? Все пак понесоха и това огорчение. Ние по наше желание водихме война с пелигните; римляните, които по-рано дори не ни даваха правото сами да защитаваме собствените си земи, сега изобщо не се намесиха. Те научиха, че покровителствуваме сидицините, че кампаните преминаха от тяхна на наша страна, че подготвяме войска срещу техните съюзници самнитите, но въпреки това не излязоха срещу нас. Откъде у тях такова спокойствие, ако не от съзнанието каква е нашата и каква — тяхната сила? От надеждни свидетели зная, че когато самнитите се оплакали от нас, от отговора на сената станало ясно: дори самите те вече не настояват властта над Лациум да принадлежи изцяло на Рим. Само поискайте, и ще владееете това, което те мълчаливо ви отстъпват. Ако страх възпира някого от вас да произнесе това — ето, аз самият заявявам, че не само пред римския народ и сенат, но дори пред самия Юпитер, който царува на Капитолия, ще кажа открито: ако искат да бъдем в договор и съюз с тях, единият консул и част от сената трябва да бъдат избрани от нас.“

Тъй като той не само яростно убеждавал, но и обещавал всичко това, събранието с шумно одобрение му дало правото да действа и говори всичко, което по негова преценка щяло да бъде от полза за Латинския съюз.

Когато пристигнали в Рим, получили възможността да се явят пред сената на Капитолия. Там, след като консулт Тит Манлий от името на сенаторите се обърнал към тях с искането да не обявяват война на римските съюзници самнитите, Аний, който се държал като победител, превзел с пристъп Капитолия, а не като пратеник, защитен от международното право, заявил: „Най-сетне дойде времето, когато ти, Тит Манлий, и вие, сенатори, вече не можете да преговаряте с нас за властта, понеже би трябвало да виждате, че с благосклонността на боговете сега Лациум е силен и с войниците, и с оръжията си, самнитите са победени във войната, сидицините и кампаните станаха членове на нашия съюз, дори волските се присъединиха към нас; вашите колонии също предпочитат латинската власт пред римската. Но тъй като вие още не се решавате да сложите край на безсилното си царуване, ние, въпреки че можем с оръжие да освободим Лациум, все пак ще отдадем заслуженото на кръвното ни родство с вас и ще се съгласим условията за мир да са еднакви и за двата народа, понеже волята и на безсмъртните богове бе силите да бъдат изравнени. И така, единият консул трябва да се избира от Рим, а другият — от Лациум; сенатът трябва да се състои от представители на латини и римляни поравно, да се създаде една държава, един народ; и за да бъде центърът на властта един и името на всички едно — понеже за доброто и на двата народа е необходимо една от двете страни да направи отстъпки, — нека вашата родина да има предимство в това и всички ние да се наричаме римляни.“

По волята на съдбата се случило тъй, че и сред римляните имало един също толкова необуздан човек — консулт Тит Манлий, който дотолкова не можал да сдържи гнева си, та казал ясно на всеослушание, че ако сенаторите бъдат обхванати от безумието да приемат условията на този сетинец, той ще дойде в сената, препасан с меч, и ще съсече със собствената си ръка всеки латин, когото види в курията. И като се обърнал към статуята на Юпитер, се провикнал: „Чуй тези престъпни думи, Юпитере! Чуйте, божества на човешкото и божественото право! Нима ти, Юпитере, пленен и насилен в собствения си осветен храм, ще наблюдаваш в него да се разпореждат чужденци? Латини, нима такъв договор сключи римският цар Тул с вашите предци албаните, а по-късно Луций Тарквиний — с вас? Не си

ли спомняте битката при езерото Регил? Нима дотам сте забравили вашите стари погроми и нашите благодеяния към вас?“

6.

Когато, както гласи преданието, към гневните думи на Манлий се присъединило възмущението на сенаторите, срещу многобройните молби на консулите, които призовали боговете за свидетели на сключените съюзни договори, се разнесъл гласът на Аний, изпълнен с пренебрежение към божествената сила на римския Юпитер. Но когато, силно ядосан, се втурнал с бързи стъпки вън от преддверието на храма, той се спънал, полетял надолу по стълбите и като наранил тежко главата си в една скала, останал да лежи безчувствен. Понеже не у всички историци се среща твърдението, че той е умрял, нека и аз да оставя спорна тази случка, както и това, че в момента, когато се засвидетелствувало нарушаването на договора, със силен грохот се разразила буря; така че това може да е истина, но може и да е измислица, подходяща да покаже гнева на боговете. Когато Торкват, упълномощен от сената да изпроводи пратениците на латините, видял лежащия Аний, извикал така, че гласът му бил чул еднакво ясно и от народа, и от сенаторите: „Всичко е наред! Боговете започват тази справедлива война! Има небесен закон. Има те и теб, всемогъщи Юпитере! Ненапразно ти посветихме този храм, татко на богове и на хора! Какво се бавите, квирити, и вие, сенатори, та не грабвате оръжие, когато боговете ни предвождат? Тъй ще бъдат прострени от мен легионите на латините, както лежи сега пред вас техният пратеник!“

Думите на консула, приети възторжено от народа, разпалили до такава степен духовете, че на тръгване пратениците били защитени от яростта и гнева на хората повече с усилията на магистратите, които ги придружавали по заповед на консула, отколкото от международното право. Сенатът също одобрил войната; консулите сформирали две войски, прекарвали ги през земите на марсите и пелигните*1, а след като към тях се присъединила и войската на самнитите, те разположили лагера си край Капуа, където вече се намирили латините и съюзниците им.

Тук, според преданието, по време на нощната почивка и на двамата консули се присънил образът на мъж, по-величествен и достолепен, отколкото на обикновен човек, който казал, че подземните

богове и майката земя искат от едната страна военачалника й, а от другата — цялата й войска. На онази войска и народ, чийто пълководец обрече противниковите легиони, а наред с тях и себе си на боговете, ще принадлежи победата. Когато консулите споделили помежду си видяното през нощта, решили да принесат жертва, за да умилостивят гнева на боговете, а също и един от двамата да изпълни съдбовното предсказание, ако вътрешностите на жертвените животни потвърдят предвещаното от съня. Когато отговорите на гадателите съвпаднали с обзелата вече душите им мълчалива увереност в намесата на боговете, те свикали легатите и трибуните и опасявайки се, че доброволната смърт на единия консул може да подплаши войската в боя, разкрили им волята на боговете, а после се споразумели, че ако на някое крило римската войска започне да губи, на него и ще се жертвува консултът в името на римския народ и квиритите. На събранието било изказано мнението, че ако някога някоя война е била ръководена с особена строгост и суровост, то именно сега е моментът воинската дисциплина да бъде съблюдавана според предишните нрави. Тяхната загриженост се изостряла и от това, че трябвало да воюват срещу латините, с които си приличали по език, обичаи, вид на въоръжението и преди всичко по устройство на войската: войници от войници, центуриони от центуриони, трибуни от трибуни по нищо не се различавали, а освен това били служили заедно в едни и същи гарнизони, често пъти дори в едни и същи отделения. И за да не би войниците да се объркат, консулите заповядали никой да не се сражава срещу врага извън бойния строй.

СУРОВОСТТА НА ЕДИН РИМСКИ БАЩА

7.

Случайно сред началниците на турмите, разпратени на всички страни за разузнаване, бил и Тит Манлий, синът на консула, който заедно с конниците от своята турма се изкачил над вражеския лагер и се оказал само на един хвърлей от най-близкия пост. Там били конниците от Тускулум, предвождани от Гемин Меций, прочут сред своите както с рода, така и с делата си. Когато той разпознал римските конници и отличаващия се сред тях консулски син, който ги предвождал — понеже те всички, а особено знатните, се познавали помежду си, — той казал: „Нима вие, римляни, ще воювате с латините и съюзниците им само с една турма? Ами какво ще правят тогава консулите, какво ще правят двете консулски войски?“ — „Ще пристигнат навреме — отвърнал Манлий — и заедно с тях ще бъде и самият Юпитер, свидетелят на потъпканите от вас съюзни договори, чиято сила е по-голяма от тази на хората. Ако при езерото Регил ние се бихме, докато вие се предадохте, то и сега ще се постараем нашият боен строй и сражението с нас да не ви бъдат твърде по сърце.“ Тогава Гемин смушкал коня си и излязъл малко пред своя отряд, за да обяви: „Искаш ли тогава да се биеш с мен, докато се наканите най-сетне да придвижите насам войската си, та от изхода на двубоя между нас двамата да се види колко много латинският конник превъзхожда римския?“

Може би гняв, може би срам да се отклони от сражението, а може би непобедимата сила на съдбата разпалили смелия дух на младежа. Забравил бащината заповед и консулското нареждане, той се хвърлил стремглаво в тази битка, в която нямало голяма разлика дали ще победи, или ще бъде победен. Всички конници се оттеглили настрана също като за зрелище, а на освободеното между войските поле двамата пришпорили един срещу друг конете си; втурнали се с насочени за нападение копия, но при сблъсъка копието на Манлий преминало над шлема на врага, а копието на Меций — покрай шията

на коня. Като обърнали конете за второ нападение, Манлий пръв успял да повтори удара си и забил острието си между ушите на коня. Усетил болката от нанесената му рана, конят се изправил на задните си крака, разтърсвайки силно глава, и съборил ездача си, който, докато се надигал от тежкото падане, подпирайки се на копие и щита си, бил пронизан със страшен удар през врата, така че желязото, преминало през ребрата му, го приковало към земята. След като свалил доспехите от падналия враг, Манлий препуснал към своите и съпроводен от ликуващата турма, потеглил към лагера, а оттам се отправил към баща си в палатката на пълководеца, без да знае какво ще му донесе съдбата и бъдещето и какво е заслужил — похвала или наказание. „За да вярват всички, татко — казал той, — че действително съм от твоята кръв, аз, предизвикан на бой, ти нося тези коннически доспехи, свалени от убития от мен враг.“

Веднага щом чул това, консулт обърнал гръб на сина си и заповядал на тръбача да свири сбор на войската. Щом всички се събрали, той започнал: „Понеже ти, Тит Манлий, нито се подчини на консулската заповед, нито почете авторитета на баща си, а въпреки моята забрана започна битка с врага извън бойния строй и в степен, отговаряща на твоето положение, наруши воинската дисциплина, на която до този момент се крепи римската държава, та ме докара до такова положение, че съм длъжен да забравя или близките си, или държавата, то по-скоро ние трябва да бъдем наказани заради нашето провинение, отколкото държавата да бъде оцетена, заплащайки скъпо и прескъпо за нашите прегрешения. Двамата с теб ще бъдем един тъжен, но полезен пример за идната младеж. Разбира се, аз се вълнувам както от вродената ми обич към теб — моя син, така и от този безумен пример на храброст, извършен с напразната надежда за слава. Но понеже силата на консулските заповеди или трябва да бъде осветена с твоята смърт, или завинаги отхвърлена с твоята безнаказаност, аз смятам, че ако има у теб капка моя кръв, няма да откажеш нарушената от теб воинска дисциплина да бъде възстановена чрез наказанието ти. Хайде, ликторе, вържи го за кола!“

Всички останали вцепенени от тази толкова жестока заповед, а при вида на секирата, извадена като че ли срещу тях, потънали в дълбоко мълчание по-скоро от страх, отколкото от смирение. И така, замрели безмълвни в тишината, с вцепенени от смайване души, те

внезапно, с бликването на кръвта от посечената глава, извисили глас и го заоплаквали толкова несдържано, че не пестели нито риданията, нито проклятията си. Тялото на младежа, покрито със завоюваните доспехи, било изгорено на клада извън лагерния вал, и то с такива военни почести, с каквито не е било съпроводено никое друго погребение. Така заповедта на Манлий не само хвърлила в страх всички присъстващи, но и дала суров пример за бъдещите поколения.

ПУБЛИЙ ДЕЦИЙ МУС

8.

Все пак жестокото наказание направило войниците много по-покорни пред военачалника им. Тази твърдост се оказала полезна не само за караулите, нощната стража и наблюдателните постове, които станали по-зорки и грижливи, но и за решителната битка, когато се стигнало до нея. Това сражение приличало по-скоро на гражданска война — дотолкова римляни и латини по нищо не се различавали, освен по дух.

Някога римляните използвали кръгли бронзови щитове, но по-късно, когато войската им станала наемна, ги заменили с продълговати и четвъртити. Вместо да построяват войската си във фаланга, подобна на македонската, след време взели да я разделят на манипули, а най-накрая започнали да се подреждат в повече отделения.

Първия боен ред на римската войска образували хастатите, войници от петнадесет манипули, разположени на известно разстояние една от друга. Всяка манипула имала по двадесет лековъоръжени войници, останалите били с дълги щитове; лековъоръжени се наричали тези, които носели само метателно копие (хаста) или тежко галско копие (геза). На тази първа бойна линия заставал цветът на римските юноши, възмъжали за воинска служба. Зад тях се строявали същият брой манипули, съставени от мъже в по-зряла и устойчива възраст, които се наричали принципи — всички те носели продълговати щитове, а оръжията им се отличавали със скъпата си направа.

Тези тридесет манипули се наричали антепилани, понеже зад техните знамена се разполагали други петнадесет отряда, всеки от които се състоял от три части, като първата от тях се наричала пилус (манипула от триарии). Всеки отряд имал по три знамена; под всяко знаме се строявали по шестдесет войници, двама центуриони и един знаменосец: така всеки отряд наброявал по сто осемдесет и шест души*1. Под първото знаме се сражавали триариите, дългогодишни воители с изпитана храброст, под второто — рорариите, които поради

възрастта и по-малкия си опит били по-неустойчиви, а под третото — акцѐнзите, на които най-малко можело да се разчита; затова те били поставяни най-отзад, в ариергарда.

Когато войската бивала подредена по този начин, първи влизали в битка хастатите. Ако те не можели да разбият врага, изтегляли се в сбит строй, а принципите ги приемали в оставените между редовете им разстояния. Тогава идвал редът на принципите, а хастатите ги следвали; през това време триариите стоели под своите знамена с изпънат напред ляв крак, с щитове, поставени върху раменете, с копия, забити в земята и с насочени нагоре върхове, така че строят им изглеждал като настръхнала палисада от колове. Ако и принципите също не успявали достатъчно успешно да поведат боя, те постепенно отстъпвали от предната линия към триариите; оттам и поговорката „работата опря до триариите“, която се казва при някакво голямо затруднение или неуспехи. Готови за бой, щом приемели между редовете си хастатите и принципите, те сгъстявали веднага редиците си, сякаш за да затворят всеки път назад, и така, без никакво упование в някого зад гърба си, нападали врага. За него най-ужасен бил този момент, когато, преследвайки уж победените, изведнъж се натъквал на нов боен ред и то още по-многоброен.

Всъщност били свикани четири легиона с по пет хиляди пехотинци и с по триста конници във всеки. Към тях се присъединявали също толкова латински легиони, които по това време били врагове на римляните и по същия начин били построили войската си: не само кои отряди с кои противникови отряди, кои хастати — с кои хастати, кои принципи — с кои принципи, но дори кой центурион с кой противников центурион трябва да влезе в сражение било известно отнапред, стига да не бъдел нарушен бойният строй*2.

И така, в двете войски имало двама центуриони на първите манипули от триарии — римлянинът не особено силен, но иначе решителен и опитен в борбата, латинът — невероятно силен и пръв във всяка схватка, и двамата — отлично познати един на друг, понеже преди заемали равни чинове. На римския центурион, който не вярвал достатъчно в силите си, още на тръгване от Рим консулите разрешили да си избере някого за помощник-центурион, за да го предпазва именно от този неприятел. Избраният младеж се проявил в боя и победил латинския центурион.

Битката се водила недалече от полите на планината Везувий, където пътят води към Везерис.

9.

Преди да влязат в бой, римските консули принесли жертва. Според преданието гадателят показал на Деций тази част от черния дроб, по която предсказвал неговата съдба*1, но тя била наранена; тълкованието било, че боговете все пак приемат жертвата. При Манлий жертвоприношението преминало съвсем благоприятно. Тогава Деций казал: „И така е добре, щом на колегата ми бяха вестени щастливи предзнаменования.“

И след като войската се строила така, както бе описано по-горе, тя потеглила на бой. Манлий предвождал десния фланг, Деций — левия. Отначало и двете крила на войската се сражавали с еднаква сила и смелост; по някое време римските хастати от левия фланг започнали да отстъпват към принципите, тъй като не могли да издържат атаката на латините. При този застрашителен ход на събитията консулът Деций колкото му глас държи призовал Марк Валерий и му казал: „Марк Валерий, нужна ни е помощта на боговете. Хайде, понтифексе на римския народ, произнеси думите, с които да се обрека на боговете за спасението на легионите!“ Тогава понтифексът му наредил да облече тога претекста и с покрита глава, докосвайки с ръка, извадена изпод тогата, брадичката си, да стъпи върху положено на земята копие и да изрече следното: „Яне, Юпитере, татко Марсе, Квирине, Белоно, Лари, вас, новоприети, и вас, отколешни богове*2, вас, богове, чиято власт се простира над нас и враговете ни, и вас, Мани, ви моля, благоговейно приканвам, призовавам добрата ви воля и ви поднасям тази жертва, за да дарите сила и победа на римските граждани, на враговете пък на римските граждани — страх, ужас и смърт. В съгласие с тържествено изречената от мен молитва в името на римската държава, на римския народ, на неговата войска, на легионите и на помощните му отряди аз обричам себе си, вражеските легиони и тяхната помощна войска на Маните и на Земята.“

Щом произнесъл този свой обет, Деций заповядал на ликторите да отидат по най-бързия начин при Тит Манлий и да му известят, че се е обрекъл на боговете в името на войската; а самият той с препасана по обичая на габините*3 тога скочил вьоръжен на коня си и се понесъл

към ядрото на вражеския боен строй пред погледа и на двете войски, много по-величествен, отколкото е присъщо за обикновен човек, изпратен сякаш от небето като изкупителна жертва за всеки божествен гняв, като сила, която да отклони гибелта на своите и да я насочи към враговете. Неговата поява възбудила страх и ужас, които отначало объркали първите редици на латините, а по-късно проникнали в цялата войска. Най-забележително било това, че навсякъде, където се появявал, носен от коня си, враговете се вцепенявали от страх, сякаш поразени от лъча на смъртоносна звезда. А когато се сгромолясал на земята, пронизан от копия и стрели, обърканите им кохорти се разбягали веднага оттам, като опустошавали всичко наоколо. Едва в този момент римляните, с освободени от страх пред волята на боговете души, се хвърлили отново в сражението, сякаш тогава за първи път бил даден сигнал за нападение: рорариите изтичали напред между колоните на антепиланите и подсилили хастатите и принципите, а триариите, опрени на дясно коляно, застинали в очакване консултът да даде знак за нападение.

10.

В хода на битката, когато по-големият брой на латините започнал да им дава известно предимство, консултът Манлий, който бил чул за участието на своя колега и следвайки човешките и божествените закони, бил удостоил тази забележителна смърт както със своите сълзи, така и с дължимата прослава, се поколебал малко дали вече е време триариите да влязат в боя, но след това сметнал за по-разумно да ги запази със свежи сили за решителното сражение и заповядал на лековъоръжените войници от ариергарда да излязат пред знамената. Щом като се появили между редиците, латините пуснали в боя своите триарни, мислейки, че противниците им са направили същото. Но когато след известно време, изтощени от жестоката битка, с пречупени или изхабени върхове на копията, те все пак успели да отблъснат противника с убеждението, че той вече е напълно сразен и че е разбита и последната му редица, тогава консултът казал на триариите: „Вдигайте се сега и вие, триарии, пълни със сили срещу изтощените врагове, с мисълта за родина и близки, за съпруги и деца, с мисълта за консула, който загина заради вашата победа!“

Тогава триариите се изправили бодри, с пробляскващи оръжия — една нова, като че ли появила се изневиделица войска, поглъщаща между редовете си антепиланите, — с мощен боен вик объркали предната линия на латините и пронизвайки лицата им с копията си, успели да сразят ядрото на противниковата войска, след което почти безпрепятствено нахлули сред останалите, като че ли обезоръжени манипули, разкъсали клинообразните им редове с такава сеч, че едва една четвърт от враговете оцеляла. Самнитите, строени в боен ред далече в полите на планината, също предизвикали страх у латините.

Впрочем най-голямата похвала в тази битка измежду всички римляни и съюзници заслужили двамата консули, от които единият поел върху себе си всички заплахи и опасности, идещи от небесните и подземните богове, а другият показал в битката такова мъжество и тактическо умение, че римляни и латини, които предали на следващите поколения спомена за тази битка, лесно стигнали до споразумението, че която и войска да ръководел Тит Манлий, на нея щяла да принадлежи и победата. След бягството латините се събрали в Минтурна*1, а след сражението лагерът им бил завладян и много от тях — най-вече кампани — били пленени живи. Нощта попречила тялото на Деций да бъде намерено веднага; а на следващия ден го открили сред най-големия куп убити врагове, пронизано с копие; и погребението било достойно за смъртта му, а колегата му го прославил в надгробната си реч.

Трябва навярно да добавя и това, че на всеки консул, диктатор или претор било позволено, когато проклина вражеските легиони, да не жертвува самия себе си, а да избере за това някой гражданин от редовния римски набор. Смятало се, че всичко е минало добре, ако човекът, който е обречен, умре. Но ако се случело да не умре, тогава в земята била заравяна статуя, висока седем или повече стъпки, и била извършвана очистителна жертва; там, където била заровена статуята, не бивало да стъпва римски магистрат. Но ако консулт, диктаторът или преторът поискал да жертвува себе си, както постъпил тогава Деций, и се случело да не умре, след това той не можел да извършва с необходимата религиозна чистота нито частно, нито обществено жертвоприношение, независимо от това дали искал да принесе кръвна или безкръвна жертва. Този, който се бил обрекъл, имал право да посвети оръжието си на Вулкан или на друг бог, който пожелал.

Оръжието, върху което консултът се бил молил, не бивало да попада във вражески ръце; но ако това станело, трябвало да бъде принесена голяма очистителна жертва от овца, свиня и бик, посветена на Марс.

Реших да разкажа всичко това, понеже сметнах, че е във връзка с нещата, които описвам. Отказах се обаче да го преразказвам дословно, както ни е предадено и завещано, макар че споменът за всички стари обичаи, които се отнасят до връзката между богове и хора, се е заличил поради предпочитанията към новото и чуждото пред всичко старо и родно.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА*1

НАЧАЛО НА ВТОРАТА ПУНИЧЕСКА ВОЙНА*2

1.

Редно е да обявя, че в част от моето съчинение ще опиша това, на което повечето историци са посветили своите изложения: най-паметната от всички войни, които някога са били водени, войната на картагенците, предвождани от Ханибал, с римския народ*1. Никога помогъщи държави и народи не са воювали помежду си, никога у самите тях не са кипели толкова сила и мощ. Сражавали се с добре познатите и изпитани в Първата пуническа война военни тънкости и затова успехът бил ту на едната, ту на другата страна, а и Марс се колебаел, така че победителите се оказвали понякога по-близко до опасността. Сражавали се повече с огромната си омраза, отколкото със силата си: римляните — гневни, че победените са вдигнали оръжие срещу победителите; пуните, понеже гордо и неотстъпно вярвали, че на тях, победените, приляга да управляват. Дори се носи мълва, че след Африканската война*2, в един ден, когато Хамилкар принасял жертви на боговете, преди да прехвърли войските си в Испания, той отвел при свещените олтари едва деветгодишния Ханибал, който още по детски се умилквал около баща си, за да го вземе със себе си в Испания, накарал го да докосне жертвата и го заклел винаги да бъде враг на римския народ. Отнемането на Сицилия и Сардиния тревожело гордия Хамилкар, защото, от една страна, Сицилия била отстъпена заради бързото отчаяние на картагенците, от друга, Сардиния била отнета от римляните с измама по време на размириците в Африка, като на всичко отгоре на Картаген бил наложен и данък*3.

2.

Измъчван от тези терзания, той така водил войната с Африка, която продължила пет години по време на подновения мир с Рим, а след това и деветгодишната война в Испания*1, предприета, с цел да разшири властта на пуните, че недвусмислено давал да се разбере до каква степен друга война, не водената в момента, заема мислите му, и

ако бил живял по-дълго, пуните щели да нахлуят в Италия под негово предводителство, както нахлули, водени от Ханибал.

Навременната смърт*2 на Хамилкар и детската възраст на Ханибал отложили войната. Между бащата и сина в продължение на близо осем години на власт бил Хасдрубал, по това време, както се твърди, в разцвета на силите си, привлечен от Хамилкар първо във войската му, а сетне поради други негови качества и за зет. Това му донесло и властта, спечелена изцяло против волята на първенците благодарение на силната партия на Баркидите, която имала твърде голямо влияние сред войниците и плебса. Той укрепил положението на Картаген повече с благоразумие, отколкото със сила, повече като гостоприемнен домакин на местните царчета, като приятел на първенците и съответно съюзник на все нови и нови народи, отколкото с война и оръжие. Но за него самия мирът се оказал съвсем небезопасен: някакъв варварин, разгневен, задето бил погубил господаря му, го заклал пред очите на всички. Заловен от телохранителите му, убиецът имал такова изражение, сякаш се бил измъкнал, и дори когато уредите за изтезание разкъсвали тялото му, на лицето му била изписана радост, надмогваща страданията до такава степен, че той сякаш се смеел.

Та именно с Хасдрубал, който владее удивителното изкуство да привлича народи и да ги присъединява към държавата си, римският народ подновил мирния договор, като граница между двете държави станала река Ибер, а на сагунтините, които се намирали между двата народа, била гарантирана свободата*3.

ХАНИБАЛ

3.

След смъртта на Хасдрубал нямало съмнение кой ще заеме мястото му. Военните пълномощия, с които Ханибал бил отведен в палатката на пълководеца и провъзгласен със силни възгласи и с всеобщо единодушие за главнокомандуващ, били последвани и от одобрението на народа.

Преди години, едва излязъл от юношеската възраст, Ханибал бил повикан с писмо от Хасдрубал. Въпросът тогава бил разискван дори в сената*1 Докато Баркидите настоявали Ханибал да привикне към военната служба и да поеме бащините войски, то Ханон — първенецът на другата партия — казал: „Макар че това, което иска Хасдрубал, изглежда справедливо, аз все пак не смятам, че то трябва да бъде изпълнено.“ Понеже тези толкова противоречиви думи учудили всички, той продължил: „Тъй като Хасдрубал сам предостави на бащата на Ханибал най-хубавите си години, той смята, че е напълно основателно да иска същото и от сина, но ние в никакъв случай не трябва да привикваме нашите младежи под предлог, че ги пращаме на военно обучение, да ламтят за властта на пълководеца. Или се страхуваме, че синът на Хамилкар може твърде късно да опознае що е безгранична власт, да види какво е представлявало бащиното му царуване*2? Не бързае ли да се обявим за слуги на сина на този цар, чийто зет вече получи нашите войски в наследство? Аз смятам, че младежът трябва да остане тук, подчинен на законите и магистратите, за да се научи да живее наравно с останалите, та да не избухне някога от този малък пламък голям пожар.“

4.

Малцина, и то най-добрите граждани, се съгласили с Ханон, но както обикновено става, по-голямата част победила по-добрата.

Изпратен в Испания, Ханибал още с пристигането си тутакси спечелил благосклонността на цялата войска. На старите войници им

се струвало, че при тях се е върнал младият Хамйлкар — същото волево лице, същата сила в очите, същите черти, същото изражение. Но не след дълго споменът за бащата бил вече най-незначителното нещо, което предизвиквало благоразположение към Ханибал. Никога един и същ характер не е съчетавал у себе си уменията да извършва две тъй противоположни неща — да се подчинява и да заповядва. Затова човек трудно би могъл да определи дали е бил по-скъп на пълководеца или на войниците — нито Хасдрубал пращал другиго там, където се изисквали устрем и храброст, нито войниците имали по-голямо доверие или проявявали по-голяма храброст пред друг военачалник. Несравнимо било безразсъдството му да се подлага на опасности, несравнимо било благоразумието му пред лицето на самата опасност. Никакво усилие не можело да изтощи тялото му и да сломи духа му. Бил еднакво издръжлив на горещина и студ. Естествената необходимост, а не изтънченото удоволствие определяли колко да яде и пие. Нито денят, нито нощта му определяли времето за сън и бодърствуване — почивал, след като си свършел работата, при това не на меко ложе, не сред тишина: мнозина често го виждали да лежи на земята при караулите и постове, загърнат само в едно войнишко наметало. Нищо в облеклото му не го отличавало от връстниците му, забележителни били само оръжията и конят му. Ни конници, ни пехотинци можели да се мерят с него: пръв влизал в бой, последен излизал от сражение.

Тези толкова големи добродетели били уравновесявани от големи пороци: нечовешка жестокост, вероломство, непознато дори и на пуните*1, нищо съкровено, нищо свято, никакъв страх от боговете, от дадената клетва, никаква набожност. С тези вродени добродетели и пороци три години служил при Хасдрубал, като не пропуснал нищо от това, което трябвало да види и опита един бъдещ голям пълководец.

ПРЕВЗЕМАНЕТО НА САГУНТ

5.

От деня, в който Ханибал бил провъзгласен за пълководец, той решил, че не трябва да отлага войната със сагунтинците, сякаш Италия му била определена за провинция, а войната с римляните — възложена, боейки се да не би, ако се колебае, да бъде възпрян от случайност или неочаквана смърт, както станало първо с баща му, а после и с Хасдрубал. Но тъй като в случай на нападение римската войска непременно щяла да му противодействува, той най-напред се отправил към земите на олкадите — това племе отвъд Ибер по-скоро се намирало в областта, която принадлежала на картагенците, отколкото под тяхна власт, — за да изглежда, че не той е нападнал сагунтинците, а е бил увлечен в тази война от хода на събитията, усмиряването на съседните племена и мирното им присъединяване. Превзел с обсада и разрушил богатата Картея, главен град на това племе. Силно изплашени от това, по-малките градове приели наложения откуп и му се подчинили. А Ханибал повел победоносната и натоварена с плячка войска към нови Картаген в зимния лагер.

Там, след като спечелил на своя страна всички граждани и съюзници, понеже щедро раздавал плячката и удържал думата си за неизплатените в срок заплати, в началото на пролетта продължил войната срещу вакцеите. Превзел техните градове Хермандика и Арбокала със сила. Арбокала била защитавана дълго и поради храбростта, и поради многочислеността на жителите ѝ. А бегълци от Хермандика, свързали се с изгнаници от олкадите — племето, покорено предишното лято, — подбудили карпетаните и като нападнали недалеч от река Таг Ханибал, който се връщал от земите на вакцеите, разбъркали претоварената с плячка походна колона. Ханибал не влязъл в сражение, а разположил лагер над брега, но щом неприятелите се успокоили и утихнали, преминал реката през брод и издигнал насипа така, че враговете да могат да преминат, за да ги нападне тогава. На конниците заповядал да връхлетят неподготвената

за бой походна колона, като видят, че навлиза във водата: слоновете — а те били четиридесет — разположил на брега. Карпетаните заедно с попълненията от олкади и вакцеи били сто хиляди — една непобедима войска, ако сражението се водело на бойното поле. И тъй, по природа буйни и уповаващи се на многочислеността си, с викове, без ред, без каквато и да е заповед, всеки се втурнал към реката по най-прекия път, смятайки, че врагът е отстъпил от страх, а реката между тях ги дели от победата. Но от другата страна на брега навлязъл голям конен отряд и в средата на реката започнала неравностойна битка, тъй като пехотинците, неустойчиви и несигурни посред брода, можели да бъдат съборени дори от невъоръжен конник, стига да подкара по-непредпазливо коня си, докато конниците се сражавали и в близък, и в далечен бой със свободно тяло и оръжие, сигурни на коня дори в средата на водовъртежа. Голяма част загинала в реката; някои, отнесени от въртопа към враговете, били смазани от слоновете. Когато последните, за които отстъплението към своя бряг било по-сигурно, се струпали на едно място, обхванати от страх по една или друга причина, преди още да са се съвзели от големия ужас, Ханибал навлязъл в реката с войска, построена в квадратен боен ред*1, принудил ги да отстъпят от брега с бягство и като опустошавал в продължение на няколко дни земите на карпетаните, покорил и тях. И така всички земи отвъд Ибер, освен тези на сагунтинците, вече принадлежали на картагенците.

6.

На сагунтинците война все още не била обявена, но Ханибал, за да създаде повод за нея, подтиквал към сражения съседните племена, най-вече турдетаните. Тъй като те търсели причина за спор с подобни намерения и било ясно, че не се стремят към справедливо сражение, а към насилие, сагунтинците проводили пратеници в Рим, за да искат помощ за войната, която вече несъмнено надвисвала.

По това време консули в Рим били Публий Корнелий Сципион и Тиберий Семпроний Лонг. След като пратениците били въведени в сената и консулите докладвали за положението в държавата, било взето решение да изпратят в Испания хора, които да проучат положението на съюзниците, и ако намерят сериозни основания, да предупредят Ханибал да не посяга на сагунтинците, съюзници на римския народ;

след това да се отправят към Картаген в Африка и да съобщят за жалбите на съюзниците на римския народ, но преди да осъществят решението за това пратеничество, по-бързо, отколкото очаквали, получили известие, че Сагунт е обсаден. Тогава сенатът отново обсъдил положението. Едни смятали, че върховното командване в Испания и Африка трябва да бъде предоставено на консулите и цялата война срещу Ханибал да се съсредоточи в Испания; според други не бивало прибързано да предприемат толкова важно начинание, преди пратеници да проучат положението в Испания. Това мнение, което изглеждало най-сигурно, се наложило и по най-бързия начин в Сагунт при Ханибал били изпратени Публий Валерий Флак и Квинт Бебий Тамфил; ако не се откажел от войната, трябвало да отидат в Картаген, за да настояват да бъде наказан вождът, нарушил договора.

7.

Докато римляните подготвяли и обмисляли тези неща, Сагунт вече бил атакуван с всички сили. Този град, разположен на около километър и половина от морето, бил най-богатият отвъд Ибер. Говорят, че жителите му били преселници от остров Закинт, а някои дори били сродени с рутулите от Ардеа. Впрочем те за кратко време достигнали такъв забележителен разцвет и поради богатата на морето и сушата, и поради увеличаването на населението, и поради присъщата на обичаите им честност, с която съблюдавали верността си на съюзници чак до гибелта си.

Ханибал навлязъл в земите им с готова за бой войска и като опустошил нивите надлъж и шир, нападнал града от три страни. Единият ъгъл на градската стена бил обърнат към долина, по-равна и по-просторна в сравнение с другите околности. Затова решил там да закара подвижни покриви и под тях да придвижи стеноломната машина към стените. Но мястото се оказало не така подходящо за начинанието, както изглеждало далеч от стената. Защото отгоре надвисвала огромна кула, стената там била по-висока, отколкото в останалите си части, здраво укрепена, както се правело на опасно място, а и избрани млади войници давали по-силен отпор навсякъде, където възниквала най-голяма опасност и ставало най-страшно. Най-напред те прогонили врага с метателни оръжия и не допуснали да си осигури каквато и да е надеждна защита; след това стрелите им вече

започнали да проблясват не само около стените и кулата, но сагунтинците били готови да нападнат постове и обсадните съоръжения на враговете. В тези безпорядъчни сражения загивали повече картагенци, отколкото сагунтинци. А когато самият Ханибал, приближавайки се непредпазливо до стената, паднал, тежко ранен в бедрото с копие, всички наоколо, силно изплашени, така се спуснали да бягат, че малко останало да изоставят обсадните съоръжения и покриви.

8.

След това в продължение на няколко дни картагенците само обсаждали града, без да го атакуват, докато зарасне раната на пълководеца. През това време не влизали в сражения, но не преставали да работят по подготовката на обсадните съоръжения и укрепленията. Сетне подновили по-ожесточено битката, започнали да карат подвижните покриви и стеноломните машини от няколко страни, така че на някои места те едва се побирали. Картагенецът разполагал с голям брой хора — сигурно е, че имал около сто и петдесет хиляди души в бойна готовност, а жителите на Сагунт, принудени да бъдат на много места едновременно, не достигнали, за да пазят и обикалят всичко. И така, стеноломните машини вече биели по крепостните стени и ту тук, ту там започнали да ги разрушават; на едно място градът бил оголен след голямо пропадане: три кули и стената между тях рухнали една след друга със силен грохот. През този пробив, който карал картагенците да мислят, че градът е превзет, и едните, и другите едновременно се втурнали в атака сякаш стената взаимно ги пазела. Нищо не напомняло за случайна битка, каквито обикновено се завързват при щурмуването на градовете, когато се яви сгода за една от сражаващите се страни; на мястото между развалините, на стената и по къщите на града, на малко разстояние едни от други стояли редици, подредени сякаш на бойното поле. У едните надежда, у другите отчаяние разпалвали духовете — картагенецът вярвал, че градът почти е превзет и че е нужно още малко усилие, сагунтинците изпречвали телата си, за да защитят града си, лишен от стени, и никой не отстъпвал и крачка назад, за да не дойде враг в оставеното от него място. И така, колкото по-ожесточено и с по-сбити редици се сражавали и едните, и другите, толкова повече ставали ранените,

защото нито една стрела не падала напразно между телата и оръжията. Сагунтинците имали метателно копие, наречено фаларика, с дръжка от ела и цялото обло, с изключение на края, откъдето стърчало желязото; неговият жлеб, квадратен като при римското метателно копие, бил овързван с кълчища и намазван със смола; на дължина копието било около три стъпки, така че можело да прониже тялото заедно с доспехите. Но то предизвиквало огромен страх дори ако само заседнело в щита, без да проникне в тялото, защото, като го хвърлили запалено в средата, то пламвало още по-силно при самото движение и принуждавало войника да пусне оръжието си и по този начин да остане изложен на следващите удари.

9.

След като дълго се сражавали с променлив успех и сагунтинците, които противно на очакването си успявали да дадат отпор, постепенно се окуражили, а картагенецът, понеже не бил победил, започнал да се държи като победен, внезапно гражданите надали вик и прогонили враговете към развалините на стената, откъдето, объркани и изплашени, ги изтласкали, и накрая, разбити и обърнати в бягство, ги прогонили в лагера.

Междувременно било известно, че са дошли пратеници от Рим. Ханибал изпратил хора към морето, за да ги пресрещнат и им кажат, че нито е безопасно да дойдат сред толкова оръжия на така обезумели племена, нито има време в такъв критичен момент да изслушва пратеничества. Знаел, че като не ги приеме, те веднага ще отидат в Картаген. Затова изпратил писмо и вестител при първенците на партията на Баркидите, за да подготвят своите привърженици и не допуснат противниците им да направят отстъпки пред римския народ*1.

14.

Когато множеството постепенно се събрало, за да чуе тези неща, и народът се смесил със сенаторите, внезапно първенците се оттеглили, без да дадат отговор, и започнали да хвърлят в набързо запаления за тази цел огън всичкото злато и сребро, събрано на площада от хазната и домовете, а мнозина стремглаво сами се

хвърлили в него. И когато целият град бил потресен и ужасен от това, неочаквано друг шум се разнесъл откъм крепостта. Кулата, блъскана продължително, рухнала и през нейните развалини се втурнала една картагенска кохорта, която дала знак на военачалника си, че градът е без обичайните постове и стражи. Тогава Ханибал сметнал, че в такъв удобен момент не трябва да се бави, с цялата си войска нападнал и мълниеносно превзел града, като дал знак всички годни да носят оръжие да бъдат убити. Впрочем после станало ясно, че тази жестока заповед била почти необходима, защото нима можел да бъде пощаден някой от тези, които или подпалвали домовете си, затворени вътре е жените и децата си, или с оръжие в ръка не спирали да се бият, докато не умрат?

15.

Превзетият град донесъл на победителя голяма плячка. Въпреки че повечето вещи били нарочно унищожени от стопаните им и при убийствата яростта едва правела разлика между млади и стари, а в плячка за войниците се били превърнали пленниците, все пак е известно, че срещу продадените вещи получили доста пари и изпратили в Картаген много, при това скъпи дрехи и покъщнина.

Някои историци разказват*1, че Сагунт бил превзет на осмия месец, откакто бил обсаден; оттам Ханибал се оттеглил към Нови Картаген в зимния лагер; сетне на петия месец след напускането на Нови Картаген достигнал Италия. Но ако това е така, не е възможно консули да са били Публий Корнелий и Тит Семпроний, при които в началото на обсадата отишли сагунтските пратеници, а и те самите по време на своята магистратура се сражавали с Ханибал — единият при река Тицин, а след известно време и двамата при Требия. Или всичко е станало значително по-бързо, или в началото на годината, през която консули били Публий Корнелий и Тит Семпроний, Сагунт не е попаднал в обсада, а е бил вече превзет. Що се отнася до битката при Требия, не е възможно тя да се е състояла през годината на консулите Гней Сервилий и Гай Фламиний, понеже Тай Фламиний встъпил в консулска длъжност в Аримин, провъзгласен от Тит Семпроний, който след битката при Требия дошъл в Рим за изборите на консулите*2 и ги провел, а после се върнал в зимния лагер при войската.

ХАНИБАЛ ПРЕМИНАВА АЛПИТЕ*1

32.

Почти три дни след като Ханибал тръгнал от брега на Родан, консулт Публий Корнелий пристигнал с построена в каре войска*2 при лагера на враговете с намерение изобщо да не отлага сражението, но когато видял, че укрепленията са изоставени и че няма да настигне лесно отишлите толкова напред врагове, върнал се при морето и корабите, за да пресрещне така по-безопасно и по-сигурно Ханибал при слизането му от Алпите. Все пак, за да не е лишена от защита провинция Испания, която му била определена от сената, пратил брат си Гней Сципион с голяма част от войската срещу Хасдрубал с цел не само да защитава старите съюзници и да присъединява нови, но и да изгони Хасдрубал от Испания. Самият той със съвсем незначителни сили завладял Генуа и се приготвил да защитава Италия.

От Друенция през равнинната в по-голямата си част местност, в мир и съгласие с населяващите я галски племена, Ханибал достигнал Алпите. Тогава войниците, макар и преди да били донякъде осведомени от мълвата, която обикновено преувеличава неизвестното, като видели отблизо високите планински върхове и снеговете — слели се почти с небето, разкривените жилища — качени върху скалите, добитъка — измършавял от зимата, хората — обрасли и мръсни, всичко живо и неживо — вцепенено от мраз, както и останалите гледки, чието описание не може да предизвика същото отвращение, каквото видът им, отново били обзети от ужас.

Когато частите в началото на колоната започнали да изкачват първите възвишения, пред тях по околните височини изникнали местни планинци, които, ако били изчакали войската, скрити в някоя падина, щели с едно внезапно нападение да я обърнат в бяг и да ѝ нанесат страхотно поражение. Ханибал заповядал да спрат. След като изпратил гали да огледат местността и разбрал, че не може да се мине, избрал за лагер възможно най-равното място сред чукарите и канарите. Понеже с помощта на някои гали, които не били чужди на езика и

нравите на планинците и разговаряли с тях, узнал, че планината е обградена само денем, а нощем всички се пръсват по домовете си, на разсъмване приближил височините, сякаш с очевидното намерение денем да си пробие път през теснините. Така прекарал деня, като привидно правел едно, а всъщност съвсем друго. Построил лагер на мястото, където се били установили, ала щом видял, че планинците са слезли от хълмовете и охраната е отслабена, за заблуда запалил в лагера повече огньовете, отколкото били необходими на хората в него, и оставяйки обоза, конницата и голяма част от пехотинците, самият той заедно с лековъоръжените си войници — все храбри воители, бързо преминал през теснините и завзел височините, които дотогава държал врагът.

33.

На разсъмване лагерът бил вдигнат и цялата войска потеглила. По даден сигнал планинците отново се засъбирали от селцата, за да застанат на обичайната стража, когато изведнъж забелязали, че едни от враговете вече са превзели укреплението и са над главите им, а други се придвижват по пътя. И едното, и другото със своята гледка и ненадейност за кратко време ги заковало на място. Но като забелязали объркването на войската в теснините и подплашените коне, сметнали, че ще бъде достатъчно само да усилят смущението у врага, за да го разбият. Познавайки преките и заобиколни пътища, те се спуснали надолу по отсрещните скали. Тогава пуните започнали да се борят както с враговете, така и със стръмнините, а най-вече помежду си, тъй като всеки се стремял пръв да избегне опасността. Конете правели сражението още по-опасно. Те треперели, стряскани от грозните викове, които горите и кънтящите долини усилвали, а случаен удар или рана ги подплашвали така, че нанасяли големи щети на хора и товари. Там, където пътят бил тесен и от двете страни имало пропасти, бъркотията поваляла в бездната мнозина, между тях и войници, но надолу се търкаляли най-вече животни и товари. Макар че тези неща представлявали ужасна гледка, Ханибал спрял за малко и задържал своите, за да не нарасне бъркотията и страхът. След това, като видял, че колоната е разкъсана и че е безсмислено да преведе войската невредима, но лишена от обоз, се спуснал от височината и с устрема си разпръснал врага, но усилил объркването сред своите. Това объркване

обаче в миг било уталожено, когато планинците избягали и пътищата били освободени. Скоро всички били прехвърлени спокойно и дори безшумно.

След това Ханибал завладял главното укрепление*1 в тази област заедно с околните селца и три дни хранел войската си със заграбения хляб и добитък. И понеже не бил затруднен много нито от планинците, които още в началото разбил, нито от местността, през тези три дни изминал доста път.

34.

След това стигнал до земите на едно многобройно племе, което отглеждало чесън — нещо присъщо на планинците. То почти обсадило Ханибал, но не с открита война, а с изкуството на коварството и засадата. Първенците на селцата — хора на почетна възраст — дошли при пуните като пратеници и предупредили, че поучени от чуждите беди и полезни примери, предпочитат тяхното приятелство пред силата им. Тъй че щели смирено да се подчинят на заповедите, дори предлагали на Ханибал продоволствие, водачи за из път и заложници като гаранция за обещанията.

Ханибал сметнал, че не трябва нито сляпо да им вярва, нито да им откаже, за да не се превърнат в открити врагове. Той им отговорил любезно и след като приел заложниците, които дали, и се възползувал от продоволствието, което сами били отнесли на пътя, с построена съвсем не както в покорена земя войска последвал техните водачи.

Най-напред били слоновете и конницата. Самият Ханибал с отбрана пехота вървял отзад, като неспокойно оглеждал всичко наоколо. Щом стигнали до някаква теснина, над която от едната страна надвисвало билото на планината, внезапно вредом — и отпред, и отзад — се втурнали из засада варвари, завързали и близък, и далечен бой, затъркаляли огромни камъни надолу върху войската. Най-силно било нападението откъм гърба. Срещу него се обърнали пехотинците и няма съмнение, че ако не бил усилен ариергардът на бойната колона, щели да претърпят голямо поражение в тая планинска теснина. Тогава наистина надвиснала крайна опасност и гибелта не била далеч: докато Ханибал се колебаел дали да пусне колоната в теснината, понеже, освен че служела за охрана на конниците, щяла да остави и пехотата отзад без подкрепа, планинците се втурнали по околни пътища,

разкъсали походната колона в средата, препречили пътя и Ханибал прекарал една нощ без конници и без обоз.

35.

На следващия ден, след като вече нападенията на варварите отслабнали, войската била съединена и теснината преодоляна, не без поражения наистина, но все пак с по-голяма загуба на животни, отколкото на хора. Оттук нататък планинците, вече по-малобройни и повече, с цел да грабят, отколкото да се сражават, нападали ту предната, ту задната част на походната колона, колчем случели удобно място или благоприятен момент, като избързвали — напред или ги причаквали отзад. Слоновете напредвали бавно през теснината, но били сигурна преграда от враговете навсякъде, където се появявали, тъй като неприятелят, несвикнал с тях, се страхувал да ги приближи.

На деветия ден стигнали билото на Алпите, преодолявайки непроходими местности, излизайки от дълги лутания, причинени както от измамата на водачите им, така и от недоверието към тях, което ги карало прибързано да навлизат в долините, предполагайки, че оттам е пътят.

Два дни останали да лагеруват на билото и така на съсипаните от мъки и сражения войници била дадена почивка. Няколко товарни животни, които били паднали по скалите, пристигнали в лагера по следите на походната колона. На изтощените от толкова злини войници вдъхвал ужас дори снегът, който завалил при залязването на Плеядите*1.

Потеглили на разсъмване през затрупани със сняг пътища. Колоната едва пъплела, всички лица издавали нежелание и отчаяние. Ханибал избързал пред знамената и застанал на една скала, откъдето се виждало надлъж и нашир, и като заповядал на войниците да спрат, посочил Италия и разположените под алпийските върхове полета по двата бряга на По с думите, че сега те нахлуват не само в Италия, но и в самия Рим; пътят нататък бил равен и проходим; с едно, най-много с две сражения щели да държат в ръцете си главната крепост на Италия и властта над нея.

След това войската започнала да напредва, а враговете не предприемали нищо, освен някоя малка кражба при удобен случай. Предстояло нещо много по-трудно от изкачването, понеже повечето

пътища на Алпите към Италия били и по-къси, и по-стръмни. Нямало пътека, която да не била стръмна и хлъзгава, така че войниците не можели да се удържат на крака, а тези, които малко залитнели, не можели да запазят равновесие; ето защо животни и хора се стоварвали един върху друг.

36.

След това стигнали до още по-голяма теснина с такива отвесни скали, че дори войник без багаж, който опипва и се хваща с ръце за стърчащи наоколо храсталаци и треви, мъчно можел да се прехвърли през нея. Мястото — поначало стръмно, поради неотдавнашно свличане на земя било образувало пропаст, дълбока повече от хиляда стъпки. След като конниците спрели, сякаш били достигнали края на пътя, известили на чудещия се какво задържа колоната Ханибал, че теснината е непроходима. Тогава той сам отишъл да разгледа мястото. Нямало съмнение, че дори и много да заобиколи, пак ще трябва да води войската през непроходими и неотъпкани преди това места. Действително този път бил непреодолим. Докато върху стария, непокътнат сняг имало нов, немного дълбок, се вървяло лесно, защото снегът бил мек и плитък. Но многото хора и животни го утъпкали и тогава започнали да вървят по чист лед и през реки от топящ се сняг. Борбата била ужасна, тъй като хлъзгавият от леда път не позволявал на хората да се задържат на крака, а на стръмно място те още по-бързо падали и войниците, за да се изправят, се подпирали или с ръце, или с колена, но и така се подхлъзвали и отново се сгромолясвали. Наоколо нямало треви или храсталаци, до които да се доберат с крак или с ръка. Търкаляли се по гладкия лед и в топящия се сняг. Животните разсипали понякога дори най-долния слог сняг, подхлъзвали се, мятали с всичка сила копита, напълно го пробивали и много от тях били приковани от твърдия, здрав лед, сякаш заловени в примка.

37.

Най-сетне, след като напразно били измъчени животни и хора, разположили лагер на билото, като едва разчистили място — толкова много сняг трябвало да изринат и изхвърлят. След това войниците били отведени да прокарат път в скалата — единственото място, през

което можело да се мине. Тъй като скалата трябвало да бъде разрушена, съборили и наскли стърчащите наоколо дървета, направили огромен куп и когато задухал силен вятър, удобен за подклаждане на огън, го запалили и като полели с оцет нажежените камъни, ги размекнали. Така с желязо разбили нагорещената от огъня скала и с немного големи завой избегнали стръмнината. Сега можели да преведат не само впрегатните животни, но дори и слоновете. Прекарали четири дни около скалата. През тях животните едва не загинали от глад, понеже върховете били почти голи и ако имало някаква храна за добитъка, то снеговете я затрупвали. По ниските места имало долини, слънчеви хълмове, потоци, гори и обработваеми земи. Там животните били, нахранени и на изтощените от прокарването на пътя войници била дадена почивка. След три дни започнали безпрепятствено да слизат: пътищата вече били по-лесно достъпни, а и жителите — с по-мек нрав.

38.

Така в основни линии пристигнали в Италия, както някои, разказват, на петия месец от тръгването от Нови Картаген, след като преодолели Алпите за 50 дни. Историците са на различно мнение, що се отнася до това колко войска е имал Ханибал при преминаването си в Италия. Броят и според едни достигал до 100 000 пехотинци и 20 000 конници, а според други бил едва 20 000 пехотинци и 6000 конници.

Според Луций Цинций Алимента, който пише, че бил пленен от Ханибал, всеки автор би допуснал голяма грешка, ако изчислява броя, без да прибави галите и лигурите. Заедно с тях според него ставали 80 000 пехотинци и 10 000 конници, а вероятно е, както и разказват някои, в Италия да са се присъединили още. Същият автор пише, че както бил чувал от самия Ханибал, след преминаването на Родан той бил загубил 36 000 войници, огромен брой коне и други товарни животни.

ЗНАМЕНИЯ В РИМ*1

62.

В Рим и около града през тази зима станали много чудеса. Както се случва обикновено, когато хората са обхванати от религиозен страх, били разпространени и необмислено повярвани много неща, сред които и това, че свободнородено шестмесечно бебе, крещяло на зарзаватчийския пазар*2 „Триумф! Триумф!“, а на пазара за добитък*3 един бик сам се изкачил на третия етаж и се хвърлил оттам, изплашен от шума на обитателите; че на небето заблестели изображения на кораби; че храмът на Надеждата, който е на зарзаватчийския пазар, бил ударен от гръм; че копието на Юнона*4 в Ланувий се разклатило; че гарван влетял в храма на Юнона и кацнал на самия пулвинар; че в областта на Амитерн виждали в далечината образи на хора с ярко блестящи дрехи; че в Пиценум валил дъжд от камъни; че в Цере се били смалили табличките с предсказания*5; че в Галия вълк отмъкнал меч от ножницата на войник, който стоял на пост.

Задето в Пиценум валил дъжд от камъни, било наредено да се извърши деветдневно жертвоприношение*6. За другите чудни явления заповядали на децемвирите да се допитат до сибилските книги и почти веднага цялата държава се заела да отклони с очистителни жертви лошите предзнаменования.

Скоро целият град бил осветен. На боговете, за които било разпоредено, принесли в жертва големи животни. На Юнона в Ланувий изпратили дар от 40 фунта злато. На Юнона на Авентин посветили бронзова статуя. В Цере, където се били смалили табличките с предсказания, било заповядано да се извърши лектистерниум. В чест на Фортуна на планината Алгид било организирано всенародно молебствие, а пък в Рим — лектистерниум за Ювента и молебствие най-напред поименно, а след това и от целия народ при храма на Херкулес около пулвинарите. Принесли 5 големи жертвени животни за Гений и било заповядано на претора Гай Атилий

Серан да даде обет, ако в продължение на 10 години държавата остане в същото положение.

Тези очистителни жертви и обети, извършени според сибилските книги, освободили душите на хората от религиозния страх.

63.

Единият от новоизбраните консули*1, Фламиний, на когото се паднали по жребий легионите, зимуващи при Плаценция, изпратил на консула писмено разпореждане около маотенските Иди те да бъдат разположени на лагер при Аримин. Имал намерение да встъпи в консулска длъжност там, в провинцията, тъй като помнел предишните си спречквания със сенаторите като народен трибун и след това като консул за консулската длъжност, от която се опитвали да го лишат, а после и за триумфа. Те го гледали с неприязън и поради новия закон, предложен от народния трибун Квинт Клавдий, засягащ сената, и подкрепен измежду всички сенатори единствено от Гай Фламиний, който закон забранявал сенатор или син на сенатор да притежава плавателен съд с вместимост повече от 300 амфори*2. Приемало се, че това е достатъчно за прибирането на реколтата от полето, а всякакви допълнителни доходи се смятали недостойни за сенаторите. Прокарването на закона с ожесточените спорове около него донесло на поддръжника му Гай Фламиний омразата на знатните и симпатиите на народа, а оттам и второ консулство. Понеже предполагал, че за да го задържат в града, ще измислят неблагоприятни предсказания, ще забавят Латинските празненства, ще устроят други пречки, свързани с длъжността му, тайно и като частно лице заминал за провинцията.

Когато станала известна, тази постъпка дала на сенаторите, и преди враждебно настроени, повод за нови гневни обвинения: Гай Фламиний според тях вече влизал във война не само със сената, но и с безсмъртните богове; преди бил станал консул без ауспиции*3, при това не се бил подчинил на боговете и хората, които го викали от бойното поле, а сега, като знаел, че боговете го презират, избягал и от Капитолия, и от тържественото произнасяне на обетите, за да не отиде в храма на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ в деня на встъпването си в длъжност, за да не види сената, омразен нему и враждебен единствено към него, за да не се съветва със сенаторите, за да не възвести

Латинските празненства и да не извърши на хълма тържественото жертвоприношение на Юпитер Лациарий, за да не се отпрати, ако птицегаданията бъдат благоприятни, към Капитолия за тържествено произнасяне на обетите*4 и оттам, наметнат с пурпурен плащ и придружен от ликтори, да замине за провинцията; бил тръгнал като войник от обоза*5 — без отличителни знаци, без ликтори, тайно, крадешком, както се отива в изгнание; най-подходящият начин, по който можел да издигне величието на отредената му власт, явно бил да встъпи в длъжност в Аримин, а не в Рим, в хан, а не при своите пенати да облече тогата с пурпурна ивица. Мнението на всички било, че трябва да бъде извикан и върнат обратно, да бъде принуден да изпълни по всички изисквания задълженията си към боговете и хората, преди да замине при армията и в провинцията. С тази мисия, съгласно сенатското решение, тръгнали Квинт Теренций и Марк Антистий, но въздействието им върху него не било по-голямо от това на писмото, изпратено от сената по време на предишното му консулство.

След няколко дни той встъпил в длъжност и докато принасял жертви, удареното вече теле се изтръгнало от ръцете на жреците и опръскало с кръв мнозина наоколо. Всички се разбягали; най-много тези, които не знаели какво се мята; настанала блъсканица. Мнозина изтълкували това като знамение за големи ужаси.

После Фламиний приел двата легиона от предишния консул Семпроний и два от претора Гай Атилий и повел армията по апенинските пътеки към Етрурия.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ВТОРА

НОВИ ЗНАМЕНΙΑ В РИМ. ХАНИБАЛ МИНАВА ПРЕЗ БЛАТАТА

1.

Вече приближавала пролетта и затова Ханибал тръгнал от зимния си лагер; той и по-рано се опитвал да премине Апенините, но не успял поради непоносимите студове и останал отвъд планините, макар че така рискувал много и се боял. Галите, подведени от надеждата за плячка и опустошения, като видели, че вместо те да грабят и отнасят от чужди поля, собствените им земи са превърнати в бойно поле и ги съсипват със зимните си лагери и двете враждуващи армии, обърнали омразата си от римляните срещу Ханибал. Техните първенци често подготвяли покушения срещу него, но той се спасявал благодарение на коварството им — те сами издавали заговорите със същата лекота, с която се сговаряли — и се измъквал от клопките, като сменял дрехите си, покривал по различни начини главата си. Впрочем и този негов страх също бил причина за по-ранното тръгване от зимния лагер.

По същото време в Рим на мартенските Иди встъпил в длъжност консулт Гней Сервий. При неговия доклад за положението в държавата отново избухнало недоволството срещу Гай Фламиний — били избрали двама консули, а имали един. И въз основа на каква законна власт, на какви знаци за благосклонността на боговете? Магистратите ги получавали от дома, от обществените и частните пенати при провеждането на Латинските празненства, при извършването на свещеноедействията на хълма, с тържественото произнасяне на обетите на Капитолий, не можел като частно лице да извършва птицегадания, а бил тръгнал без предзнаменования, сякаш можел да ги получи на чужда земя и пак да бъдат със стойността на установените.

Страхът се увеличавал от ужасните знамения, известявани едновременно от много места: в Сицилия пламнали копията на няколко войници, а в Сардиния — жезълът в ръката на конник, който обикалял стражите по стената; по морския бряг често проблясвали

огньовете; по два щита избила кръв; някакви войници били ударени от мълнии; видели слънчевият диск да намалява и в Пренесте от небето паднали горящи камъни, в Арпи видели щитове на небето и слънцето да се бие с луната, в Капена през деня изгрели две луни; в топлия извор при Цере водата потекла смесена с кръв и самият извор на Херкулес*1 се покрил с кървави петна; в Анций паднали окървавени класове в кошницата на жътвари; във Фалерий видели небето сякаш да се разцепва и от зейналия отвор се излъчвала ослепителна светлина; таблиците за гадание били изтъркани и изпаднала една, на която пишело: „Маворс разтърсва оръжието си“*2, а по същото време в Рим статуята на Марс на Апиевия път и изображенията на вълците се покрили с пот; в Капуа небето изглеждало така, като че ли пламтяло и луната падала сред пороен дъжд. Тогава обърнали внимание и на по-незначителни знамения: че нечии кози се покрили с вълна, че кокошка се превърнала в петел и петел в кокошка.

След като изложил известията за всичко това пред сената и въвел очевидци на станалото в курията, консулт поискал мнението на сенаторите за божиите знамения. Било издадено постановление някои от вещаните ужаси да бъдат предотвратени с жертвоприношения на възрастни, а някои — на новородени малки животни*3 и в продължение на три дена да се извършват молебени във всички храмове; децемвирите да погледнат в сибилинските книги и да се извърши това, което стиховете предписват като угодно на боговете.

По съвет на децемвирите било постановено първият дар да бъде за Юпитер — златна мълния, тежка петдесет либри; на Юнона и на Минерва да бъдат поднесени дарове от сребро, на Юнона Царицата на Авентин и на Юнона Спасителката в Ланувий да бъдат принесени в жертва животни в зряла възраст; матроните да съберат по толкова средства, колкото подходило на всяка да даде, и да поднесат в храма на Авентинския хълм дар на Юнона Царицата, да приготвят лектистерний и както освободените робини, така и те самите да съберат средства според възможностите си, за да поднесат дар на Ферония.

Когато това било изпълнено, в Ардеа на форума децемвирите извършили жертвоприношения на животни в зряла възраст. Накрая вече през месец декември били принесени жертви при храма на Сатурн в Рим и бил направен лектистерний, за който се погрижили

сенаторите, както и обществено угощение, а из града през целия ден и през нощта ехтели Сатурналии и народът бил задължен да смята този ден за празник и да го спазва завинаги.

2.

Докато в Рим консултът се занимавал с умилюстивяването на боговете и с провеждането на набора, тръгналият от зимния лагер Ханибал, до когото достигнали слуховете, че консултът Фламиний вече е пристигнал в Арций, предпочел да мине по-пряко през блатата, тъй като другият път бил по-удобен, но по-дълъг, макар че през тези дни били залени от река Арн повече от обикновено. Според нарежданията му най-отпред вървели испанците и африканците — всички сигурни, изпитани воини*1 — и багажът им бил при тях, така че, когато им се налагало да спрат, не им липсвало нищо необходимо. Следвали ги галите, за да са в средата на колоната, после били конниците; отзад Магон с лековъоръжените нумидийци оформял колоната и най-вече следял галите да не се разпръсват, да не спират, разколебани от трудностите и от дългия път, тъй като племето им не издържало на такива неща. Първите следвали водачите, откъдето и да минели, дори през най-дълбоките и труднопреодолими водовъртежи на реката, навлизали, почти погълнати от тинята, още по-навътре след знамената. Галите нито можели да се задържат, когато се подхлъзнали, нито да излязат от дълбочините, а и не поддържали телата си с дух, а духа — с надежда; едни с мъка влачели изтощените си тела, други, щом паднали веднъж, победени от отчаянието, умирали тук и там сред издъхващите животни. Повече от всичко ги изтощило безсънието, понасяно в продължение на четири дни и три нощи. Тъй като водата покривала всичко и нямало върху какво да отпуснат изнурените си тела, струпвали вързопите си и лягали отгоре или, понеже търсели нещо, което да се издава над водата, легло за кратък отдих им ставали купчините животни, прострени безразборно по целия им път. Самият Ханибал, с болни от непостоянното пролетно време, от смяната на горещини и студове очи, се возел на единствения останал слон, за да се намира по-високо над водата, но въпреки това от безсънието, от нощната влага, от блатния климат, от който главата натежава, а и понеже нямало нито място, нито време да се лекува, ослепял с едното око.

Загубил позорно много хора и животни, Ханибал най-сетне излязъл от блатата и едва стъпил на твърда земя, веднага построил лагер и изпратил напред съгледвачи, за да се увери, че римската армия е около стените на Ареций. После грижливо проучил всичко, което било добре да знае, последователно си изяснил намеренията на консула и характера му, разположението на областите и пътищата, възможностите за подсигуряване на продоволствие и много други неща.

Това била една от най-плодородните области в Италия. В богатите Етруски полета, които се простират между Фезуле и Ареций, имало в изобилие зърно, добитък, всичко. За Фламиний от предишното му консулство се знаело, че е дързък и не само не зачита авторитета на сената и законите, но не се бои достатъчно и от боговете. Съдбата, като го дарила с успехи в гражданските и военните дела, била подхранила вроденото му безразсъдство — съвсем ясно било, че няма да се допитва нито до боговете, нито до хората, и всичките му действия ще бъдат дръзки и незабавни. Картагенецът се приготвил да го дразни и ядосва, за да може да използва пороците му: като оставил врага отляво, тръгнал по посока на Фезуле*1 през Централна Етрурия и отдалеч демонстрирал на консула възможностите си да опустошава с огън и меч.

Фламиний имал намерение да прекрати военните действия дори, при положение че врагът не ги е прекратил, само че като видял да се разграбва и унищожава пред очите му имуществото на римските съюзници, решил, че е позор за него картагенецът да се разхожда едва ли не из Централна Италия и без никаква съпротива да се упътва и към стените на самия Рим.

На свикания от него съвет всички други давали повече спасителни, отколкото блестящи препоръки — да изчака колегата си, за да обединят армиите, и заедно да мислят и да действуват, а междувременно с конницата и с помощните лековъоръжени отряди да ограничават прекалено дръзките грабежи на врага. Тогава той, разгневен, напуснал събранието и вдигнал знака за тръгване на бой*2, като крещял: „Как не, само това остава, ще седя пред стените на Ареций — та тук също е родина, тук също са нашите пенати! Ще

изпуснем Ханибал и като опустоши Италия, като унищожи и изпепели всичко, той ще стигне до стените на Рим. А аз да се спотайвам, да не мърдам оттук, докато сенаторите не извикат Гай Фламиний от Ареций както някога Камил от Вей!“ И викал по-бързо да вадят бойните знаци*3, а сам вече бил на коня си и изведнъж конят се препънал, консулт политнал и се преметнал през главата му. Всички наоколо се изплашили — видели лошо знамение за това, което се започвало; при това дошло съобщението, че бойният знак не може да се извади, макар че знаменосецът го дърпа с всички сили. Фламиний обаче се обърнал към вестителя с думите: „Не ми ли носиш и писмо от сената, което ми забранява да действам? Върви, кажи да изкопаят знамето, щом ръцете се сковават от страх, когато трябва да го извадят.“

После колоната потеглила, а офицерите, освен дето не били съгласни с него, били изплашени и от двойното знамение, докато войниците се възхищавали от дързостта на водача, защото самата надежда завладява вниманието по-силно от основанията за нея.

БИТКАТА ПРИ ТРАЗИМЕНСКОТО ЕЗЕРО

4.

Цялата земя между град Кортон и Тразименското езеро Ханибал опустошавал, нанасяйки всички възможни по време на война щети, за да разгневи и разпали още по-голямо желание у врага да отмъсти за нанесените на съюзниците беззакония. И така достигнали до онези подходящи за засада места, където Тразименското езеро е най-близо до Кортонските планини. Между тях и езерото имало теснина, сякаш оставена специално за засада; по-нататък се простирало малко по-голямо поле, а над него се издигали хълмове.

Тук Ханибал разположил лагер на открито, в който се настанил само с африканците и испанците; балеарците и другите леко въоръжени войници той превел зад планините; разположил конниците в самия вход към теснината под доброто прикритие на възвишенията, така че, стига римляните да навлезели в нея, при едно внезапно нападение с конницата те щели да се окажат отрязани между езерото и планините.

Фламиний достигнал езерото преди залез-слънце, а на следващия ден, преди да се развидели напълно и без да разубнае обстановката, преминал теснината и след като походната му колона почнала да се разгъва в полето, забелязал враговете, които били срещу него, но не и скритите в засада войски в тила си и тези над тях. А картагенецът, постигнал това, към което се стремял — да затвори противника между езерото и планините и да го обкръжи със своята войска, — дал на всички сигнал за нападение. Когато се втурнали надолу по най-кратките пътеки, те заварили римляните съвършено неподготвени и изненадани, защото вдигналата се от езерото мъгла била по-гъста в ниското, отколкото в планините, така че отрядите на враговете от повечето хълмове можели добре да се виждат помежду си и поради това да налитат едновременно. Отвсякъде се разнесли бойни викове и римляните, преди още да видят ясно, почувствували, че са обградени и че се завързва сражение и на фронта, и на крилата, без да успеят да

построят бойния ред, да приготвят оръжията за бой и да извадят мечовете.

5.

При надвисналата тъй голяма опасност консулт запазил достатъчно самообладание сред всеобщата паника и като се насочвал по посока на обърканите викове, започнал да построява бойния ред според случая и мястото и навсякъде, където можал да отиде и да бъде чул, насърчавал войниците, заповядвал им да не отстъпват и да се сражават: защото не с обети и молби за помощ към боговете, а със сила и храброст можело да се измъкнат оттам; с меч трябвало да си проправят път през строя на враговете и колкото по-малко се страхуват, толкова по-малка била опасността.

Впрочем поради шума и безредието не можело да се чуе нито съвет, нито заповед и войниците не само че не помисляли да търсят своите знамена, редици и места, но едва им стигали силите да вземат оръжието и да го приготвят за бой, а за някои то било по-скоро бreme, отколкото защита. В такава мъгла ушите били по-полезни от очите. Отвсякъде се чували стонове на ранените и ударите по телата и доспехите, примесени с викове на страх и ужас. Едни побягвали, но спирали, увлечени от тези, които искали да се бият; други, които се връщали в боя, били повличани от тълпата на бягащите. Сетне, когато предприели напразни опити да нападнат едновременно във всички посоки, защото от двете страни ги заграждали хълмовете и езерото, а отпред и в гръб — бойният ред на враговете, когато станало ясно, че единствената надежда за спасение е в десницата и оръжието, тогава всеки сам на себе си станал вожд и съветник в боя; битката била подновена, но нито бойните редици били правилно подредени по принципи, хастати и триарии, нито антесигнаните се сражавали пред знамената, за да бъде зад тях бойният ред на триариите, нито пък всеки бил в своя легион, кохорта или манипула: случайността ги събирала на едно място и собственият дух подсказвал всекиму отпред или отзад да се сражава; духовете били толкова разпалени, въодушевлението — толкова голямо, че никой от сражаващите се не усетил земетресението*1, което разрушило големи части от много градове в Италия, отклонило бързи реки от течението им, докарало морето в речните корита, предизвикало огромни свличания в планините.

Почти три часа продължавало сражението и навсякъде — ожесточено, но около консула битката била най-настървена и безпощадна. Съпровождали го най-отбраните войници, а и той самият, щом усетел, че някъде неговите войници са притиснати и са в беда, неуморно се притичвал на помощ. Тъй като се откроявал с доспехите си, римляните го защитавали, а враговете се стремели към него с всички сили, докато един конник от инсубрите — името му било Дукарий — не познал консула по външността и не казал на съотечествениците си: „Ето този унищожи нашите легиони и опустоши нивите и града ни*1. Сега ще го принесе в жертва на душите на нашите нещастно погубени граждани.“ Сетне забил шпори в корема на коня, пробил си път сред най-гъстата част на враговете и като съсякъл най-напред оръженосеца, който се изпречил срещу идващия враг, пронизал консула с копие. Спуснал се да смъкне доспехите му, но триариите защитили тялото му с щитовете си.

Тогавя първо хукнала да бяга голяма част от римската войска и вече нито езерото, нито планините можели да бъдат препятствие за страха: като слепи бягали през всякакви теснини и стръмнини, хора с оръжие стремглаво се хвърляли един върху друг. Когато вече нямало накъде да бягат, навлизали в блатата през най-близките плитчини, докато можели, подавали над водата глави и рамене, после потъвали. Имало дори и такива, които слепият страх карал да се опитат да преплуват езерото, но когато разбирали, че това е безкрайно и безнадеждно, или били поглъщани от дълбините, щом ги напуснели силите, или пък изтощени, без да постигнат нещо, с върховно усилие се устремявали обратно към бреговете, където били съсипани наред от навлезлите във водата конници на враговете.

Около шест хиляди души от началото на колоната си пробихи път през неприятелските редици, измъкнали се от теснините, без да знаят какво става зад тях, и спрели на някакво възвишение, като само чували викове и звън на оръжие, но поради мъглата не могли нито да узнаят, нито да видят изхода на битката. С изгрева на слънцето, когато лъчите му разнесли мъглата, хълмовете и равнините разкрили през прозрачния въздух безнадеждната действителност и позорно разбитата римска войска. И така, за да не изпратят враговете срещу тях конница,

понеже можели да ги видят отдалеч, свалили колкото може по-бързо знамената и се измъкнали в колона. На следващия ден, когато, освен всичко друго ги преследвал и жесток глад, Махарбал, който ги догонил през нощта с цялата си конница, им обещал, че ще ги пусне да си отидат както са с дрехите си, ако предадели оръжието си, и те се предали. Ханибал спазил това обещание с „картагенска честност“² и хвърлил всички в окови.

7.

Така протекла прочутата битка при Тразименското езеро — едно от малкото паметни поражения на римския народ. Петнадесет хиляди римляни били убити на бойното поле; десет хиляди се спасили с бягство и разпръснати по цяла Етрурия, се отправили по всевъзможни пътища към Рим. Две хиляди и петстотин души от враговете загинали в сражението, след това мнозина — от раните си. Според някои историци жертвите и от двете страни били много повече. За най-надежден автор аз сметнах Фабий, съвременник на тези събития, понеже не искам да преувеличавам нещата, използвайки неверни сведения, към което обикновено историците са твърде склонни. Ханибал пуснал пленените латини без откуп, а римляните оковал; заповядал да отделят телата на войниците му от купчините на враговете и да ги погребат; не намерили тялото на Гай Фламиний, макар че го търсили много грижливо, за да погребат и него.

При първото известие за поражението в Рим народът сред огромен страх суматоха се стекъл към форума. Матроните бродели по пътищата и разпитвали, когото срещнали какво било това неотдавнашно поражение и каква е съдбата на войската. И макар че веднага след това тълпата, както става при най-многолюдните събрания, се отправила към сборното място и курията, призовавайки магистратите, едва малко преди залез-слънце преторът Марк Помпоний излязъл със съобщението: „Победени сме в голяма битка.“

Въпреки че не чули от него нищо по-определено, хората си разказвали едни на други всякакви слухове и разнесли по домовете си, че консулт заедно с голяма част от войската е убит, че са оцелели малцина, които или панически се били пръснали из Етрурия, или били заловени от врага. Колкото различни нещастия се стоварили върху победената войска, толкова тревоги разкъсвали душите на тези, чиито

близки служели като войници при Гай Фламиний, понеже не им било известно каква е тяхната съдба и никой не знаел със сигурност на какво да се надява или от какво да се бон. В следващите няколко дни при градските порти стояло огромно множество — повече жени, отколкото мъже, които очаквали или някой от близките си, или вест за тях, тълпели се около всеки срещнат и така го разпитвали, че той не можел да се отскубне, особено от познатите, преди да са разпитали всичко от начало до край. След това човек би могъл да разпознае по различното изражение на лицата на отдалечаващите се дали им е съобщено нещо радостно или тъжно, да види връщащите се по домовете си хора заобиколени от поздравяваща или утешаваща ги тълпа.

А при жените и скръбта, и радостта били необикновени. Според преданието една матрона, която неочаквано видяла пред градските порти сина си жив, издъхнала в прегръдките му. Друга, на която невярно били съобщили за смъртта на сина ѝ, както седяла скръбна вкъщи, умряла от прекомерна радост, щом го видяла да се връща. В продължение на няколко дни преторите задържали сената в курията от изгрев чак до залез-слънце, като се съвещавали кой пълководец и какви войски могат да окажат съпротива на победителите картагенци.

КВИНТ ФАБИЙ МАКСИМ

8.

Преди да се уточнят напълно решенията, внезапно пристигнала вест за друго поражение — четирите хиляди конници с пропретора Гай Центений, изпратени от консула Сервилий на колегата му, били обкръжени от Ханибал в Умбрия, накъдето тръгнаха, след като чули за битката при Тразименското езеро.

Вестта подействувала различно на хората: на някои, налегнати от по-големи мъки, последната загуба на конниците се сторила по-лека, понеже я сравнявали с предишните; други преценявали не самото събитие, а смятали, че както в измъченото тяло съвсем слабото въздействие се усеща много по-болезнено, отколкото в здравото, така и в този момент каквато и беда да постигнела болната и разклатена държава, тя трябвало да се преценява не според величината на щетите, а с оглед на намалелите сили, които вече не можели да издържат никаква тежест. Затова държавата прибегнала към средство, което вече дълго време нито било пожелавано, нито използвано — посочването на диктатор. И тъй като отсъствувал консултът, който единствен имал право да посочи диктатор, и не било лесно да изпратят вестител или писмо през завладяната от картагенски войски Италия, за първи път народът избрал диктатор*1 — Квинт Фабий Максим, и началник на конницата — Марк Минуций Руф. На тях сенатът възложил да заздравят стените и кулите на града, да поставят стражи, където намерят за необходимо, да разрушат мостовете на реките: трябвало да защитават града и родните пенати, щом не успели да опазят цяла Италия.

9.

Минавайки напърно през Умбрия, Ханибал достигнал чак до Сполеций. След като опустошил околностите, опитал се да превземе града, но бил отблъснат и много негови войници — избити, което му дало да разбере що за непоклатима грамада е Рим, щом една

неуспешно атакувана колония има такива съпротивителни сили. Тогава той продължил към Пиценум — област, не само потънала в изобилие от всякакви плодове, но и натежала от плячка, която неговите войници, алчни и измъчени, безразборно грабели. Там останал на лагер няколко дни, докато се възстановили войниците, изтощени от зимното пътуване, от преминаването през блатата и от сражението, благоприятно по-скоро заради изхода си, отколкото леко или лесно. Като им дал достатъчно отдых, по време на който те се радвали повече на пляката и разоренията, отколкото на почивката и спокойствието, тръгнал към земите на претуциите около Адрия, след това опустошил областите на марсите, маруцините и пелигните, а после околностите на Арпи и Луцерия — най-близката до Рим част на Апулия.

Консултът Гней Сервилий водел леки сражения с галите и превзел една незначителна крепост, но като чул за гибелта на колегата си и на войската му, се разтревожил вече за защитата на родния си град и забързал към него, за да бъде там при надвисналата опасност.

Диктаторът Квинт Фабий Максим, който събрал сената за втори път в деня на встъпването си в длъжност, започнал от боговете и изтъкнал пред сенаторите, че прегрешението на Гай Фламиний се състои по-скоро в незачитането на свещените обреди и ауспициите, отколкото в лекомислието и незнанието, и че трябва да бъдат запитани самите богове какви изкупителни жертви изисква техният гняв. Така той убедил сената да гласува решение, което не се вземало твърде често, а само при известяването на ужасни знамения — да се издаде нареждане децемвирите да потърсят указания в сибилинските книги. Като погледнали в книгите на съдбата, те съобщили на сенаторите, че причина за тази война бил оброкът към Марс, при който не бил спазен ритуалът — той трябвало да се извърши отново и по-щедро, а също така да се обещаят Големи игри*1 на Юпитер, храмове на Венера Ерицина и на Менс, да се направи молебен и лектистерний, да се обяви „свещена пролет“, ако войната свърши успешно и държавата остане в положението, в което е била преди започването ѝ. Понеже Фабий щял да бъде зает с войната, сенатът наредил преторът Марк Емилий да се погрижи всичко това да бъде извършено в най-скоро време според изискванията на колегията на понтифиците.

Когато преторът, изпълнявайки нарежданията на сената, се посъветвал с колегията, върховният понтифекс Луций Корнелий Лентул препоръчал да се поиска мнението на народа за „свещената пролет“, защото без волята на народа не можело да се дава такъв оброк. Обърнали се към народа по следната формула: „Желаете ли и повелявате ли да стане следното? Ако държавата на римските граждани и воители през следващите пет години оцелее и се съхрани, както бих желал и бих дал оброк, във войните, които ще обявя — войната, която римският народ води с картагенците, и войните, които се водят с галите отсам Алпите, — то нека римските граждани и воители дадат в дар всичко, що пролетта донесе на всяко стадо овце, кози, свине и волове и което не е отредено на някой бог, и го посветят на Юпитер от деня, който бъде определен от сената и народното събрание. Който ще го прави, да го направи, когато иска и по какъвто обред иска; както и да го направи, направеното да се смята за редно. Ако принасяното в жертва умре, да се смята за непосветено и да не се вменява в престъпление. Ако някой, без да знае, го нарани или убие, да не му бъде вменявано в светотатство. Ако някой го открадне, да не му бъде вменявано в престъпление нито спрямо народа, нито спрямо този, от когото е откраднато. Ако някой, без да знае, принесе жертвата в лош ден, направеното да се смята за редно. Независимо дали ще я принесе роб или свободен, нощем или на светло, жертвоприношението да се смята за редно. Ако, преди да е наредил сенатът и народното събрание да се направи, то бъде направено, е това народът да е изпълнил обета си и да бъде свободен.“ По същия повод били обещани Големи игри на стойност триста тридесет и три хиляди триста тридесет и три аса и една третина, а освен това триста вола на Юпитер, бели волове и различни жертви на редица други богове. След като оброците били обявени съгласно обреда, било издадено нареждане за извършването на молебен. В молитвеното шествие участвували заедно с жените и децата си не само много жители на града, но и селяни, които също били причастни към общата грижа поради това, че били засегнати техните имущества. Тогава бил направен тридневен лектистерний и децемвирите се грижели за обредите. Имало шест трапези — една за Юпитер и Юнона, друга за Нептун и Минерва, трета за Марс и Венера, четвърта за Аполон и Диана, пета за Вулкан и Веста, шеста за Меркурий и Церера. После обещали храмовете: диктаторът Квинт

Фабий Максим обрекъл храма на Венера Ерицина, понеже по указания на сибилинските книги било наредено да го обрече човекът с най-голяма власт в държавата; храм на Менс обрекъл преторът Тит Отацилий.

11.

Така почели боговете и тогава диктаторът докладвал в сената за войната и за положението в държавата, за да определят сенаторите с колко и с кои легиони да тръгне срещу врага победител. Било решено да вземе армията от консула Гней Сервилий, освен това да набере от гражданите и от съюзниците колкото конници и пехотинци намери за необходимо и във всички свои действия да се ръководи от интересите на държавата. Фабий казал, че ще прибави към армията на Сервилий два легиона; те били записани от началника на конницата, а Фабий им определил ден, в който да се съберат в Тибур. Било издадено нареждане, където селищата и крепостите не са достатъчно надеждни, хората да се съберат на защитени места, а също всички да напуснат полето в областта, през която щял да мине Ханибал, но първо да запалят постройките и да унищожат реколтата, за да няма никакви храни. Самият той тръгнал по Фламиниевия път да срещне консула и армията и когато при Тибър, близо до Окрикул, видял колоната и консула, който приближавал със свита конници, спрял и изпратил човек да му каже да дойде при диктатора без ликтори. Той се подчинил и срещата им дала внушителна представа какво представлява диктатурата на гражданите и съюзниците, вече почти забравили тази някогашна власт. Точно тогава било донесено писмо от града — товарните кораби, които карали продоволствие от Остия за Испания, били пленени от картагенския флот близо до пристанището на Коса. Затова трябвало консулт незабавно да тръгне за Остия, да качи на корабите, които са там и край Рим, достатъчно войници и подпомогнат от морските съюзници на Рим, да преследва вражеския флот и да охранява бреговете на Италия. В Рим били записани много войници, даже и освободените роби, които имали деца и били на възраст за военна служба*1, повторили думите на клетвата. От тази градска армия всички под тридесет и пет години били изпратени на корабите, другите — оставени да пазят града.

Като приел армията на консула от легата Фулвий Флак, диктаторът прекосил земята на сабините до Тибур, където бил наредил в определен ден да се съберат новите войници. Оттам през Пренесте и по преки пътеки излязъл на Латинския път, откъдето тръгнал към врага, като много грижливо проверявал пътищата — нямал намерение на нито едно място, доколкото това не било неизбежно, да се доверява на късмета.

В деня, в който, недалеч от Арпи, за първи път разположил лагера си пред очите на врага, картагенецът не захъснал да строи армията си и да даде възможност за битка. Но когато видял, че при врага всичко е спокойно и никаква тревога не раздвижва лагера, само вдигнал шум, че били победени най-сетне тия прочути марсови духове на римляните и че войната била свършила, че явно не държат вече много на мъжеството и славата, и се прибрал в лагера. Но ненаказана тревога заседнала в душата му — срещу него стоял вожд, съвсем различен от Фламиний и Семпроний; едва сега, научени от нещастията, римляните намерили достоен противник на Ханибал. И дори само разсъдливостта на диктатора изведнъж го изплашила. Още не изпитал непоколебимостта му, Ханибал започнал да го дразни и предизвиква, като често местел лагера и пред очите му опустошавал земите на съюзниците. И ту ускорявал ход и изчезвал от погледа му, ту се скривал и го изчаквал притаен зад някой завой на пътя дано слезе, за да го нападне в равнината.

Фабий водел колоната по високите места на умерено разстояние от врага, така че нито да го изпуска, нито да се сблъсква с него. Войниците му напускали лагера само ако ги принуждавали неизбежни задължения; за фураж и дърва не ходели малцина, нито пък разпръснати. Отряд от конници и лековъоръжени пехотинци, съставен и обучен внезапно да всява смут, осигурявал безопасността на своите и създавал постоянна несигурност за враговете, които се пръскали да опустошават. Съдбата на цялата държава не била подлагана на крайна опасност и малките победи в леки сражения, започвани в безопасност и с близко прикритие, направили по-уверен изплашения от предишните поражения войник и той вече по-рядко бил недоволен от мъжеството и късмета си. Но най-големият враг на тази така разумна

тактика бил не толкова Ханибал, колкото началникът на конницата, на когото само това, че бил с по-малка власт, пречело да провали държавата. Неговите решения били дръзки и прибързани, не мерел думите си, отначало пред малцина, после открито пред тълпата клеветял Фабий, като го наричал ленив вместо забавящ, страхлив вместо предпазлив — приписвал му пороци, граничещи с достойнствата му, и издигал себе си, като унижавал по-високостоящия — низко изкуство, доста разпространено заради успехите, които е донесло на мнозина.

14.

Наистина след установяването на лагера при река Вултури, когато пламнал най-хубавият кът на Италия и навсякъде димели подпалените вили, а Фабий вървял по билото на Масик, почти назрял бунт, но няколко дни духовете били спокойни, защото той повел колоната по-бързо от обикновено и те повярвали, че бързат да запазят Кампания от опустошения. Ала щом стигнали до последните възвишения на планината Масик и пред очите им се разкрила картината на враговете, които палели къщите на селяните във Фалернското поле и на колонистите в Синуеса*1, но за битка изобщо не ставало дума, тогава Минуций заговорил: „Да гледаме ли дойдохме, да насладим очите си с кланетата и пожарите при съюзниците? Ако не от друго, няма ли да се засрамим поне от тези граждани, които бащите ни изпратиха като колонисти в Синуеса, за да не могат да завладеят тази област враговете самнители*2, а днес я изгаря не съседът самнит, а пришелецът картагенец, достигнал чак дотук от края на света заради нашето колебание и лекомислие. Колко много сме се изродили: бащите ни смятаха, че минаването на картагенската флота покрай тази област позори властта им, а ние сега я съзерцаваме пълна с врагове, нумидийци ли, маври ли не щеш! Ние, които неотдавна при падането на Сагунт с негодувание призовавахме не само хората, но и съюзническите договори, дори боговете, спокойно гледаме как Ханибал се катери по стените на една римска колония. Димът от горящите вили и ниви влиза в очите и в устата ни; в ушите ни ехтят клетвите и воплите на съюзниците, които зоват по-често нас, отколкото боговете, а ние тук, прикрити в горите и сред облаците, водим армията като стадо по летните пасбища и по тайни пътеки. Ако Марк Фурий се

беше опитал да спаси Рим от галите с такова обикаляне по върховете и поляните, с каквото мисли да отвоюва Италия от Ханибал този новоизпечен Камил, единственият, когото в това смутно време успяхме да намерим за диктатор, сега Рим щеше да е галски, а боя се, че при тази наша нерешителност предните ни са го спасявали толкова пъти не за друго, а за Ханибал и за картагенците. Но като мъж и истински римлянин, Марк Фурий още в деня, в който, избран за диктатор по предложение на сената и с волята на народа, бил изпратен срещу Веи, макар че Яникулум е достатъчно висок да си седи там и да гледа врага, той слязъл в равнината и в същия ден разбил галските легиони в центъра на града, при «галските могили», а на следващия — отсам Габии. Какво? Когато много години по-късно сме били прекарани под ярем от самнитите при Каудинските теснини, със скитане по планините на Самний ли вдигнал най-сетне ярема от шиите на римляните Луций Папирий Курзор и го поставил на високомерните самнити, или като пристигнал и обсадил Луцерия и извикал на бой врага победител? Нима нещо друго, а не бързината неотдавна донесе победата на Гай Лутаций, който, едва зърнал врага, още на следващия ден връхлетя натоварения с продоволствие и тромав поради собствените си прибори и съоръжения флот? Глупост е да се вярва, че със седене и оброци може да се спечели една война: оръжието трябва да грабнеш, да слезеш в равнината и да се срещнеш като мъж с мъж. С дързост и дела е расла римската сила, не с такава вяла тактика, която страхливците наричат предпазливост!“

Докато Минуций държал тези речи като пред събрание, заобикаляла го тълпа трибуни и римски конници, дръзките думи стигали до ушите и на войниците. И ако трябвало да гласуват, те без колебание щели да предпочетат за водач Минуций пред Фабий*3.

15.

Фабий следял своите не по-малко внимателно, отколкото враговете, пазел се по-скоро те да не сломят духа му. Макар и да знаел съвсем точно, че не само в лагера му, но вече и в Рим се роптае срещу неговото бавене, упорито провеждал същата тактика до края на лятото. Така Ханибал загубил надежда за сражението, към което се стремил с всички сили, и потърсил наоколо място за зимен лагер, защото в тази област имало храна по това време, но не и през цялата година,

плодовете по дърветата, гроздето по лозите и всичко, отглеждано там, било по-скоро за услада, отколкото за прехрана. Това било донесено на Фабий от разузнавачи. Когато научил, че противникът има намерение да се върне през същите теснини, през които влязъл във Фалернското поле, той оставил охрана на хълма Каликула и в Казилън — град, разполовен от река Вултурн, който е на границата на Фалернската област и Кампания, а сам повел войската обратно, отново по билото, като изпратил на разузнаване Луций Хостилий Манцин с четиристотин конници от съюзниците. Един от младежите, които често слушали дръзките речи на началника на конницата, тръгнал отначало като разузнавач да огледа врага от безопасно разстояние, но като видял, че из селата се били разпръснали да грабят нумидийци и даже му паднал случай да убие неколцина, веднага се увлякъл в сражение и забравил наставленията на диктатора, който му бил наредил да върви напред, докъдето може да стигне в безопасност, и да тръгне обратно, преди да се е показал пред очите на враговете. Нумидийците едни след други го връхлитали, а после хуквали обратно, докато го привлекли до самия лагер и изморили конете и хората му. Оттам ги подгонил Карталон, началникът на картагенската конница, който обърнал в бягство враговете още преди да ги приближи на един хвърлей, и ги преследвал с непрекъснат галоп почти пет мили. Манцин, като видял, че нито врагът ще спре да ги преследва, нито има надежда да му избягат, подканил своите и влязъл в сражение, за каквото бил във всяко отношение неравностоен. Затова и самият той, и избраните от него конници били обкръжени и избити, а останалите бягали разпръснати по обратния път, докато не стигнали първо в Калес, а оттам през почти непроходими местности при диктатора.

Случайно същия ден към Фабий се присъединил и Минуций, изпратен да охранява прохода, който над Тарацина силно се стеснява и се надвесва над морето, за да попречи на картагенеца да мине от Синуеса в Римското поле по Апиевия път. Като се обединили войските, диктаторът и началникът на конницата свалили лагера на пътя, по който щял да мине Ханибал. Враговете били на две мили оттам.

БИТКАТА ПРИ КАНА

38.

Консулите провели набора, но изчакали няколко дни, докато пристигнат войниците на съюзниците и латините. Тогава войниците се заклели пред военните трибуни, нещо, което не било правено никога преди това, защото до този ден полагали само клетва, че ще се явяват по заповед на консулите и без тяхна заповед няма да си отиват. Но когато се събрали, за да бъдат разделени по декурии и центурии, конниците по декурии и пехотинците по центурии сами доброволно се заклели помежду си, че няма да бягат от страх и няма да напускат строя, освен, за да срещнат противник или да го нападнат, за да нанесат удар на враг или да защитят гражданин. Тази клетва, която била произнесена като доброволен договор между войниците, станала законно задължение на трибуните при поемането на набора.

Преди да напуснат Рим, консулт Варон държал многобройни и дръзки речи пред събранието, в които твърдял, че знатните причинили и довели в Италия войната и че тя щяла да заседне в сърцето на държавата, ако и други такива като Фабий станели военачалници; а той щял да сложи край на войната в деня, в който срещнел врага. Колегата му Павел произнесъл само една реч в деня, преди да напусне Рим, по-скоро правдива, отколкото приятна за народа, в която не казал нищо обидно срещу Варон, освен това, че се учудва как е възможно един пълководец, преди да е видял войските — своята и тази на враговете, местностите и характера на областта, още в града, като цивилно лице, да знае какво ще трябва да прави, когато получи военна власт, и как може също да предскаже деня, в който ще се сражава с врага; той нямало да взема предварително прибързани и ненавременни решения, в които по-скоро случайността ръководи хората, отколкото хората — случайността; желяел всичко, започнато и обмислено добре, да завърши достатъчно благополучно; а безразсъдството, освен че било глупаво, досега носело само нещастие. Естествено било, че ще предпочита благоразумните решения пред прибързаните; казват, че за

да настоява на своето мнение, Квинт Фабий му казал така, когато тръгвал:

39.

„Ако ти, Луций Емилий, имаше колега, който да прилича на теб, нещо, от което щях да бъда доволен, или ако ти приличаше на колегата си, моите думи щяха да бъдат излишни. Защото и ако двамата бяхте добри консули, дори и без моите наставления щяхте да вършите всичко според вашата добросъвестност към държавата, а ако бяхте безумни, щяхте да останете глухи за моите думи и съвети. Но сега, като гледам твоя колега и теб, такъв мъж, това имам да ти кажа: напразно ти ще бъдеш разумен човек и гражданин, след като държавата ще куца с единия крак, ако безумните решения и разумните основания имат еднаква власт. Защото грешиш, Луций Павле, ако смяташ, че с Гай Теренций ти предстои по-леко сражение, отколкото с Ханибал. Не знам дали тук не те очаква по-опасен противник, защото с онзи враг ще се сражаваш само на бойното поле, а с този навсякъде и по всяко време; срещу Ханибал и неговите легиони ти ще трябва да се биеш с твоите конници и пехота, а с тях Варон ще напада теб. Дано да нямаш никакъв повод да си спомняш за Гай Фламиний. Все пак, когато той беше консул, започна да безумствува едва в провинцията и при войската, а Варон още преди да се домогне до консулска длъжност, сетне в борбата си за нея, и сега, вече като консул, постъпва безразсъдно, още не видял лагера или врага. И кой предизвиква отсега още толкова големи борби сред гражданите, като непрекъснато им говори за сражения и битки? А какво смяташ, че ще прави сред въоръжената младеж, където думите веднага се превръщат в дела? Но ако незабавно влезе в сражение, както обявява, че ще направи, то или аз не разбирам от военно дело, от такава война и от такъв враг, или друго място ще стане по-прочуто от Тразименското езеро с нашите поражения. Не е време да

се хваля пред някого и по-скоро бих загубил мярката в презрението, отколкото в стремежа към слава. Но положението е такова: тактиката за война срещу Ханибал е една-единствена — да воюваме така, както воювах аз. На това учи не само резултатът (той е учител на глупавите), но тактиката, която възприехме, не бива да се променя, докато положението остава същото. Водим война в Италия, в нашето отечество и земя; наоколо са римски граждани и съюзници; подпомагат ни и ще ни подпомагат с оръжие, хора, коне, продоволствие; засвидетелствуваха верността си дори когато търпяхме поражения. С времето ние ставаме по-мъдри, по-уверени, по-твърди, а Ханибал, напротив — намира се в чужда, неприятелска земя, всичко наоколо е непримиримо и враждебно, далеч от дом, от родина; воюва и по суша, и по море; нито един град, нито едно укрепление не го приема; никъде нищо свое не вижда, живее ден за ден със заграбеното, а от войската му, която преведе през река Тибър, е останала едва една трета; повече войници загинаха от глад, отколкото от оръжие, вече и на тези малцина храната не достига. И ти се съмняваш, че в позиционна война ще победим този, който с всеки изминал ден губи сили, който няма нито продоволствие, нито попълнение, нито пари? Колко дълго стои пред степите на Гереон, едно слабо укрепление в Апулия, като че ли е пред стените на Картаген! Но и пред теб не желая да се хваля: само си спомни как се подиграха с него предишните консули Сервий и Атилий. Този е единственият път към спасението, Луций Павле, който гражданите ще направят за теб по-труден и по-опасен, отколкото враговете. Защото твоите войници ще желаят същото, каквото и войниците на враговете; Варон, римският консул, ще се стреми към, същото, към което се стреми и картагенският военачалник Ханибал. На двама вождове сам трябва да се противопоставяш. Но ти ще успееш, ако не обръщаш внимание на мълвата и приказките на хората, ако не те трогва нито празната слава на колегата ти, нито твоят съмнителен позор. Казват, че

истината твърде често изпада в беда, но никога не загива; истинска слава получава този, който я презира. Остави да те наричат «страхлив» вместо «предпазлив», «бавен» вместо «благоразумен», «неспособен да воюва» вместо «опитен военачалник». Предпочитам умният враг да се страхува от теб, отколкото глупавите граждани да те хвалят. Ако даваш ухо на всичко това, Ханибал ще те презира, ако действуваш обмислено, ще се страхува от теб. Аз не те съветвам да бездействуваш, а да действуваш, като се доверяваш на разума, а не на случайността; винаги бъди господар на себе си и на всичко свое; бъди винаги в бойна готовност, по-внимателен: хем да използваш своя шанс, хем да лишиш врага от неговия. За този, който не бърза, всичко е ясно и сигурно, бързането е непредпазливо и сляпо.“

40.

На тези думи консулт отговорил мрачен, признавайки, че нещата, които му казал, са верни, но трудноизпълними. Диктаторът не могъл да се наложи над началника на конницата: какво щял да може консулт срещу колегата си — размирен и безразсъден мъж, но с влияние? Той самият, силно засегнат от яростта на народа през предишното си консулство, едва се спасил. Желал всичко да завърши благополучно; но ако се случило някое нещастие, по-скоро щял да се остави на стрелите на враговете, отколкото на съда на разгневените си съграждани.

Според преданията след този разговор Павел потеглил, придружаван от най-видните сенатори, но плебейският консул със своята свита, макар че в нея нямало хора с високо положение, бил повнушителен. Щом дошли в лагера и старата и новата войска се съединили, наложило се да построят лагер на две места, като новия бил по-малък и по-близо до Ханибал, а в стария останала по-голямата част и всички отбрани войници. Консула от предишната година Марк Атилий, който се оправдавал с възрастта си, изпратили в Рим, а другия — Гемии Сервий поставили в по-малкия лагер начело на легион от

римски граждани и две хиляди пехотинци и конници от съюзниците. Ханибал, макар и да виждал, че войската на враговете е наполовина увеличена, все пак извънредно много се зарадвал на пристигането на консулите, защото от ден на ден заграбеното продоволствие се стопявало, а вече нямало откъде да граби, понеже всички откарали житото в укрепените градове, след като областта се оказала в опасност; както после станало ясно, оставало му жито едва за десет дни и поради недостига му испанците замислили да преминат на страната на враговете, стига да им се удадъл удобен случай за това.

43.

Ханибал, като видял, че римляните непредпазливо са се раздвижили, без да се увлекат от крайно безразсъдство, понеже хитростта му не успяла, се върнал в лагера, без да извлече полза. Там не можел да остане по-дълго и поради недостига на продоволствие, и поради това, че от ден на ден не само войниците му — сбирщина от всякакви племена, но и у самия вожд се появявали неочаквани намерения. Защото се говори, че в началото войниците роптаели, а после открито негодували, като искали полагаемата им се заплата и се оплаквали най-напред от храната, след това от глада, и се появил слухът, че испанските наемници решили да минат на страната на враговете, че дори Ханибал понякога мислел за бягство в Галия с цялата конница, като остави пехотата. Поради тези намерения и това състояние на духовете в лагера решил да се придвижи оттам в по-топлите и затова с по-ранна реколта места на Апулия, а и с отдалечаването от врага дезертърствата щели да бъдат съпроводени с повече трудности за непостоянните характери. Тръгнали през нощта, след като по подобен начин запалили огънове и оставили да се виждат няколко палатки, та римляните както преди да се страхуват от засада. Но след като римляните проучили всички места отвъд лагера и зад хълмовете и същият луканец Статилий съобщил, че походната колона на враговете се вижда надалеч, тогава започнали да обмислят планове да я преследват. Тъй като и двамата консули твърдо оставали на предишното си мнение — впрочем с това на Варон се съгласявали всички, а с това на Павел — единствено консултът от предишната година Сервилий, — подчинявайки се на мнозинството, потеглили, подтиквани сякаш от самата съдба, за да прославят Кана с римското

поражение. Близо до това селище Ханибал разположил лагер с гръб към вятъра Волтурн, който духал от югоизток влачейки със себе си из изсъхналите полета облаци прах, това не само че било подходящо за самия лагер, но и щяло да се окаже особено благоприятно, когато построил бойния ред и пуните, изложили на духащия вятър само гръбовете си, щели да се сражават срещу враг, който щял да бъде заслепен от разнесеня прах.

44. КОНСУЛИТЕ СЛЕДВАЛИ КАНИБАЛ ПО ДОБРЕ ПРОУЧЕНИ ПЪТИЩА И КОГА ГО ПРИ КАНА ВЕЧЕ ГО ЗАБЕЛЯЗАЛИ, УКРЕПИЛИ ДВА ЛАГЕРА ПОЧТИ НА СЪЩОТО РАЗСТОЯНИЕ ОТ ЛАГЕРА НА ХАНИБАЛ, НА КАКВОТО БИЛИ ОКОЛО ГЕРЕОН; ПО СЪЩИЯ НАЧИН РАЗДЕЛИЛИ И ВОЙСКАТА. РЕКА АУФИД ТЕЧАЛА ПОКРАЙ ДВАТА ЛАГЕРА, НО ПОРАДИ МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО ИМ ВОДОНОСНИТЕ МОЖЕЛИ ДА ДОСТИГНАТ ДО НЕЯ САМО СЪС СРАЖЕНИЕ, ВСЕ ПАК ОТ ПО-МАЛКИЯ ЛАГЕР, КОЙТО БИЛ РАЗПОЛОЖЕН ОТВЪД АУФИД, РИМЛЯНИТЕ МОЖЕЛИ ПО-ЛЕСНО ДА СЕ СНАБДЯВАТ С ВОДА, ПОНЕЖЕ ВРАГОВЕТЕ, КОИТО БИЛИ ОТ ДРУГАТА СТРАНА НА БРЕГА, ИЗОБЩО НЕ ГО ОХРАНЯВАЛИ. ХАНИБАЛ, ПОНЕЖЕ ХРАНЕЛ НАДЕЖДИ, ЧЕ КОНСУЛИТЕ ЩЕ ВЛЯЗАТ В СРАЖЕНИЕ В МЕСТАТА, СЯКАШ СЪЗДАДЕНИ ЗА КОННО СРАЖЕНИЕ, В КОЕТО ТОЙ БИЛ НЕПОБЕДИМ, ПОСТРОИЛ ВОЙСКАТА ЗА БОЙ И НАПАДНАЛ ВРАГОВЕТЕ С НАБЕГ НА НУМИДИЙЦИТЕ. ТОГАВА В РИМСКИЯ ЛАГЕР ВОЙНИЦИТЕ ОТНОВО ЗАПОЧНАЛИ ДА СЕ БУНТУВАТ, А КОНСУЛИТЕ ДА СПОРЯТ, КАТО ПАВЕЛ ИЗТЪКВАЛ ПРЕД ВАРОН БЕЗРАЗСЪДСТВОТО НА СЕМПРОНИЙ И ФЛАМИНИЙ, А ВАРОН НА СВОЙ РЕД — ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИЯ ПРИМЕР НА ФАБИЙ, ПРИСЪЩ НА СТРАХЛИВ И ЛЕНИВ КОНСУЛ, И ПРИЗОВАВАЛ БОГОВЕ И ХОРА ЗА СВИДЕТЕЛИ, ЧЕ ТОЙ НЯМА НИКАКВА ВИНА В ТОВА, ДЕТО ХАНИБАЛ ВЕЧЕ БИЛ СЯКАШ СОБСТВЕНИК НА ИТАЛИЯ: КОЛЕГАТА МУ ГО ДЪРЖАЛ СЪС СКРЪСТЕНИ РЪЦЕ; НА ВОЙНИЦИТЕ — ОЖЕСТОЧЕНИ И ЖАДНИ ЗА СРАЖЕНИЯ — СЕ ОТНЕМАЛО ОРЪЖИЕТО. ПАВЕЛ ПЪК КАЗВАЛ, ЧЕ АКО СЕ СЛУЧИ НЕЩО НА ЛЕГИОНИТЕ, ПОЖЕРТВУВАНИ И ПРЕДАДЕНИ В НЕОБМИСЛЕНА И НЕПРЕДПАЗЛИВА БИТКА, ТОЙ, МАКАР И НЕВИНЕН, ЩЯЛ ДА СПОДЕЛИ ВСЯКАКЪВ ИЗХОД; НЕКА ВАРОН СЕ ПОГРИЖЕЛ ТЕЗИ, КОИТО ИМАЛИ РЕШИТЕЛЕН И БЕЗРАЗСЪДЕН ЕЗИК, ДА ИМАТ И ДЕСНИЦИ ТОЛКОВА СМЕЛИ В БИТКА.

45. ДОКАТО РИМЛЯНИТЕ ГУБЕЛИ ВРЕМЕ В СПОРОВЕ, ВМЕСТО ДА ВЗЕМАТ РАЗУМНО РЕШЕНИЕ, ХАНИБАЛ ВЪРНАЛ ВОЙСКАТА В ЛАГЕРА, СЛЕД КАТО Я ДЪРЖАЛ В БОЕН РЕД ДО КЪСНО ПРЕЗ ДЕНЯ, БЕЗ НУМИДИЙЦИТЕ, КОИТО ИЗПРАТИЛ ПРЕЗ РЕКАТА ДА НАПАДНАТ ВОДОНОСНИТЕ ОТ ПО-МАЛКИЯ РИМСКИ ЛАГЕР. ЕДВА-ЩО СЪПЧИЛИ НА БРЕГА, ТЕ С ВИКОВЕ И КРЯСЪЦИ ОБЪРНАЛИ В БЯГСТВО БЕЗРЕДНАТА ИМ ТЪЛПА, УСТРЕМИЛИ СЕ ДОРИ КЪМ ПОСТА ПРЕВАЛА И ПОЧТИ ДОСТИГНАЛИ САМИТЕ ПОРТИ. ТОВА БИЛО НАИСТИНА НЕДОСТОЙНА ГЛЕДКА — НЕРЕДОВНА ПОМОЩНА ВОЙСКА ЗАСТРАШАВАЛА РИМСКИЯ ЛАГЕР И ЕДИНСТВЕНО ПОРАДИ ТОВА, ЧЕ ПРЕЗ ТОЗИ ДЕН ГЛАВНОКОМАНДУВАЩ БИЛ ПАВЕЛ, РИМЛЯНИТЕ НЕ ПРЕМИНАЛИ РЕКАТА И НЕ ПОСТРОИЛИ ВЕДНАГА БОЙНИЯ РЕД. НО НА СЛЕДВАЩИЯ ДЕН ВАРОН, КОЙТО ПО ЖРЕБИЙ ПОЛУЧИЛ ВОЕННАТА ВЛАСТ ЗА ТОЗИ ДЕН, БЕЗ ДА СЕ ПОСЪВЕТВА С КОЛЕГАТА СИ, ДАЛ ЗНАК ЗА НАПАДЕНИЕ И ПРЕВЕЛ ПРЕЗ РЕКАТА ПОСТРОЕНАТА ВОЙСКА, А ПАВЕЛ, КОЙТО МОЖЕЛ ДА НЕ ОДОБРЯВА РЕШЕНИЕТО, НО НЕ И ДА ИЗОСТАВИ КОЛЕГАТА СИ, ПОТЕГЛИЛ СЛЕД НЕГО. КАТО ПРЕМИНАЛИ РЕКАТА, КОНСУЛИТЕ ПРИСЪЕДИНИЛИ КЪМ СВОЯТА ВОЙСКА И ТАЗИ, КОЯТО ИМАЛИ В ПО-МАЛКИЯ ЛАГЕР, И ПОСТРОИЛИ БОЙНИЯ РЕД ПО СЛЕДНИЯ НАЧИН: НА ДЕСНИЯ ФЛАНГ — ТОЙ БИЛ ПО-БЛИЗО ДО РЕКАТА — РАЗПОЛОЖИЛИ РИМСКАТА КОННИЦА, СЛЕД НЕЯ — ПЕХОТОТА; В КРАЯ НА ЛЕВИЯ ФЛАНГ БИЛА КОННИЦАТА, ОТ ВЪТРЕШНАТА МУ СТРАНА — ПЕХОТОТА НА СЪЮЗНИЦИТЕ, СВЪРЗАНИ В СРЕДАТА С РИМСКИТЕ ЛЕГИОНИ. НА ПЪРВА ЛИНИЯ БИЛИ КОПИЕНОСЦИТЕ ЗАЕДНО С ОСТАНАЛАТА ЛЕКОВЪОРЪЖЕНА ПОМОЩНА ВОЙСКА. КОНСУЛИТЕ РЪКОВОДЕЛИ ФЛАНГОВЕТЕ: ТЕРЕНЦИЙ — ЛЕВИЯ, ЕМИЛИЙ — ДЕСНИЯ; ЦЕНТЪРА ПОВЕРИЛИ НА ГЕМИИ СЕРВИЛИЙ.

Ханибал преминал реката на разсъмване, след като изпратил напред балеарците и другите лековъоръжени войници и ги построил в боен ред така, както ги превел: галските и испанските конници — близо до брега, на левия фланг срещу римската конница; десния фланг поверил на нумидийците, а средния боен ред подсилил с пехотинци, така че и на двата фланга имало африканци, а в средата между тях били разположени галите и испанците. Би могло да се реши, че африканците са римска войска, защото били въоръжени с оръжието, пленено при Требия, но най-вече при Тразименското езеро. Щитовете на галите и испанците били почти еднакви, но мечовете им — различни по форма и предназначение: галските — издължени и с притъпен връх, а на испанците, които обикновено се стремели да прободат врага, а не да го съсекат — къси и изострени. Воините от тези племена всявали по-голям страх от останалите както с внушителните си фигури, така и с ужасния си вид: галите били голи от кръста нагоре, а испанците стоели с ленените си, украсени с пурпур туники, които чудно проблясвали. В строя имало четиридесет хиляди пехотинци и десет хиляди конници. Начело на левия фланг стоял Хасдрубал, на десния — Махарбал, центъра ръководел самият Ханибал с брат си Магон. Нарочно или случайно двете войски били така разположени, че слънцето падало отстрани и благоприятно и за римляните, които били обърнати на юг, и за картагенците, обърнати на север, но вятърът, който излязъл — жителите на областта го наричат волтурн, — духал срещу римляните и хвърляйки прах в лицата им, ги заслепявал.

47.

След като надали боен вик, напред се втурнала помощната войска и битката започнали лековъоръжените войници. След това галските и испанските конници, които били на левия фланг, се сблъскали с десния римски фланг, но съвсем не в обичайна конна битка — сражението трябвало да се води лице в лице, понеже от едната страна ги заграждала реката, от другата — пехотата, и нямало никаква възможност да се отклоняват встрани. Тъй като и едните, и другите с всички сили се стремели само напред, хванали се здраво за конете, които тъпчели на едно място и се блъскали, накрая поради бъркотията всеки се стремял да хване някого и да го свали от коня. За

повечето конници сражението вече се превърнало в пехотинско; то било колкото продължително, толкова и ожесточено, но надвити, римските конници отстъпили в бягство. Непосредствено след конницата битка започнали пехотинците — най-напред равностойна и по сили, и по дух, но само докато редиците на галите и испанците стояли неподвижни. Най-после след дълги и многократни усилия римляните с права и сгъстена фронтова линия разкъсали клиновидния боен ред на враговете, изнесен пред останалата войска твърде разтегнат на дължина и поради това недостатъчно здрав. Сетне враговете, сразени и изплашени, презглава побягнали назад, а римляните започнали да ги преследват и с едно устремно движение през техните редици проникнали в центъра, а накрая, без да срещнат съпротива, достигнали чак до резервната войска на африканците, които при отстъплението на крилата останали с доста издадения напред център, където били наредени галите и испанците. След като те били отблъснати, фронтът на картагенците най-напред се изравнил, а след това, тъй като продължавали да отстъпват, дори се образувала извивка и тогава африканците оформили флангове и обкръжили римляните, които непредпазливо се хвърлили към центъра, и разтягайки фланговете си, обкръжили крилата им, а скоро и тила им. Тогава, след като завършили едно безполезно сражение, понеже изпуснали галите и испанците, макар и силно да засегнали тила им, римляните влезли в ново сражение с африканците, неравно не само поради това, че обкръжени се сражавали срещу тези, които ги обкръжили, а и поради това, че уморени се сражавали срещу свежи и бодри войници.

48.

И на левия римски фланг, където срещу конниците на съюзниците стояли нумидийците, вече се завързало сражение — вяло най-напред вследствие на картагенското коварство. Около петстотин нумидийци с обичайното отбранително и нападателно оръжие, но със скрити под ризниците мечове и с щитове зад гърбовете си, яздейки, се приближили, уж че бягали от своите, изведнъж скочили от конете, хвърлили щитовете и копията в краката на враговете си, които ги приели, отвели ги в ариергарда и им заповядали да се разположат там, в тила. Докато сражението започвало от всички страни, те стояли

спокойни; но след като вниманието и погледите на всички вече били погълнати от битката, грабнали щитовете, разпилени между купчините от съсечени тела, нападнали отзад бойния ред на римляните, като пронизвали гърбовете им и съсичали подколенните им жили, и се отдали на такава сеч, че всели у римляните още по-голям страх и объркване. Тъй като на десния фланг царели страх и ужас, а в центъра сражението продължавало упорито, но безнадеждно, Хасдрубал, който ръководел десния фланг*1, извел оттам нумидийците, понеже битката била вяла, и ги изпратил да преследват бягащите на всички страни римляни, а галите и испанците пратил на помощ на африканките, които изнемогвали повече от клането, отколкото от битката.

49.

В центъра, на бойното поле Павел*1, макар че още в началото на сражението бил тежко ранен с прашка, все пак и с гъсти редици нападал Ханибал, и възобновил сражението на няколко места, защитаван от римски войници, които накрая изоставили конете си, понеже консулт нямал сили да държи юздите на своя. Говорят, че тогава Ханибал казал на този, който му съобщил, че консулт заповядал конниците да се сражават пешком: „Бих предпочел да ми ги предаде оковани.“ Конниците водели пехотно сражение, в което победата на враговете била несъмнена, но победените предпочитали да умрат, отколкото да бягат, а победителите — разярени задето бавели победата им, ги съсичали, като не можели да ги отблъснат. Все пак заставили да отстъпят малцината все още живи, но изтощени и от усилието, и от раните. След това всички били разпръснати и които можели, отново търсели коне, за да бягат. Когато военният трибун Гней Лентул, минавайки на кон, видял консула, потънал в кръв, да седи на някакъв камък, казал: „Луций Емилий, боговете са длъжни да се погрижат за теб, единствения невинен за днешното поражение, вземи този кон, докато все още имаш някакви сили и докато аз мога да те изведа оттук и да те защитавам, за да не бъде тази битка още по-печална със смъртта на консула. И без това има достатъчно сълзи и скръб.“ На това консулт отговорил: „Хвала на доблестта ти, Гней Корнелий, но не губи в излишно състрадание малкото време, през което можеш да се измъкнеш от ръцете на враговете. Върви, извести на всички сенатори да укрепят Рим и да засилят охраната, преди

врагът да дойде като победител. А лично на Квинт Фабий кажи, че Луций Емилий е живял и умира, помнейки заръките му. Остави ме да издъхна сред моите войници, за да не стане така, че или да бъде повторно обвиняван*2 заради изпълнението на консулската си длъжност, или да бъде обвинител на колегата си, за да защитя собствената си невинност с чуждата вина.“

Докато разговаряли така, внезапно ги прекъснали първо тълпата бягащи граждани, сетне враговете. Понеже не познавали консула, те го обсипали със стрели, а в бъркотията конят измъкнал Лентул. Тогава войските се пръснали в безпорядък навсякъде. Седем хиляди души избягали в по-малкия лагер, десет хиляди — в по-големия, а в самото селище Кана — почти две хиляди, които веднага били обградени и избити от Карталон, понеже никакво укрепление не защитавало града. Било случайно, било нарочно, другият консул не се присъединил към никоя колона бегълци, а избягал във Венузия с около петдесет конници. Говори се, че били избити четиридесет и пет хиляди и петстотин пехотинци, две хиляди и седемстотин конници — по равно римски граждани и съюзници; сред тях двамата квестори на консулите — Луций Атилий и Луций Фурий Бибакул, двадесет и девет военни трибуни, някои от тях — бивши консули, претори и едили, между които споменават Гней Сервий Гемий и Марк Минуций, който предишната година бил началник на конницата, а няколко години преди това — консул, освен това осемдесет сенатори или такива, изпълнявали курулни длъжности, даващи достъп в сената, и те трябва да се смятат за сенатори, които по свое желание се записали като войници в легионите. Говори се, че в това сражение били пленени три хиляди пехотинци и хиляда и петстотин конници.

50.

Това е битката при Кана, толкова известна, колкото и поражението при Алия*1, впрочем по-лека поради бездействието на враговете след сражението, но по-тежка и по-ужасна поради избиването на войската. Защото при Алия бягството предало града, но спасило войската; при Кана едва петдесет души последвали бягащия консул, а почти цялата войска споделила участта на другия, който загинал.

Тъй като и в двата лагера полувъоръженото множество останало без вождове, тези, които били в по-големия, изпратили съобщение в по-малкия да се прехвърлят при тях, докато нощната почивка задържа враговете, изтощени от сражението и от пира в чест на победата; в една колона заедно щели да отидат в Канузиум. В малкия лагер едни изцяло отхвърляли това предложение: защо пък онези, които ги викали, не дойдели сами, след като и така можели да се съединят? Естествено, защото между тях било пълно с врагове и предпочитали да изложат не себе си, а други на такава опасност. Останалите не толкова, че не харесвали предложението, колкото не им достигал дух. Но военният трибун Публий Семпроний Тудиган казал: „Значи предпочитате да бъдете пленени от най-алчния и кръвожаден враг, да оценяват главите ви и да искат за тях откуп, като ви разпитват дали сте римски граждани, латини или съюзници, така че от вашето оскърбление и нещастие други да извлекат почести? Едва ли, ако наистина сте съграждани на консула Луций Емилии, които предпочете да умре достойно, отколкото да живее позорно, нима сте съграждани на толкова храбри мъже, които лежат около него на бойното поле. Затова, преди денят да ни изненада и по-големи вражески колони да преградят пътя, да направим пробив през тези, които разбъркано и в безпорядък препречват вратите. С оръжие и смелост път може да се пробие и през клиновидния вражески строй. А със сбит строй можем да разпръснем тази отпусната и небрежна войска както, ако никой не се съпротивлява. И така, вървете с мен, вие, които желаете да спасите и себе си, и държавата.“ Като изрекъл това, изтеглил меча си; образували клин и се втурнали в средата на враговете; и понеже нумидийците започнали да хвърлят копия по дясната им страна, която била незащитена, само прехвърлили щитовете си отдясно; около шестстотин души успели да се измъкнат към по-големия лагер и оттам, като се съединили с другата голяма войска, незабавно пристигнали невредими в Канузиум. Всичко това победените вършели повече под напора на мъжеството, което собственият характер и случаят вдъхвали на всеки, отколкото по някакъв план или по нечия заповед.

51.

Когато картагенците наобиколили победителя Ханибал, поздравявали го и го убеждавали да даде отдих и на себе си, и на

изтощените си войници през остатъка от деня и настъпващата нощ, след като е завършил толкова решително сражение, началникът на конницата Махарбал, който смятал, че ни най-малко не трябва да се бавят, казал: „Знаеш ли всъщност какво си постигнал в тази битка? На петия ден ще пируваш на Капитолия. Следвай ме, аз ще вървя напред с конници, за да разберат римляните, че си пристигнал там по-рано, отколкото си имал намерение.“ На Ханибал това предложение се сторило твърде примамливо и важно, за да може да го възприеме веднага. Затова казал, че усърдието на Махарбал е похвално, но че му е нужно време, за да обмисли решението. Тогава Махарбал казал: „Явно боговете не дават всичко на един и същи човек: знаеш да побеждаваш, Ханибале, но не знаеш да използваш победата.“ Има достатъчно основания да се смята, че забавянето през този ден спасило и града, и държавата.

Щом на следващия ден разсъмвало, картагенците се отдали на събирането на плячката и видели поражението, ужасно даже за самите тях. Хиляди и хиляди римляни, пехотинци и конници, лежали безредно, всеки с когото го събрал случаят, битката или бягството. Някои, на които болката от раните се усилила от утринния студ и ги карала да се повдигат, облени в кръв, били доубити от враговете; други, които лежали все още живи, но със съсечени бедра и колене, протягали шиите си и искали да пролеят и последната им капка кръв. Най-много ги поразил един нумидиец, върху когото лежал мъртъв римлянин: измъкнали го отдолу жив, но с разкъсани нос и уши; ръцете му не били в състояние да държат оръжие и той, обезумял от гняв, издъхнал, като се мъчел да разкъса врага си със зъби.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА*1

МАРК МАРЦЕЛ

14.

Впрочем както става при успех, тези работи*1 били ръководени небрежно и без да се бърза; а даже съдбата не разрешавала на римляните да се бавят, не само вродената им усърдност. Защото консулт*2 не пренебрегвал нищо, чието изпълнение зависело от него. Диктаторът Марк Юний Пера, след извършването на обичайните жертвоприношения и внасянето на предложението пред народното събрание да му бъде дадено правото да язди на кон, наред с двата легиона от граждани на Рим, които в началото на годината били събрани от консулите, набора от роби и кохортите, събрани от Пиценската и Галската област като последна помощ за почти обезнадеждената република, когато честта отстъпвала на ползата, стигнал дотам да обяви, че от хората, които били дръзнали да извършат углавно престъпление и осъдени да платят глоба, били държани в окови, по негова заповед щели да бъдат освободени от наказание и глоба онези, които станат войници при него. Облякъл тези 6000 души в галски доспехи, които били предадени при триумфа на Гай Фламиний*3, и така с 25 000 въоръжени мъже потеглил към града.

Ханибал, след като Капуа била завладяна отново и той за втори път се бил опитал да привлече на своя страна неаполитанците — отчасти със заплаха, отчасти с обещания, — превел войската в Ноланското поле. От една страна, не се държал съвсем враждебно, понеже не губел надежда, че ще се предадат доброволно, но от друга, ако му отнемели тази надежда, нямал намерение да им спести нищо, с което можел да им навреди или да им вдъхне страх. Сенатът, и особено най-знатните в него, останал верен на съюза с Рим; плебсът както обикновено бил изцяло за преврат и за Ханибал. Страхът от разоренията и многобройните бедни, които трябвало да понесе при обсадата, го тласкал към недостойни дела. Не липсвали и отцепници. И така, когато сенатът бил обзет от страх, че не ще бъде възможно да

се устои на развълнуваната тълпа, ако ѝ се противопоставят открито, решили да отложат злото, като се престорят на благосклонни. Дали вид, че възнамеряват да се присъединят към Ханибал; а при какви условия ще приемат договора и новото приятелство, не се знае. И тъй, след като били спечелили време, бързо изпратили пратеници при римския претор Клавдий Марцел, който се намирал с войска в Казилинум, и го осведомили в какво критично състояние се намира Нола: че Ханибал и картагенците са завзели полето, градът скоро ще премине в техни ръце, ако не бъде оказана помощ; че сенатът, отстъпвайки на плебеите да премине към Ханибал, когато те поискат, е успял да ги склони да не прибързват с предаването. Марцел, след като похвалил ноланците, наредил да протакат работата до неговото идване, като използват същата измама. Засега да пазят в тайна това, което са говорили с него, и напълно да се уповават на помощ от римляните. Самият той от Казилинум се отправил към Калация и оттам, като прехвърлил река Вултурн, областите на Сатикула и Требия, през планините пристигнал в Нола над Суесула.

15.

При пристигането на римския претор картагенецът се оттеглил от Ноланското поле и слязъл при морето, близо до Неапол, с намерение да завладее крайморския град и да осигури безопасен път на корабите от Африка. Впрочем, когато разбрал, че Неапол е управляван от римски претор — а той бил Марк Юний Силан, повикан от самите неаполитанци, изоставил Неапол, също както Нола, и се отправил към Нуцерия. След като доста време я държал в обсада, като напразно уговарял плебса и първенците ту със сила, ту с подстрекателства, най-сетне успял чрез глад да ги принуди да се предадат. Поставил условие да се оттеглят невъоръжени и с едни-единствени дрехи. След това, понеже отначало се стремял да изглежда благоразположен към всички италийци, освен към римляните, предложил награда и почести на тези, които останат и които биха искали да служат при него като войници. Но не задържал никого с това обещание; всички се разпръснали, накъдето ги отвели връзките на гостоприемството или случайният порив, из градовете на Кампания, най-вече Нола и Неапол. Когато почти 30 сенатори, по случайност до един твърде знатни, потеглили към Капуа, не били допуснати там, понеже заради Ханибал вратите

били заключени, и те се отправили към Куме. Плячката от Нуцерия била раздадена на войниците, градът бил разграбен и опожарен.

Марцел държал Нола не толкова поради увереност в своите възможности да я защити, колкото поради настояването на първенците; плебсът се боял и преди всичко Луций Бантий, когото съзнанието за опита за отцепничество и страхът от римския претор подбуждали към предателство спрямо родината, а ако отсъствувала възможност за това — към дезертъорство. Бил умен младеж и по това време едва ли не най-знатният конник от съюзниците. Ханибал го бил намерил при Кана полумъртъв сред куп посечени тела и благосклонно го бил изпратил у дома, излекуван и даже с дарове. От признателност към неговото благодеяние искал да предаде Нола във властта на картагенеца. Преторът преценил, че той е обезпокоен и загрижен за промяна в положението. Впрочем, тъй като трябвало да бъде или наказан, или предразположен с благодеяние, сметнал за по-добре да привлече към себе си храбривия и силен съюзник, отколкото да го отнеме от враговете. Като го повикал при себе си, обърнал се към него любезно. Казал, че много от съотечествениците му завиждат, което лесно обяснява това, че нито един нолански гражданин не му бил посочил колко много били знаменитите му военни подвизи. Но не може да остане незабелязано мъжеството на този, който е служил в римския лагер. Мнозина, които са служели във войската с него, му разказали какъв мъж е той, колко пъти и на какви опасности се е излагал за спасението и достойнството на римския народ и как в битката при Кана се оттеглил от боя толкова късно, че бил затрупан почти безжизнен от падащите върху него мъже, коне и оръжия.

„И така, хвала ти за доблестта — казал, — от мен ще получиш всякаква почест и награда, и колкото поверен ми бъдеш, толкова по-добре ще почувствуващ, че това ще ти донесе високо положение и успех.“ На зарадвания от обещанията младеж дал за подарък превъзходен кон и заповядал квесторът да му наброи 500 сребърни монети; на ликторите наредил да позволят да дохожда при него колкото пъти поиска.

16.

Духът на дръзкия младеж бил така усмирен от тази любезност на Марцел, че след това нито един от съюзниците не подпомагал по-

смело и по-вярно римската държава.

Когато Ханибал бил пред вратите; на Нола — защото от Нуцерня преместил лагера отново там — и ноланските плебеи отново клонели към отцепничество, след идването на враговете Марцел се оттеглил между градските стени — не че се боял от лагера, а за да не даде удобен случай за предаване на града на мнозината, които се стремели към това. След това се стигнало до малки и с различен изход сражения между града и лагера, тъй като вождовете не искали да възпират малцината, които необмислено се втурвали в нападение, нито да дадат знак за всеобщо сражение. При това състояние на вече всекидневно бездействие на двете войски ноланските първенци известили на Марцел, че нощем са били проведени разговори между плебса и картагенците и било решено, когато римските редици напуснат вратите, да разграбят обоза и военния им багаж. След това да заключат вратите и да завземат градските стени, така че, господари на своите действия, след това да приемат картагенеца вместо римлянина. Когато тези неща били известени на Марцел, след като похвалил ноланските сенатори, той решил да опита щастieto си в сражение, преди в града да се надигне някакъв смут. При трите врати, обърнати към враговете, построил войската, разделена на три части; заповядал обозът да я следва непосредствено, а конярите, слугите от обоза и слабите войници да строят укрепление. Поставил на средната врата най-добрата част от легионите и римските конници, около другите две врати — новобранците, лековъоръжените войници и съюзническите конници. На ноланците било забранено да се приближават до градските стени и вратите. Определените помощни войски били предадени към обоза, за да не извършат нападение срещу него, след като легионите бъдат заети в сражението. Построени така, стояли между вратите. На Ханибал, докато стоял сред бойните редици под знамената до късно през деня — нещо, което бил правил в продължение на няколко дни, — му се сторило много странно, че нито римската войска излизала от вратата, нито на стените се виждал въоръжен човек. След това, убеден, че разговорите са разкрити и че бездействието е породено от страх, върнал в лагера част от войниците, като им заповядал да докарат в първите редици всичко, пригответо за обсаждане на града, понеже бил напълно уверен, че ако ги нападнат, докато са разколебани, плебът ще предизвика някакъв бунт в града.

Докато всички в суетене изпълнявали своите задължения, стичайки се към знамената, и бойният ред се бил приближил до градските стени, след като вратите внезапно били отворени, Марцел заповядал да дадат знак и да бъде нададен боен вик, и първо пехотата, а после конницата с колкото може по-голяма стремителност да се втурнат срещу врага. Били причинили достатъчно тревога и ужас в средния боен ред, когато наоколо от двете врати легатите Публий Валерий Флак и Гай Аврелий се втурнали към вражеските флангове. Прибавили се виковете на конярите и слугите от обоза и на другата група хора, поставена за негова охрана, така че на картагенците, които се сражавали с твърде малък брой хора, това създадо впечатление за неочаквано огромна войска. Наистина едва ли бих дръзнал да твърдя със сигурност, както се осмеляват някои автори, че 2800 души от враговете били съсечени, след като загинали не повече от 500 римляни. Но дали такава или помалка е била победата, огромно бе значението на събитието от този ден и дори не зная дали в тази война е извършено нещо толкова значително; защото да не бъдат победени от Ханибал тогава било по-трудно, отколкото да побеждават след това.

17.

Когато Ханибал изгубил вече надежда да завладее Нола, се оттеглил в Ацера, след като вратите били заключени и поставили стражи, за да не излезе никой, Марцел провел издирване на онези, които тайно били разговаряли с враговете. Отсякъл главите на около 70 души, осъдени за предателство, и заповядал богатствата им да бъдат предоставени на римския народ. След като същността на работата била поверена на сената, потеглил с цялата си войска и разположил лагера си отгатак Суесула.

Картагенецът първо се опитал да склони Ацера към доброволно предаване, а след това, като видял, че гражданите са непоколебими, се приготвил за обсада и нападение. Впрочем ацераните притежавали повече твърдост, отколкото сили. И така, след като изгубили надежда за защита на града и видели, че крепостните стени са обкръжени, преди враговете да продължат действията си, в тишината на нощта се разпръснали през изоставените укрепления и нехайната стража по пътища и непроходими места, където благоразумието или заблуждението довело всеки. Избягали в градовете на Кампания, за

които било достатъчно сигурно, че са останали верни. След като Ацера била разграбена и опожарена и станало известно, че римският диктатор и новите легиони са повикани в Казилиnum, за да не се случи нещо и в толкова близкия до враговете лагер в Капуа, Ханибал повел войската към Казилиnum. По това време Казилиnum бил във владение на 500 пренестинци заедно с малцина римляни и латини, които известието за сечта при Кана било събрало на това място. Тъй като в Пренесте наборът на войници не бил извършен в определения ден, те тръгнали по-късно от дома. Били пристигнали в Казилиnum преди мълвата за поражението и към тях се присъединили други римляни и съюзници; като тръгнали от Казилиnum, движели се в доста голяма върволица, но вестта за битката при Кана ги върнала обратно в Казилиnum. Прекарали там няколко дни, като предизвиквали подозрения у кампаниите и се страхували от тях, отбягвали и на свой ред кроели засади. Когато разбрали със сигурност, че се действа за отцепничеството на Капуа и се привлича Ханибал, избили през нощта гражданите и завладели част от града, която се намирала отсам Вултурн — защото градът се разделя от тази река и тази охрана на Казилиnum държали римляните. Била прибавена и перузийската кохорта, 460 души, доведени в Казилиnum преди няколко дни от същата вест, от която и пренестинците. Те били предостатъчни за защитата на толкова нищожните крепостни стени, при това опасани от другата страна от реката. Липсата на жито създавала дори впечатление, че хората са твърде много.

18.

Ханибал, когато вече не бил далеч оттам, изпратил най-напред гетулите с предводител на име Исалк и заповядал най-напред, ако има възможност за преговори, да ги предразположат с любезни думи да отворят вратите и да приемат гарнизона; а ако се покажат упорити, да се оправят със сила и да се опитат от някоя част да нахлуят в града. Приближили се към стените, понеже царяла тишина и крепостта изглеждала изоставена. Чужденецът, мислейки, че градът е напуснат от страх, се приготвил да счупи вратите и да разбие ключалките, когато вратите изведнъж се отворили и двете кохорти, построени вътре нарочно за това, излезли със силен шум и извършили клане над враговете. Така, след като първите били отблъснати, бил изпратен

Махарбал с най-силните мъже, но и самият той не удържал нападението на кохортите. Най-после Ханибал, след като разположил лагер пред самите стени, се приготвил да щурмува малкия град и малобройната охрана с най-голяма сила и с цялата си войска. Докато заплашвал и предизвиквал, след като крепостните стени били обкръжени с обсаден пояс, изгубил няколко войници — всеки от тях твърде храбър, — поразени откъм стената и кулите. Веднъж обаче при едно тяхно нападение насмалко да ги обгради, изваждайки насреща им слоновете, и треперещи, ги прогонил към града, като погубил твърде много спрямо техния толкова малък брой. Щели да погубят повече, ако не била настъпила нощта. На следващия ден душите на всички били устремени към нападение, особено след като бил предложен златен венец*1 за този, който пръв се изкачи на неприятелските стени. Сам вождът на разположеното на равно място малко укрепление упреждал завоевателите на Сагунт за бавното обсаждане, напомняйки ту на всеки поотделно, ту на всички за Кана, Тразименското езеро и Требия. След това започнали да правят виней, също и подземни проходи. Но за различните опити на враговете у съюзниците на римляните не липсвали нито сила, нито умение. Издигнали укрепления срещу винейте, с напречни подземни проходи пресичали тези на враговете и явно, и тайно се противопоставяли на започнатото, докато срамът отклонил дори Ханибал от начинанието. След като лагерът бил укрепен и в него била поставена не особено голяма охрана, за да не изглежда, че работата е изоставена, отседнал на зимен лагер в Капуа.

Там през по-голямата част от зимата държал на закрито войската, често и продължително закалявани срещу всяка човешка слабост, незапозната и несвикнала с удобството. И така тези, които не била успяла да сломи никоя зла сила, ги погубили прекомерно голямото богатство и неумерените удоволствия, и то толкова по-пълно, колкото по-жадно поради неопитността си се потопявали в тях. Защото и сънят, и виното, и угощенията, и блудниците, и баните, и почивката по навик от ден на ден така изнежили телата и душите, че след това ги пазели повече миналите победи, отколкото сегашната им сила. И тази грешка на вождя била считана от опитните във военното изкуство за по-голяма, отколкото това, че след битката при Кана не бил повел войската веднага към Рим, защото онова забавяне могло само да отложи крайната победа, а тази грешка погубила възможността за

победа. Та наистина като че ли идвал от Капуа с друга войска — дотолкова нямало и помен от предишния ред. Мнозина се върнали, след като поживели при проститутките, и щом започнали да се задържат в палатките и се появили и другите военни несгоди, паднали телом и духом като новобранци. И след това през цялото време, докато траел походът, голяма част от тях без отпуск се разбягвали от знамената и нямало други убежища за дезертъорите, освен Капуа.

19.

Впрочем, когато зимата вече омекнала, след като войниците били изведени от зимния лагер, се върнал в Казилиnum. Там, макар че се бил оттеглил от нападението, все пак продължителната обсада била докарала, гражданите и охраната до краен недостиг. Начело на лагера бил Тиберий Семпроний, след като диктаторът бил потеглил към Рим за подновяване на върховната власт. Марцел, въпреки че и той самият желяел да помогне на обсадените, бил задържан от прииждането на Вултурн и от молбите на ацераните и ноланците, които се страхували от кампаните, ако римският гарнизон се оттегли. Гракх, който стоял на лагер толкова близо до Казилиnum, понеже му било заповядано от диктатора да не върши нищо в негово отсъствие, не предприемал нищо, макар че от Казилиnum се съобщавали такива неща, че лесно да надвият всяко търпение. Защото било известно и това, че някои, които не можели да понасят глада, ускорявали края си и стояли невъоръжени на стените, излагайки голите си тела на ударите на копията. Гракх едва понасял тези неща, тъй като нито дръзвал да завърже сражение без заповед на диктатора — а виждал, че трябва да влезе в сражение, ако се опита открито да внесе жито, — нито имало надежда да го внесе тайно. Затова, след като напълнил бъчви с пшеница, докарана от всички земи наоколо, изпратил вестител до магистрата в Казилиnum, да вземат бъчвите, които понесе реката. На следващата нощ, след като всички се отправили към реката и към надеждата, породена от римския вестител, пуснатите бъчви доплавали посред реката; житото било поделено между всички по равно. Това било направено също и на следващия, и на третия ден; през нощта ги изпращали и през нощта пристигали; така заблуждавали стражата на враговете. След това поради проливните дъждове препречващият течението водовъртеж на реката по-рано от обикновено изтласкало бъчвите на брега, който

охранявали враговете. Там, заседнали между пораслите около брега върбалаци, били забелязани и било известно на Ханибал. След това, когато стражата станала по-внимателна, били взети предпазни мерки да не остане незабелязано нищо, пратено от Вултурн към града. Все пак орехите, пускани по реката от римския лагер, като доплавали по средното течение на реката до Казилинум, били улавяни с пръчки. Накрая поради липсата се стигнало до това положение, че се опитвали да ядат ремъци и кожи, смъкнати от щитовете, като ги размеквали с гореща вода. Не се въздържали да ядат и мишки, нито никакви други животни и изтръгвали всякакъв вид треви и корени от най-ниските насипи на стената. И след като враговете били преорали всяка богата на трева земя, каквато имало извън градските стени, посели семе от репи, така че Ханибал възкликнал: „Чак докато семената поникнат, дотогава ли ще стоя пред Казилинум?“ И той, който преди това не допускал да се чуе за някакво споразумение, едва тогава позволил да се водят преговори за откупуване живота на свободните хора. Споразумели се цената да бъде 7 унции*1 злато на човек. След като била приета гаранция, те се предали. Докато не било изплатено всичкото злато, били държани в окови; след това всички били пуснати най-добросъвестно. Това е по-вероятно, отколкото, че са били убити от конница, пусната срещу тях, докато се отдалечавали. Голяма част били от Пренесте. От 570-те, които били в охраната, битките и гладът унищожили по-малко от половината; останалите невредими се върнали в Пренесте със своя претор Марк Аниций — той преди това бил писар. На форума в Пренесте за доказателство била поставена негова статуя — облечена в ризница, наметната с тога, с покрита глава, и три знамена с почетен надпис, издълбан на медна плочка, че Марк Аниций е изпълнил обещанието, дадено в името на войниците, които са участвували в защитата на Казилинум. Същият надпис, след като в храма на Фортуна били поставени три знамена, бил поставен отдолу.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА*1

ОБСАДАТА НА СИРАКУЗА. АРХИМЕД

33.

След като това*1 било известно на римляните, от Леонтини лагерът веднага бил преместен при Сиракуза. Апий изпратил през пристанището пратеници на кораб с пет реда весла. Изпратеният преди кораб с четири реда весла бил заловен, щом като навлязъл във входа на пристанището; пратениците едва успели да избягат. Вече не били в сила никакви закони — нито мирни, нито военни, — когато римската войска разположила лагер на една и половина римска миля от града, при Олимпиум — това е храмът на Зевс. Било решено оттам също да пратят легати. Срещу тях, за да не влязат в града, от вратите излезли Хипократ и Епицид със своите съмишленици. Римският пратеник, упълномощен да говори, казал, че идват при сиракузците не за война, а за да окажат военна помощ — и на тези, които, измъкнали се посред сечта, били избягали при тях*2, и на тези, които, измъчвани от страх, търпят робство, по-позорно не само от изгнанието, но и от смъртта. И че римляните нямало да оставят безнаказано безбожното избиване на съюзници: и така, ако за тези, които са избягали при тях, завръщането в родината не крие опасност, предадат се извършителите на клането*3 и се възстановят свободата и законите на сиракузците, нямало нужда да хващат оръжие; ако тези неща не станели, каквато и пречка да съществувала, щели да отмъстят с война. На тези думи Епицид отвърнал, че ако имали някакви поръчения за тях, щели да им дадат отговор. Щом като съдбата на Сиракуза е в ръцете на тези, при които били дошли, нека се връщат. Ако подхванели война, от това именно щели да разберат, че съвсем не е едно и също да се завладее Сиракуза и да се превземе Леонтини. И така, след като оставил пратениците, заключил портата.

След това започнали да обсаждат Сиракуза едновременно по земя — откъм Хексапилон, и по море — откъм Ахрадина, чиято стена се миела от вълните. И понеже чрез всяване на паника и още с първото нападение били превзели Леоптини, не губели надежда, че от някоя

част ще влязат в празния и разпръснат на дължина град. Докарали пред стените му всички средства, приготвени за обсаждане на градове.

34.

И започнатата с такова въодушевление работа щяла да има успех, ако по това време в Сиракуза не се намирал един човек. Това бил Архимед, единствен по рода си наблюдател на небето и звездите, по още по-удивителен изобретател и строител на военни машини. С тяхна помощ, каквото и съоръжение с огромна маса да докарвали враговете, той самият с минимално усилие го разрушавал. Минаваща през хълмове с различна височина, повечето високи и труднодостъпни, някои снишени и такива, които биха могли да се достигнат през равните долини, градската стена, както изглеждала удобна по разположение, така той я въоръжил с всякакъв вид отбранителни устройства. Марцел обсаждал с 60 кораба с по пет реда весла стената на Ахрадина, която, както беше споменато преди, се миела от морето. От останалите кораби стрелци и войници, въоръжени с прашки, и дори лековъоръжени войници, чието копие неопитните не умеели да хвърлят, почти не допусkali на стената да остане някой невредим. Те, понеже метателните оръжия имали нужда от разстояние, държали корабите далеч от стената. Другите кораби с по пет реда весла били съединени по два, след като били махнати вътрешните весла, така че да се допрат страна до страна, и чрез външния ред весла се управлявали като един кораб. Те носели кули, снабдени с етаж, и други машини за разбиване на стените.

Срещу тези корабни съоръжения Архимед разположил на стените различни по големина метателни машини. Срещу корабите, които стоели далече, хвърлял парчета от скали с огромна тежест, а по-близките обсипвал с по-леки и толкова по-многобройни стрели.

Най-после, за да хвърлят неговите войници невредими копията по враговете, пробил в стената от долу до горе множество отвори, дълги почти по един лакът. През тях една част от хората, със стрели, а друга — с неголеми скорпиони от скрито място поразявали враговете. Някои кораби се приближавали по-близо, за да бъдат извън обсега на ударите. Срещу тях чрез подаваща се над стената подемна машина към носа на кораба била хвърляна желязна кука, свързана със здрава верига. С помощта на тежка оловна топка тя се блъскала в основата му

и закаченият корабен нос поставял кораба на задната му част; след това, като била рязко отпускана, за голям ужас на моряците, така захвърляла кораба, сякаш падащ от стена във водата, че макар и да падал изправен, се пълнел с вода. И така, морското нападение било отблъснато; оставало им с всички сили да нападнат по земя — и натам се насочила цялата надежда. И тази част била снабдена със същите устройства от метателни машини благодарение на средствата и предвидливостта на Хиерон и на единственото по рода си майсторство на Архимед. Помагала и природата на мястото, понеже скалата, върху която били разположени основите на стената, в голямата си част била така наклонена, че не само пратените от метателна машина скални късове, по дори тези, които поради своята собствена тежест се търкаляли напред, се стоварвали тежко върху врага. По същата причина достъпът бил стръмен и несигурен. И понеже всеки техен опит завършвал смехотворно, след като бил свикан военен съвет, решили да се откажат от нападението и само чрез обсаждане по суша и море да държат враговете далеч от продоволствията.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ПЕТА*1

ПАДАНЕТО НА СИРАКУЗА

23.

Именно сега, когато Капуа била обкръжена, обсадата на Сиракуза стигнала до своя край — не само благодарение на силата и мъжеството на вожда и войската, но и след като била подпомогната от вътрешно предателство. В началото на пролетта Марцел се колебаел дали да обърне войската към Агригент срещу Химилкон и Хипократ*1, или да продължи обсаждането на Сиракуза, макар и да виждал, че нито със сила, нито с глад може да завладее непревзимаемия поради сухоземното си и морско разположение град, тъй като, едва ли не свободни, те постоянно си набавяли припаси от Картаген. Но все пак, за да не остави нито една възможност неизпробвана, заповядал на сиракузките бегълци — а пък имало някои от най-знатните мъже, изгонени при римляните по време на отцепничеството от тях, понеже не се съгласявали с новите решения — да се постараят чрез разговори да привлекат на своя страна душите на хората и да дадат уверение, че ако Сиракуза бъде предадена, те ще живеят свободни и според своите закони. Много разговори не се състояли, понеже мнозина, настроени подозрително към всичко, насочили вниманието си и се погрижили да не остане скрито такова провинение. Един роб от изгнаниците, вкаран в града уж като беглец, след като събрал малко хора, поставил началото на разговор относно тази работа. След това в трюма на някакъв рибарски кораб, покрити с мрежи, били откарани до римския лагер и разговаряли с изгнаниците. По този начин те все по-често минавали в града; последвали ги и други. Най-сетне станали към 80 души и когато вече било уговорено всичко за предаването, някой си Атал, негодуващ, че не са му оказали доверие за начинанието, направил донос до Епицид и всички били убити с мъчения и изтезания.

След като тази надежда се оказала напразна, веднага след това се появила друга. Някой си Дамип, лакедемонеец, изпратен от Сиракуза при цар Филип, бил заловен от римските кораби. Епицид бил много

загрижен за неговото откупуване, а Марцел не отказал, тъй като тогава римляните вече се домогвали до приятелството на етолийците, на които лакедемонците били съюзници. След като били пратени хора да преговарят за неговото откупуване, било избрано възможно най-безопасното и удобно за всяка от двете страни място при Трогилското пристанище, близо до кулата, която наричат Галеагра.

Тъй като доста често ходили дотам и се връщали, един от римляните наблюдавал отблизо стената и броял камъните, преценявайки сам за себе си каква е височината на отделните редове. А като пресметнал общата височина колкото можел по-точно посредством своите изчисления, решил, че е значително по-ниска, отколкото смятал той и всички останали, и че може да бъде изкачена дори със средно големи стълби. Разказал това на Марцел. На него му се сторило, че тези неща не са за подценяване. Но до мястото не можело да се отиде, защото точно по тази причина то било охранявано по-внимателно, затова започнали да търсят удобен случай. Такъв случай предоставил един беглец, известявайки, че в продължение на три дни ще бъде чествуван празникът на Диана, и тъй като друго липсва при обсадата, пиршествата ще се чествуват най-щедро с вино, предоставено от Епицид на целия плебс и разделено по триби от първенците. Когато Марцел чул това, посъветвал се с малцина военни трибуни и с тяхна помощ били избрани надеждни центуриони и войници за предприемане на толкова важна работа; на скрито място били приготвени стълби. На избраните заповядал да бъде разпоредено да се погрижат навреме за себе си и да си починат; през нощта трябва да потеглят на поход. След това, когато решил, че е дошъл този момент, в който пируващите, упоени от виното, започвали да се унасят в сън, с един знак заповядал да донесат стълбите и почти 1000 въоръжени, строени в тясна редица, тихо били доведени там. Когато без шум и трясък първите се качили на стените, другите ги следвали в редица, като храбростта на предните вдъхвала смелост дори на нерешителните.

24.

Вече хилядата въоръжени били превзели част от стената, когато останалите войски били доведени. По знак, даден откъм Хексапилон, започнали по множество стълби да се изкачват по стената. Там

достигнали, необезпокоявани от никого, понеже голяма част от стражите се намирили в кулите, сити и приспани от виното или полупияни, продължавали да пируват. Все пак убили неколцина от тях, като внезапно ги нападнали в леглата им. Близо до Хексапилон имало вратичка; почнали да я разбиват със силни удари и от градската стена според уговорката бил даден знак с тръба и вече от всички страни започнали да действуват не тайно, а явно, със сила. Достигнали до Епипола, място, пазено от много стража, и враговете трябвало да бъдат по-скоро изгонени със сплашване, отколкото с измама, както и наистина били прогонени. Защото, щом като чули звука от тръба и виковете на тези, които завзели стените и част от града, стражите сметнали, че всичко е завладяно, и едни избягали по стената, а други скачали от нея и треперещи се хвърляли сред тълпата. Все пак голяма част от хората не знаели, че нещастieto е толкова голямо, тъй като всички били натежали от виното и съня, а и в толкова обширния град нямали достатъчна представа за това какво става във всяка негова част. При зазоряване, след като Хексапилон бил разбит и Марцел влязъл в града с цялата войска, той подбудил и насърчил всички да вземат оръжията и да докарат военната сила, ако някак могат, към почти завладения вече град.

Епицид, като потеглил от острова, който те самите наричат Насос, подтиквайки войската да бърза, не се съмнявал, че ще успее да прогони малцината, преминали през стената поради нехайството на стражата. Когато насреща му притичали изплашени хора, той започнал да им повтаря, че те увеличават безпокойството и в действителност причиняват по-големи и по-страшни беди. Но когато съзрял, че всичко около Епипола е изпълнено с войска, след като само раздразил врага с малко копия и стрели, насочил войската обратно към Ахрадина, боейки се не толкова от силата и многочислеността на враговете, колкото да не би при удобния случай да се появи някакво предателство и да намери вратите на Ахрадина и на острова заключени по време на вълнението.

Говори се, че Марцел, когато се изкачил на крепостните стени и отвисоко видял разстлан пред очите си града, най-красив от всички по това време, се просълзил — отчасти от радост поради извършеното толкова значително дело, отчасти поради древната слава на града. Пред очите му се появили потопената атинска флота и унищожените

две грамадни войски с двамата толкова прочути военачалници*1. Спомнил си за толкова многото войни с картагенците, водени с толкова различен изход; за толкова многото и могъщи тирани и царе, особено Хиерон, за когото споменът бил най-пресен, преди всичко останал прочут с благодеянията си към римския народ, които щастието и доблестта му били дали възможност да извърши*2. Когато всичко това минало пред очите му и си помислил, че вече всички тези неща за един час ще изгорят и ще бъдат превърнати в развалини, преди да поведе знамената към Ахрадина, изпратил напред сиракузците, които се намирили сред римската охрана, както беше казано преди, с благи думи да предразположат врага към предаване на града.

25.

Вратите и градските стени на Сиракуза били защитавани най-вече от бегълци, за които според условията нямало никаква надежда за снизхождение; уви, те не търпели нито някой да ги заговаря, нито да се доближава до стените. И така, след като това начинание излязло безуспешно, Марцел заповядал да нападнат Евриал. В най-крайната част на града имало хълм, обърнат в противоположна на морето посока. Издигал се над пътя, който водел към равнините и вътрешните части на острова, и бил разположен твърде удобно за доставяне на припаси. Начело на това укрепление стоял аргосецът Филодем, назначен от Епицид. При него Марцел пратил Созис, един от убийците на тирана*1. След като бил забавен с хитрост и провел дълъг разговор, докладвал на Марцел, че той е поискал срок за обмисляне. Отлагал решението от ден на ден, докато Хипократ и Химилкон приближавали лагера, без да се съмнява, че ако ги приеме в укреплението, ще съумеят да унищожат римската войска, която се намирала между стените. Марцел, понеже видял, че Евриал не може да бъде нито предаден, нито превзет, разположил лагер между Неапол и Тиха — това са имена на части от града, самите те с вид на градове, — боейки се да не би, ако навлезе в по-гъсто населени места, да не може да въздържи от грабеж войниците, жадни за плячка. Там пристигнали пратеници от Тиха, с превръзки на главите и маслинени клончета*2, с молба да бъдат пощадени от кланета и пожари. След като било свикано съвещание за техните по-скоро молби, отколкото искания, Марцел по решение на всички заповядал на войниците никой да не оскърбява свободен човек;

останалите неща ще служат за плячка. Лагерът бил ограден отвсякъде с укрепления, подобни на градска стена. Когато били отворени вратите по посока на улиците, разположил постове и охрана, за да не може някой, докато войниците, се суетят, да извърши нападение над лагера. След това бил даден знак и войниците се втурнали напред; след като вратите били разбити, огласили всичко с ужас и тревога, обаче се въздържали от убийства; преди да отнесат натрупаните за векове благоденствия богатства — не бил сложен край на грабежите. Междувременно и Филодем, понеже вече не се надявал на никаква помощ, след като получил гаранция, че ще се върне невредим при Епицид, свалил стражата и предал хълма на римляните. След като вниманието на всички се насочило към вълненията на отчасти превзетия град, Бомилкар се възползувал от това, че през нощта поради силната буря римската флота не можела да остане на котва в открито море, и с 35 кораба потеглил от сиракузкото пристанище по свободното море, като оставил 55 кораба на Епицид. Отплавал в открито море и след като картагенците били осведомени в какво критично положение се намира Сиракуза, след няколко дни се върнал със 100 кораба и според мълвата бил възнаграден от Епицид с много дарове от богатството на Хиерон.

СМЪРТТА НА АРХИМЕД*1

31.

Нападението на войниците било спряно, за да имат време и пътища за бягство тези бегълци, които се намирали в Ахрадина. Най-после и сиракузци, освободени от страх, след като вратите на Ахрадина били отворени, изпратили при Марцел пратеници, упълномощени да не искат нищо друго, освен сигурност за себе си и за своите деца. Марцел свикал събрание, като поканил даже сиракузците, които, изгонени от родината си по време на раздорите, се намирали в римския лагер. После отговорил, че благодеянията, направени от Хиерон в продължение на 50 години, не са повече, отколкото злините, причинени на римския народ за кратък срок от тези, които владеели Сиракуза. Но че в края на краищата всичко си дошло на мястото и че заради нарушения съюз те сами са се наказали много по-тежко, отколкото бил искал римският народ. Че той наистина трета година обсажда Сиракуза не за да подчини града на Рим, а за да не го потискат и държат в покорство водачите на пустелите. За пример на сиракузците биха могли да послужат било онези от тях, които се намирали в момента сред римската войска, било испанският вожд Мерик, който предал охраната, било наистина позакъснялото, но смело решение на самите сиракузци. За него това, че е успял да превземе Сиракуза, съвсем не е толкова голяма награда за всичките трудности и опасности около сиракузките стени по море и суша, толкова дълго преодолявани. След това квесторът с охрана бил пратен в Насос за получаване и съхраняване на царското богатство. Градът бил предоставен на войниците за разграбване, след като били разпределени стражи по домовете на тези, които са били в римския лагер.

Предало се е на поколенията, тъй като се появили много отблъскващи примери на жестокост и алчност, че Архимед в обстановката на такъв смут, какъвто можел да предизвика ужасът от превземането на един град при нахлуването на грабещите войници, докато се занимавал усърдно с формите, които бил начертал в праха,

бил убит от един войник, който не знаел с кого се е сблъскал. Марцел понесъл това тежко и поел грижата за погребението, след като даже били издирени близките му; неговото име и почитта му послужили за почест и закрила.

По този начин била превзета Сиракуза; в нея имало толкова плячка, колкото събрали едва тогава, когато бил превзет Картаген, с който се сражавали на равна нога.

След няколко дни, откак били превзели Сиракуза, Тит Отацилий преминал от Лилибей в Утика с 80 кораба с по пет реда весла и когато влязъл в пристанището преди зазоряване, заловил товарни кораби, пълни с жито, и като слязъл на сушата, опустошил голяма част от земята около Утика и докарал на кораба плячка от всякакъв вид. На третия ден в Лилибей, понеже натам бил тръгнал, се върнал със 130 товарни кораба, пълни с жито и плячка, и веднага пратил в Сиракуза това жито, което, ако не било пристигнало толкова навреме, гибелен глад застрашавал еднакво и победители, и победени.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА*1

ХАНИБАЛ ПРЕД РИМ

9.

Ханибал, след като опустошил земята на Фрегела, настроен още по-враждебно поради разрушените мостове, минавайки през областта на Фрузинон, Ферентин и Анагиия, стигнал до тази на Лабики. След това от Алгид се отправил към Тускул. Но укрепленията под Тускул отказали да го приемат и той слязъл надясно към Габии, след това отпратил войската в Пупини и разположил лагер на осем мили от Рим. Колкото повече врагът се приближавал, толкова повече били убитите или заловените хора от всякакъв произход и възраст, които се опитвали да избягат, водени от нумидийците.

10.

По времето на това вълнение Фулвий Флак влязъл с войска през Капенската врата в Рим и от центъра на града тръгнал през есквилинския квартал Карини. След това излязъл от града и разположил лагер между Есквилинската и Колинската врата. Плебейските едили струпали там продоволствие, консулите и сенатът дошли в лагера, където обсъдили най-важните неща. Консулите решили да разположат лагер около Колинската и Есквилинската порта, градският претор Гай Калпурний да защитава Капитолия и крепостта, а сенатът в пълен състав да остане на Форума, в случай че сред толкова неочакваните обстоятелства се появи необходимост от вземане на някакво решение.

Междувременно Ханибал преместил лагера си до река Аниен, на три мили от града. След като се установил там, сам той с 2000 конници излязъл напред до Колинската порта и чак до храма на Херкулес, и приближавайки на кон, колкото се може по-близо, разглеждал крепостите и разположението на града. Флак смятал, че е възмутително той да прави това толкова дръзко и спокойно, затова изпратил конници и заповядал неприятелят да бъде отблъснат и върнат в лагера.

При започването на сражението консулите наредили 1200-те бегълци нумидийци, които тогава били на Авентин, да преминат от центъра на града към Есквилин, понеже смятали, че няма места, подходящи за сражение от тези сред падините и сред лабиринтите от градини гробове, водещи във всички посоки пътища. Някои от крепостта и Капитолия, като съзрели тези нумидийци да слизат на коне от хълма Публиций, се развикали, че Авентин е превзет. Това предизвикало такава паника и бяг, че ако лагерът на пуните не бил извън града, цялото треперецо от страх множества щяло да се разпръсне. Втурнали се обратно по домовете си и се покатерили по покривите. Започнали да нападат с камъни и стрели вместо враговете своите, които се движели из пътищата. Нито паниката можело да бъде обуздана, нито грешката — открита, тъй като пътищата били претъпкани от много диви животни, подгонени към града от внезапен страх.

Конното сражение било успешно и враговете — отблъснати. И понеже трябвало на много места да обуздават напразно настъпилата паника, решили всички, които са били диктатори, консули и цензори, да запазят военната си власт, докато врагът отстъпи от крепостните стени.

И през остатъка от деня, и на следващата нощ многократно усмирявали напразно предизвиканата паника.

11.

На следващия ден Ханибал преминал река Аниен и построил в боен ред цялата войска. Фулвий Флак и консулите също се подготвили за сражение. След като и двете войски се изправили една срещу друга за битката, в която награда за победителя бил град Рим, проливен дъжд, примесен с градушка, разбъркал бойния ред и всички, като едва не изпуснали оръжието, се втурнали в лагера, изплашени от бурята не по-малко, отколкото от врага. На следващия ден същото лошо време разделило построените на същото място войски. Когато се върнали в лагера, времето напълно се изяснило и утихнало. Това събудило суеверието на луните. Говори се, че Ханибал бил чут да казва, че ту мисълта му не допускала завладяването на Рим, ту случайността му пречела за това. Две неща — едното незначително, другото значително, разколебали още повече надеждата на Ханибал и

останалите пуни: значително, това, дето Ханибал чул, че докато самият той се намира пред стените на Рим, готов за бой, войници под бойни знамена се отправят на помощ в Испания*1; пък незначителното, дето узнал от някакъв пленник, че през тези дни именно земята, в която самият той бил на лагер, била обявена за продан, без дори да се намали цената ѝ. Това — да се намери в Рим купувач за тази земя, която самият той бил завоювал и притежавал, му се сторило толкова надменно и недостойно, че веднага заповядал на един глашатай да обяви за продан дюкянчетата на бижутерите около римския форум.

Разтревожен от тези неща, Ханибал преместил лагера до река Туция, на 6 мили от града. След това продължил към свещената горичка на Ферония, чийто храм по това време бил прочут с богатствата си. Капенатите и други, които живеели в съседство с него, носели там първите плодове и различни дарове — всеки според богатството си, и той бил украсен с много злато и сребро. Ханибал разграбил всичко това. След неговото идване доведените на това място войници, ровейки се в развалините, намирали купища от бронз.

ПУБЛИЙ КОРНЕЛИЙ СЦИПИОН

18.

От народите на Испания нито тези, които след поражението*1 били изменили на Рим, се върнали към съюза с него, нито някои други му изменили. След възвръщането на Капуа*2, за сената и римския народ вече Испания била по-голяма грижа, отколкото Италия. Било взето решение да се увеличи армията и да бъде изпратен един пълководец. Въпросът бил не толкова кого да изпратят, колкото това, че след като в продължение само на тридесет дни са загинали двама най-видни пълководци, трябвало този, който ще ги замени, да се избере особено грижливо. Но всеки предлагал различен човек и накрая било решено да се проведе народно събрание, за да избере народът кой да стане проконсул на Испания; консулите определили деня на събранието. В началото се очаквало, че тези, които се смятат достойни за една толкова голяма власт, сами ще предложат имената си. Когато очакванията не се сбъднали, отново ги опарила болката от поражението, което понесли, и мъката по двамата загубени пълководци. Ала въпреки унието, обхванало гражданите, почти невиждащи решение, в деня на събранието всички се стекли на Марсово поле. Обърнати към магистратите, те следели лицата на първенците, които се споглеждали, и въздишали при мисълта, че положението, е толкова безизходно и отчаяно, че никой не би се осмелил да поеме командването в Испания. Тогава изведнъж Публий Корнелий, двадесет и четири годишен младеж, синът на онзи Публий Корнелий, който загинал в Испания, като застанал на едно по-издигнато място, откъдето всички можели да го виждат, пожелал на него да бъде поверена тази чест. Всички погледи се насочили към него и в същия миг възторжените приветствия сякаш предсказали бъдещите успехи и победи на новия пълководец. После се пристъпило към гласуване и единодушното желание на всички, не само на центуриите като цяло, но дори на всеки гражданин, било Публий Сципион да поеме командването в Испания. Ала след като изборът бил направен,

щом се охладил първоначалният възторг и въодушевление, изведнъж настъпила тишина, всеки се запитал какво са сторили сега, дали това решение не е продиктувано по-скоро от възторга, отколкото от разума. Най-вече възрастта на Сципион ги карала да се разкайват, а някои се плашели от орисията на дома и дори от името на човека, загубил двама свои роднини, който отивал в същата тази провинция, където щял да се сражава между гробовете на баща си и чичо си.

19.

Когато след въодушевлението, което го посрещнало, забелязал безпокойството и загрижеността на хората, Сципион свикал събрание и говорил така пламенно и вдъхновено за своята възраст, за поверената му власт и за войната, която трябва да води, че вече гаснещият пламък се възобновил, отново се разгорял и изпълнил римляните с надежда, по-голяма от тази, почиваща обикновено на хорски обещания или на увереността, че нещата са сигурни. Всъщност не само действителните добродетели правели Сципион забележителен човек, но и дарбата му още от юноша да ги изтъкне. Той описвал пред множеството видения, явили му се през нощта или уж внушени му от божеството предсказания било от помрачило разсъдъка му суеверие, било поради желанието неговите заповеди и решения да се изпълняват незабавно, сякаш са пророчески послания на оракул. При това, за да подготви още отначало духовете, откакто сложил мъжка тога, той не извършвал никаква работа — обществена или частна, без да отиде на Капитолия и без да прекара известно време в храма, скрит от всички погледи. Дали с умисъл или непреднамерено, но Сципион запазил този навик през целия си живот и по общоприето мнение именно това създадо у някои убеждението, че той е мъж с божествен произход, и възродило легендата, известна преди за Александър Велики и с не по-малко смешно съдържание. Зачеването му се приписвало на огромна змия, която често виждали в спалнята на майка му*1, но при влизането на хора чудовището се развивало и се изплъзвало от погледа. Самият Сципион никога не разколебал вярата в тези чудеса и дори я увеличил с уменията си нито да ги отрече, нито ясно да ги потвърди. Поради много други причини, едни основателни, други — не, пораснало възхищението на хората към този младеж. Тогава държавата му

поверила в една още крехка възраст цялата тежест на обществените дела и толкова голяма власт.

Към онези части, от старата войска, които държал в Испания и които били прехвърлени от Путеоли начело с Гай Нерон, били прибавени 10 000 пехотинци и 1000 конници, а пропреторът Марк Юний Силан бил изпратен като помощник във военните дела. С флота от тридесет кораба, всички с по пет реда весла, Сципион се отправил от Остия покрай брега на Туско море, заобиколил Алпите, Галския залив, носа на Пиренеите и стоварил войската в Емпория — гръцки град, чиито жители произхождали от Фокея. После наредил на корабите да го следват и се отправил по суша към Таракон. Там направил събрание на всички съюзници, за което се били стекли пратеничества от цялата провинция. На пратениците, обхванати от нерешителност поради обратите на съдбата, Сципион отговарял с такъв горд и приповдигнат тон, уверен в своите добродетели, че нито едно необуздало слово не се изплъзнало от устата му, и от речта му лъхало не само достойнство, но и убедителност.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ОСМА*1

ПОРАЖЕНИЕТО НА ХАСДРУБАЛ. ХАНИБАЛ СЕ ОТТЕГЛЯ В БРУТИЙ

12.

Тази година не водили никакво сражение с Ханибал: след неотдавнашното държавно и лично поражение*1 нито самият той нападал, нито римляните го предизвиквали, докато той не предприемал нищо; те смятали, че той сам като пълководец притежава огромна сила, макар че всички други неща около него рухвали. И не знам дали с успехите или с неуспехите си бил по-достоеен за възхищение: в продължение на 30 години, във вражеска земя, далеч от дома си, той водил война с променлив успех, и то не с войска от сънародници, а със сбирщина от всички племена, които нямали нито общ закон, нито общ нрав, нито общ език, различавали се по външен вид, по облекло, по въоръжение, по обичаи, по ритуали, дори имали различни богове. Той ги обединил така, че никакъв раздор не възникнал нито между самите тях, нито между тях и вожда дори и тогава, когато във вражеската земя не можело да бъдат осигурени заплати и храна, което през предишната пуническа война станало причина за разразяването на много противоречия между вождовете и войниците. Кому не изглеждало чудно, че в лагера не станали никакви размирици, след като войската на Хасдрубал, на която била заложена цялата надежда за победа, била разбита, а Ханибал се отправил към крайната област — Брутий, и отстъпил от останалата част на Италия.

Към това се прибавила и липсата на надежда за изхранване на войската другаде, освен в Брутий. Тази област, макар и малка за препитаване на цяла войска, все пак ѝ предоставила доста храна.

По това време много младежи се откъсвали от земята и се отдавали на война, и то по лошия и още жив обичай на племето — воюва не чрез разбойничество. От Картаген не изпращали помощ. Мъчили се да задържат Испания, сякаш в Италия всичко било благоприятно.

В Испания военните действия имали, от една страна, същия обрат, а, от друга, твърде различен. Същият, понеже победените в сражението картагенци загубили вождя си и били отблъснати до самия бряг на Испания, чак до океана*2. Различен, тъй като Испания поради природата и населението си била по-подходяща не само от Италия, по и от всяка друга страна за водене на война. Така от провинциите на сушата римляните стъпили първо в Испания, но окончателно я покорили последна едва по наше време под предводителството и върховната власт на Август Цезар*3.

Там Хасдрубал, синът на Гисгон, най-великият и най-славният вожд в тази война след Барките, отстъпил от Гадес с надежда за възобновяване на войната с помощта на Магон — сина на Хамилкар. Затова направил набор в отвъдна Испания и въоръжил около 50 000 пехотинци и 4500 конници. Повечето автори са почти единодушни за броя на конницата, но за пехотата някои пишат, че при град Силпия са докарани 70 000. Там над разстлалите се поля се разположили двамата пълководци на пуните с намерение да не отказват сражение.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА*1

ПРЕМИНАВАНЕ НА СЦИПИОН В СИЦИЛИЯ И АФРИКА

26.

Много римски флоти били тръгнали от Сицилия и именно от пристанището Лилибей; при това не само през тази война — впрочем нищо чудно, щом морските сили се отправяли единствено да плякосват, — но дори и през Първата пуническа война никое тръгване не представлявало толкова изключителна гледка. Това обаче не се дължало на големината, защото и по-рано били преминали по двама консули с по две войски и в тези флоти имало почти толкова рострати, с колкото товарни кораба преминавал сега Сципион, тъй като освен с четиридесетте бойни кораба разполагал и с 400 товарни, за да прекара войската си. Ала за да изглежда тази война на римляните по-ужасна от предишната, допринесло както това, че военните действия се водели в Италия, така и кървавите поражения на толкова войски и гибелта на военачалниците им, а и Сципион като пълководец, прославен с великите си дела и с необикновеното си щастие да печели нова и нова слава, бил привлякъл вниманието върху себе си; пък и самата идея за прехвърляне — нещо, незамисляно от никой предводител до тази война, — защото той навсякъде бил разгласил целта на похода: да изгони Ханибал от Италия, да прехвърли и завърши войната в Африка.

Цяла тълпа се била стекла на пристанището да гледа. Там били не само жителите на Лилибей, но и всички пратеничества в Сицилия, едни, от които дошли да изпратят Сципион, изпълнявайки задълженията си, а други били от обкръжението на претора в провинцията Марк Помпоний. Освен това легионите, които оставали в Сицилия, дошли да изпратят другарите си, така че не само флотата била зрелище за тези, които гледали от брега, но и сушата, цялата покрита с хора, представлявала любопитна гледка за отплаващите.

27.

Разсъмнало се и след като глашатаят въдворил тишина, от преторския кораб Сципион изрекъл следните думи: „Богове и богини, обитаващи морето и земята, към вас се обръщам и ви моля делата, които по моя заповед се извършиха, извършват се и ще се извършват, да се увенчаят с добър край за мен, за римския народ и плебса, за латинските съюзници и за всички, последвали по суша, през морета и реки моята и на римския народ цел, върховенство и предопределение. Бъдете благосклонни, подпомагайте ни и ни дарете с добра сполука; наредете всички да се върнат с мен по домовете си здрави и невредими, разгромили врага, като победители, окичени с трофеи, натоварени с плячка, триумфиращи; подкрепете ни да отмъстим на враговете си — обществени и лични; дайте на мен и римския народ възможността да направим за назидание в картагенската държава това, което картагенците възнамеряваха да сторят в нашата!“

Веднага след тази молитва според обичая хвърлил в морето кървящите вътрешности на убитата жертва и наредил на тръбача да даде знак за тръгване. Подхванати от много силен попътен вятър, те бързо били отнесени и сушата скоро се скрила от погледите им; но около пладне паднала такава мъгла, че едва избягвали да не се блъснат корабите един в друг. Като навлезли по-навътре в морето, вятърът отслабнал. Мъглата се задържала и през нощта, но призори се разнесла и вятърът се усилил. Пред тях вече се виждала земя и не след дълго кормчията съобщил на Сципион, че Африка се намира на не повече от 5 мили, че той различава нос Меркурий и ако Сципион заповяда да се отправят натам, скоро цялата флота ще бъде в пристанището. Като гледал към земята, Сципион се помолил на боговете да вижда Африка за добро, негово и на държавата, после заповядал да вдигнат платна и да потърсят по-надолу друго място, където да пристанат на брега. Вятърът ги носел с непроменена сила, но почти по същото време като предния ден се появила мъгла и забулила брега; с падането на мъглата и вятърът станал по-слаб. Нощта направила всичко още по-несигурно и за да не се сблъскат помежду си корабите или да се разбият в брега, пуснали котви. На разсъмване отново излязъл вятър и като разпръснал мъглата, се открил целият бряг на Африка. Сципион попитал кой е близкият нос и като узнал, че се нарича Прекрасен, казал: „Това е хубав знак — натам насочете корабите.“ Флотата акостираше и цялата войска слязла на брега.

Доверих се на сведенията на много гръцки и латински автори, че плаването е било благополучно, без страх и смут. Единствено Целий в разрез с другите разказва, че с изключение на корабокрушение всевъзможни други небесни и морски ужаси били сполетели флотата; накрая буря я отнесла от Африка към остров Егимур, откъдето едва налучкали правилната посока, и когато корабите били почти потънали, войниците без заповед на пълководеца се качили на лодките и като същински корабокрушенци, без оръжие и с голям шум, стъпили на брега.

28.

След като войската слязла, римляните избрали място за лагер на близките хълмове. Ужасът и паниката, които обхванали крайбрежните обитатели първо при вида на флотата, после при шума на слизщите на сушата, се разпространили и в градовете — навсякъде пътищата се изпълнили с тълпи не само от мъже, но и от върволици жени, и деца, които водели пред себе си дори и добитъка, та човек би си рекъл, че Африка внезапно бива изоставяна от своите жители. В градовете пък предизвиквали още по-голяма уплаха, отколкото била тяхната собствена; в Картаген най-вече настанала такава паника, като че ли градът бил превзет. Станало така, защото след консулите Марк Атилий Регул и Луций Манлий почти 50 години*1 картагенците не били виждали римска войска, освен грабителските флоти, извършващи набези в крайбрежните земи; награбили плячката, която случаят изпречвал на пътя им, те обикновено се връщали на корабите преди още викове да вдигнат на крак местните жители. Ето защо сега и бягащите тълпи, и ужасът били много по-големи.

А държавата, кълна се в Херкулес, нямала нито силна войска, нито предводител, когото да противопоставят на римския. Хасдрубал, синът на Гисгон, изпъквал далеч над другите в Картаген поради знатността, славата и богатството си и поради роднинските си връзки със Сифакс; но си спомнили, че той бил разбит от същия този Сципион в няколко сражения и отблъснат от Испания, както и това, че е толкова равностоен на римския пълководец, колкото неговата набързо събрана войска — на римската. И така, като че ли Сципион всеки момент ще ги нападне, градът бил вдигнат на оръжие, портите — внезапно затворени, по стените — разположени войници, наоколо — стражи и

постове, през следващата нощ всички бдели, всички били на крак. На другия ден петстотинте конници, изпратени да разузнаят и да всеят смут сред враговете при слизането им от корабите, се натъкнали на римски постове, защото Сципион бил изпратил флотата в Утика и без да се отдалечава много от морето, бил заел близките хълмове; бил разположил конницата по постове на подходящи места, а част от нея бил изпратил за плячка в околността.

КНИГА ТРИДЕСЕТА*1

СОФОНИБА

12.

А Сифакс, който препуснал срещу вражите турми, за да спре, ако може, бягството на своите, било като ги засрами, било като се изложи на опасност, паднал от тежко ранения си кон, бил обграден и пленен, а сетне жив — едно драго преди всичко за Масиниса зрелище — бил помъкнат при Лелий.

Загубите в това сражение, понеже било само конно, отстъпвали на победата — не повече от пет хиляди убити, а при нападението на лагера, където се събрала поразената от загубата на царя войска, били пленени по-малко от половината от неговите хора. Столица на царството на Сифакс била Цирта. При бягството там се събрали много хора. Макар че Масиниса в този момент не намирал нищо по-хубаво от това като победител да разгледа възвърнатото след толкова време бащино царство, както успехите, така и затрудненията не му позволявали да се бави; ако Лелий го пуснел да върви напред с конницата и вързания Сифакс, всичко живо, разтреперано от страх, щяло да му се подчини; Лелий с пехотата можел да го следва с умерен ход. Пристигнал със съгласието на Лелий пръв при Цирта, той заповядал да бъдат извикани на разговор по-видните жители. Но тъй като те не знаели за съдбата на царя, макар че им разказвал какво е станало, не можал да ги убеди нито с увещания, нито със заплахи, докато не извел пред тях вързания цар. При тази така позорна гледка всички се разридали, в паниката стените опустели, а тези, които постигнали внезапно единодушие в желанието си да спечелят благосклонността на победителя, разтворили вратите. И Масиниса, като разпратил стражи около портите и по удобните места по стените, така че никой да няма възможност за бягство, нетърпеливо препуснал към царския дворец да го овладее.

Като влизал в преддверието, на самия праг го пресрещнала Софониба, съпругата на Сифакс, дъщерята на картагенеца Хасдрубал. Като зърнала сред тълпата въоръжения Масиниса, който се отличавал

и с оръжието, и с цялото си облекло, тя предположила — и с право, — че той е царят, и паднала в нозете му с думите: „Зная, че боговете, твоята доблест и щастие ти дадоха право да правиш с нас всичко, но ако може една пленница да отпрати смирена молба към господаря на живота и смъртта ѝ, да докосне коленете му и победилата десница*1, умолявам те в името на царското величие, което доскоро беше и наше, в името на нумидийците — твоя и на Сифакс народ, в името на божествата на този царски дом, дано те приемат те със знамения, подобри от тези, с които изпратиха оттук Сифакс, бъди така милостив да постъпиш както желаеш със своята смирена пленница, но не допускай да се разпорежда с нея някой жесток и високомерен римлянин. Дори да не съм била нищо повече от съпруга на Сифакс, щях да предпочета да съм във властта на нумидиец, роден като мен в Африка, а не на чужденец, роден другаде: а една картагенка, дъщерята на Хасдрубал, знаеш защо трябва да се бои от римлянин. Ако не можеш нищо друго, заклевам те — убий ме, но ме избави от властта на римляните.“

Била необикновено красива и в разцвета на годините си. Така че докато прегръщала ту коленете, ту десницата му и искала обещание, че няма да я дава на никой римлянин, а думите ѝ звучали повече като умилкване, отколкото като молби, в неговата душа проникнала не само жалост, но като нумидиец, податлив на страсти, победителят бил пленен от любов към пленницата. Подал ѝ ръка — знак, че обещава това, за което го молела, и се оттеглил в двореца. После се замислил сериозно как да удържи на думата си. Не можал да намери най-добрия начин, а любовта го подтикнала към неразумно и безсрамно решение. Неочаквано заповядал за същия ден да се обяви сватба — омъжена вече за Масиниса, тя нямало да бъде вече просто пленница нито за Лелий, нито за самия Сципион, когато решават съдбата ѝ. Веднага след извършването на бракосъчетанието пристигнал Лелий и до такава степен не одобрил стореното, че дори отначало се опитал да я вземе от брачното ложе и заедно със Сифакс и останалите пленници да я изпрати при Сципион. Склонен после от молбите на Масиниса да предостави на Сципион да реши кой от двамата царе да получи Софониба, изпратил Сифакс и пленниците и с помощта на Масиниса превзел останалите градове на Нумидия, в които имало царски гарнизони.

Когато било известно, че са довели Сифакс в лагера, цяла тълпа се изсипала да гледа като при триумф. Най-отпред вървял самият той, вързан, следвали го група знатни нумидийци. И преувеличавайки победата над него, всеки прибавял по нещо към величието на Сифакс и славата на рода му: това бил царят, когото толкова много ценели двата най-силни народа в света — римският и картагенският; техният военачалник Сципион, за да спечели приятелството му, оставил провинция Испания и армията и с две квинкверери отплавал за Африка, а Хасдрубал, военачалникът на пуните, не само лично го посетил в царството му, но дори му дал дъщеря си за жена, в едно и също време от него зависели двама военачалници — картагенският и римският; както всяка една от двете страни принасяла жертви и молела за мир безсмъртните богове, така и него молели за приятелство еднакво отгук и оттам; и силите му вече били нараснали дотолкова, че довел изгонения от царството си Масиниса до положение да разнасят за него лъжливата мътва, че е мъртъв, и да живее в бърлоги из горите съвсем като зверовете.

Съпровождан от такива разговори, царят бил заведен в палатката на пълководеца. Сципион се трогнал от съдбата на този човек, от голямата промяна в нея; спомнил си и за гостоприемството му, за подадената ръка и за сключения между държавите и между тях като частни лица съюз. Миналото помогнало и на Сифакс да заговори на победителя. Когато Сципион запитал какво го е накарало не само да се откаже от връзките с Рим, но дори да му обяви война, той признал, че наистина бил сгрешил и бил постъпил безумно, но не тогава, когато вдигнал оръжие срещу римския народ, това било резултатът от неговата лудост, не началото; тогава бил обезумял той, тогава бил изхвърлил от ума си всички закони на частното гостоприемство и на междудържавните договори, когато бил приел в дома си съпруга картагенка. От онези сватбени факли бил изгорял неговият царски дом; онази фурия, онази чума с всевъзможните си чарове била отклонила и настроила враждебно мислите му и не се била успокоила, докато не му била дала сама със собствените си ръце престъпното оръжие срещу гост и приятел. Погубен и победен в нещастieto си, той все пак бил получил едно утешение — бил видял същата тази чума и бяс да върлува в дома и при пенатите на човека, когото ненавиждал повече от всички. Масиниса не бил нито по-разумен, нито по-неподатлив от

Сифакс, дори поради младостта си бил по-непредпазлив. Като я бил взел за жена, той определено се бил проявил като по-глупав и по-невъздържан.

14.

Тези думи, в които проличала не само омразата му към врага, но и страданието на влюбен, видял любимата си при съперника, създали голяма грижа на Сципион. Доказателство, че са възможни престъпления, била и сватбата, направена набързо, почти сред оръжия, без нито да питат, нито дори да изчакат Лелий, както и учудващото нетърпение да я получи за съпруга в същия ден, в който я видял като пленен враг, и да извърши сватбения обред при пенатите на своя противник. Още по-недопустимо изглеждало това на Сципион, защото самия него като младеж в Испания не развълнувала красотата на нито една пленница. Докато мислел над тези неща, ненадейно пристигнали Лелий и Масиниса. След като ги приел, показвайки еднаква благосклонност към двамата, и пред многочисления военен съвет ги обсипал с избрани похвали, отделил се с Масиниса и му заговорил така:

„Смятам, Масиниса, че виждаш у мен някакви ценни качества и затова отначало в Испания дойде да се свържем с приятелство, след това и в Африка ми повери изцяло себе си и всички свои надежди. Но с нито едно от качества, заради които ти пожела близостта ми, аз не се гордея така, както с умереността и сдържаността в желанията. Бих искал, Масиниса, ти също да ги присъединиш към другите твои изключителни качества. Повярвай ми, в тези години за нас са опасни не толкова въоръжените врагове, колкото заобикалящите ни съблазни. Който със своето въздържание преодолее и отблъсне тях, спечелва си много по-голяма чест и по-велика победа, отколкото постигнахме ние, като победихме Сифакс. С удоволствие споменах и помня това, което си извършил смело и решително далеч от мен, за другото предпочитам сам да помислиш, вместо да се червиш, като ти го казвам. Побеждаването и пленяването

на Сифакс стана под върховното командуване на римския народ. Така че самият той, съпругата му, царството, земята, крепостите, хората, които живеят там — всичко, което е било на Сифакс, е плячка на римския народ. Както царят, така и съпругата му, дори да не беше картагенка, дори да не виждахме в лицето на баща ѝ военачалника на враговете, трябваше да бъде изпратена в Рим и единствено на сената и римския народ принадлежи правото на съд и присъда над тази, за която се говори, че е отчуждила съюзен с нас цар и неудържимо го е тласнала към война. Победи духа си, внимавай да не загрозиш многобройните си чудесни качества с един недостатък и да не унищожиш благодарността за толкова заслуги с провинение, по-сериозно от основанието за него.“

15.

Докато Масиниса слушал това, не само се изчервил, но и сълзи се появили в очите му; казал, че той, разбира се, ще се подчини на военачалника, помолил го, доколкото е възможно, да има предвид обещанието, с което неразумно се обвързал — че няма да я дава в ничия власт, и разстроен се оттеглил от палатката на главнокомандуващия в своята. След известно време, скрит от чужди очи, дал воля на въздишките и стонове си — те лесно можели да бъдат чути от хората около палатката. След най-покъртителния стон извикал верния роб, който по царски обичай за превратностите на съдбата пазел отрова, и му заповядал да я приготви в чаша, да я занесе на Софониба и да ѝ каже, че желанието на Масиниса било да изпълни първата ѝ молба и като мъж бил длъжен да направи това за съпругата си; понеже се наложили над волята му тези, които имали власт, изпълнявал втората ѝ молба — да не попада жива в ръцете на римляните. Тя, която помнела кой е баща ѝ, коя е родината ѝ и това, че е била съпруга на двама царе, трябвало сама да реши съдбата си.

Когато слугата занесъл на Софониба това известие заедно с отровата, тя казала: „С благодарност приемам и този сватбен дар, щом един мъж не може да предложи на съпругата си нищо повече. Но

предай му все пак, че щях да умра по-добре, ако не бях се омъжила на погребението си.“ В думите ѝ нямало излишна дързост — със същата решителност тя изпила получената чаша, без да трепне. Когато известили за това на Сципион, той веднага извикал при себе си буйния младеж, за да не го подтикне страданието към нещо по-лошо, и ту го утешавал, ту внимателно го упреждал, че е изкупил необмислената си постъпка с друго безразсъдство и е постигнал по-тъжен резултат, отколкото било необходимо.

За да отклони духа му от тези терзания, на следващия ден Сципион се качил на трибунала и заповядал да свикат събрание. На него провъзгласил Масиниса за цар, изрекъл големи похвали за него и го дарил със златен венец, златна патера, с курулно кресло и жезъл от слонова кост, с везана тога и туника с избродирани палми. Допълнил почестите с думите, че нито при римляните има нещо по-разкошно от триумфа, нито одеждите на триумфиращите са по-великолепни от тези, с които римският народ удостоил Масиниса единствен от всички чужденци*1. После дарил със златен венец Лелий, като и на него изказал похвали; и другите проявили се получили дарове според заслугите си.

Тези почести разведрили царя и той вече се вдъхновявал от надеждата, че след премахването на Сифакс скоро ще владее цяла Нумидия.

БИТКАТА ПРИ ЗАМА

32.

Преговорите*1 не довели до мир и след като се върнали при своите, пълководците съобщили, че напразно било потърсено разрешение с приказки — нужно било то да се намери с оръжие и да стане това, което боговете повелят. Щом пристигнали в лагера, известили на войниците да готвят две неща — оръжието и сърцата си — за решително сражение и ако щастието е на тяхна страна, не в един ден, а завинаги щели да бъдат победители. Дали Рим или Картаген ще издава закони на народите, щяло да се узнае още преди да дойде утрешната нощ, защото не Африка и не Италия, а целият свят щял да бъде възнаграждение за победителя. Ала колкото голяма щяла да бъде победата, толкова голяма била и опасността за тези, които загубят битката, защото както за римляните не се откривала никаква възможност за бягство на чуждата и непозната земя, така и за Картаген разбиването на последната му войска без съмнение означавало незабавна гибел.

На следващия ден в тази битка между двата най-могъщи народа начело стояли двама преславни пълководци, две най-силни войски, които през този ден щели или да погубят, или да увенчат голямата слава, добита преди. И така, едновременно надежда и страх свивали сърцата им, докато обсъждали ту своята, ту вражеската войска, повече на око, отколкото чрез зряло размишление, мерели силите, и нещата им се стрували веднъж радостни, веднъж тъжни. Това, върху което самите воини не се замисляли, вождовете им го внушавали, за да ги подбудят и насърчат. Картагенецът припомнял, че 17 години войната се е водила на италийска земя, че толкова римски вождове и войски били разбити, и на всеки описвал собствените му подвизи, когато отличилият се войник си спомнел за някоя битка. Сципион пък напомнял за сраженията в Испания и неотдавнашните в Африка, и за признанието на враговете, че уплашени, не могли да не молят за мир, но не могли и да го спазват поради присъщото вероломство на душите си. При това

изопачил думите на Ханибал, изречени насаме и откровено, и ги предал както му било угодно. Посочил, че когато тръгвали на бой, боговете им пратили същите предзнаменования, с каквито техните бащи се били сражавали при Егатските острови*2, предрекъл, че е дошъл краят на войната и страданията, че плякосването на Картаген и завръщането у дома, в родината, при родители, деца и съпруги, при домашните богове — всичко това е в ръцете им. Тези неща говорел гордо и с такъв радостен вид, сякаш действително вече е победител.

33.

После построил първи хастатите, след тях принципите и завършил с последната редица на триариите. Наредил кохортите в несгъстен строй, всяка под своето знаме, а манипулите раздалечил една от друга, за да има такова разстояние, че като преминат слоновете на враговете, изобщо да не разбъркват редиците. На левия фланг поставил италијанската конница начело с Лелий, който по-рано бил легат при него, а от тази година — квестор, какъвто станал по решение на сената без жребий. На десния фланг разположил Масиниса и нумидийската конница. Пътеките, които се отваряли между манипулите на антесигнаните, изпълнил с лековъоръжени войници, така наречените велити, със заповед, при нападението на слоновете, да изтичат зад правите редици или на десния и левия фланг, та по този начин, като се разбягат и присъединят към антисигнаните, да освободят място, в което да хвърлят от две страни копията върху животните.

Ханибал сложил най-отпред 80 слона, за да предизвикат ужас — толкова, колкото никога по-рано не бил имал; след това наредил съюзническите войски на лигурите и галите, към тях добавил балеарците и маврите, а във втората редица оставил картагенците, африканците и македонския легион. Накрая на известно разстояние построил резервната част от италијански войници, предимно брутни, повечето от които го последвали, когато се оттеглил от Италия, по-скоро насила и по принуда, отколкото по своя воля. Сам наредил конницата на фланговете: картагенците заели левия, а нумидийците — десния. Във войската му различни неща служели за насърчение на толкова хора, които се различавали помежду си и по езика, и по обичаите, и по законите, и по оръжието, и по дрехите и външния си

вид, и по това за какво воюват. На съюзническите войски била обещана незабавна и пребогата награда от плячката: галите горели от традиционната си омраза към римляните; на лигурите, доведени от най-стръмните планини с надежда за победа, били обещани тучните полета на Илирия; нумидийците и маврите били сплашени с бъдещата неограничена власт на Масиниса. На едни внушавал надежда, на други страх, а картагенците като възнаграждение щели да получат опазените крепостни стени на своята родина, семейните светилища, гробовете на предците, децата и родителите си, треперещите си съпруги. Те не можели нито да се страхуват, нито да се надяват на нещо по-малко — очаквала ги или гибел и робство, или господство над света.

Докато пълководецът говорел тези неща на картагенците, а вождовете на отделните части ги разпространявали сред своите съотечественици и по-голямата част чрез преводачи достигала до разноезичното множество, изведнъж роговете и тръбите на римляните изсвирили и гръмнал такъв вик, че слоновете уплашени се обърнали срещу своите, но най-вече срещу левия фланг, където били маврите и нумидийците. След това Масиниса лесно всял ужас сред обърканите войници и лишил тази страна на строя от защитата на конниците. Обаче няколко слона не се уплашили и като се спуснали към врага, сред редиците на велитите, нанесли големи щети въпреки многобройните си рани. Велитите, за да не бъдат смазани, отскочили към манипулите и откривайки път на слоновете, започнали да хвърлят копията си по тях от двете страни. Антесигнаните също не спирали да ги замерят със своите, докато, набучени отвсякъде с копия, слоновете били изгонени от римския строй и този път обърнали в бягство своите на десния им фланг — при това там; била конницата на самите картагенци. Като забелязал объркването на враговете, Лелий увеличил паниката им.

34.

Оголена и от двете страни от конница, пуническата армия нападнала с пехота, но вече нито по сили, нито по дух била равностойна. Към изложеното дотук се прибавя и едно малко обстоятелство, но с голямо значение по време на битка — викът на римляните бил единоголасен, по-силен и по-страшен, а виковете на врага били несъзвучни, съставени от различните езици на много

народи. От друга страна, поради тежестта на въоръжението, прибавена към собствената тежест на войниците, напирасци срещу врага, римската войска притежавала по-голяма устойчивост в бой, докато, напротив, атаката на картагенците се отличавала повече с подвижност и бързина, отколкото с мощ. И така при първото състълкновение римляните отблъснали вражеската войска. След това настъпили стремително, блъскайки с щитове отстъпващите, и дълго напредвали сякаш без отпор на фланга, защото, щом почувствували, че войската е отместена, последните също напирали зад първите, а това само по себе си прибавяло голяма сила за отблъскването на врага. От страна на неприятеля разположените във втората редица африканци и картагенци не само не помогнали на съюзниците си, които се огъвали, но дори отстъпили, опасявайки се, че ако се съпротивляват упорито, врагът може да се нахвърли върху тях, след като избие първите. Ето защо съюзниците се обърнали внезапно и се втурнали да потърсят спасение във втората редица, но когато не били приети от своите, те ги нападнали, гневни, че и преди не получили подкрепа, и сега не били приети в редиците им. Така се завързали почти две битки там, защото картагенците били принудени да влязат в ръкопашен бой едновременно с враговете и със съюзниците си. Все пак приели в строя тези, които не били толкова объркани и разгневени, но когато сгъстили редиците, те били изтласкани извън битката във фланговете и празното пространство около лагера, за да не се разстройва цялостният и непокътнат строй с войници, уплашени от бягството и раните.

Мястото, където преди стояли съюзническите войски, сега било покрито с толкова купчини трупове и оръжие, че било дори по-трудно да се премине през него, отколкото през сгъстените редици на врага. Хастатите, които вървели най-отпред на римския строй, се насочили, всеки както можел, срещу враговете през грамади от трупове и оръжие и реки от кръв, а знамената и редиците им се разпръснали. Когато принципите видели безпорядъчния строй пред себе си, техните знамена също започнали да се колебаят. Виждайки това, Сципион заповядал да свирят отбой на хастатите и след като ранените били извадени в ариергарда, изтеглил принципите и триариите по фланговете*1, така че строят на хастатите в средата да бъде по-сигурен и устойчив. Така започнали битката отново и несъмнено отивали срещу истинските си врагове — равни и по вида на оръжието, и по

опитност в сражение, и по славата за извършените подвизи, и по надеждата и страха, с които се сражавали. Ала римляните били по-многобройни и с по-висок дух, защото вече били разгромили конниците и слоновете, и се сражавали срещу втората редица, след като първата била разбита.

35.

Върналите се навреме Лелий и Масиниса, след като надалеч преследвали разбитите конници, ударили врага в гръб. Тъкмо това нападение на конниците объркало враговете. Мнозина били убити, обкръжени в строя, други загинали, докато бягали на всички посоки около лагера, след като конницата завладяла цялото пространство. В този ден паднали над 20 000 картагеици и техни съюзници и почти толкова били пленени заедно със 132 бойни знамена и 11 слона. Победителите загубили около 1500 души.

Измъквайки се в суматохата, Хапibal препуснал с неколцина конници към Хадрумет, след като вече всичко бил опитал — най-напред в построяването, а сетне и в битката, преди да напусне бойното поле. Дори Сципион признал, както и всички, които са вещи във военното изкуство, че е достойно за похвала изключителното умение, с което Ханибал подредил войските в този ден: най-отпред слоновете, чийто яростен устрем и неудържима мощ трябвало да попречат на римляните да следват знамената си и да спазват бойния ред, което било и най-голямата надежда на Хапibal; после пред редицата на картагенците построил съюзническите войски, за да нямат свободен път за бягство тези мъже, събрани от смесицата на всякакви народи и задържани не от дълга, а от наградата — същевременно те трябвало да понесат първоначалното въодушевление и устрем на врага, да го намалят и ако не друго, поне да изхавят със своите рани вражеското оръжие, та тогава, в решителния момент, картагенците и африканците да удържат победа, тъй като, равностойни по всичко останало, те щели да се сражават невредими срещу ранен и изтощен противник; италийците, отдалечени на същото разстояние, поставил в последната редица, защото не било сигурно дали са съюзници или врагове. След като се провалило като че ли последното усилие на храбростта, Ханибал потърсил убежище в Хадрумет. Оттам, повикан в Картаген, се върнал на тридесет и шестата година, откакто като момче бил тръгнал,

и признал в курията, че е победен не само в битката, но и във войната, и че единствената надежда за спасение е да се измоли мир.

МИР МЕЖДУ РИМ И КАРТАГЕН

42.

След това станало въпрос за пратениците на Филип и на картагенците; решили да приемат по-напред македонците. В тяхната реч се преплитали различни неща — от една страна, отхвърляли обвиненията, които пратениците от Рим били отпратили към царя, задето извършва набези в земите на съюзниците; от друга страна, дори обвинявали съюзниците на римския народ, но с особено голяма омраза Марк Аврелий — един от тримата пратеници, дошли в Македония — за това, че събрал войска и останал, че водел военни действия въпреки съюза и многократно влизал в бой заедно със своите префекти; накрая те поискали да им бъдат върнати македонците, наемници при Ханибал, и техният вожд Сопатер, които сега били пленени и оковани във вериги. В отговор Марк Фурий, изпратен за същото нещо от страна на Марк Аврелий от Македония, обяснил, че Аврелий е останал, за да не преминат към царя приятелите на Рим, измъчени от грабежите, пасището и несправедливостта, че той не е напуснал границите на съюзниците и е правел всичко възможно грабителите да не минават безнаказано в земите им. Пратеникът обяснил също, че Сопатер е един от придворните и приближените на царя и че неотдавна бил изпратен с 4000 македонци и с пари в помощ на Ханибал и картагенците. Притиснати с въпроси, македонците отговорили объркано и на самите тях много остро било заявено, че царят търсел война и че ако продължавал, скоро щял да я получи; че е нарушил двойно договора: веднъж, понеже е вършел неправди спрямо съюзниците на римския народ и е нападал земите им, втори път, като е подпомагал враговете с военна сила и с пари: Публий Сципион правилно и редно е постановил тези, които са пленени с оръжие в ръка срещу римския народ, да бъдат третираны като врагове и да бъдат оковани; що се отнася до Марк Аврелий, той е действувал от името на държавата и сенатът бил доволен, че той е защитавал приятелите на римския народ с оръжие, когато законът и договорот се оказали безсилни.

След като отпратили македонците с този толкова суров отговор, поканили картагенските пратеници. При вида на тяхната възраст и достолепие — тъй като те били първите граждани на своята държава — всеки си казал, че картагенците този път сериозно мислят за мир*1. Сред всички се отличавал Хасдрубал, наричан от съотечествениците си Хед, който винаги се стремял да се установи мир и бил противник на Баркидската партия. И това, че прехвърлял вината за тази война от държавата върху алчността на малцина, допринасяло още повече за уважението към него. В своята реч — разнообразна и умела, той ту оправдавал престъпленията, ту признавал някои, за да не стане по-труднопостижимо снизхождението, ако се отричат безсрамно очевидни неща, ту дори предупреждавал сенаторите да се възползват умерено и благоразумно от победата, защото, ако картагенците се били вслушали в неговите и на Ханой съвети и били пожелали да използват благоприятния момент, щели да поставят такива мирни условия, каквито искали тогава. Ала рядко, заключил той, на хората се давало едновременно и добър случай, и добър ум. Напомнил, че римският народ затова е непобедим, защото проявява мъдрост и благоразумие в успехите си и че, кълнял се в Херкулес, необяснимо щяло да бъде, ако постъпвал другояче. Тези, за които щастие било нещо ново и не били свикнали с него, обезумявали, неспособни да овладеят радостта си, ала за римляните радостта от победата била нещо обичайно, вече почти ежедневно, и тяхното снизхождение към победените повече, отколкото самите победи, увеличавало властта им. Речта на останалите била по-жалостлива, понеже си спомняли от какво високо положение докъде е стигнала тяхната родина и че те, доскоро владетели на почти целия свят, днес имат само стените на Картаген и затворени зад тях, не могат да определят нищо по своя воля нито по море, нито по суша, че така вече щял да живее и самият град, и пенатите му, ако само римският народ не пожелае да излее яростта си върху тях, от което няма нищо по-лошо.

Вече се виждало, че сенаторите се поддават на състрадание, когато, както предават, един сенатор, опасяващ се от коварството на картагенците, ги попитал с висок глас в името на какви богове искат да сключат съюз с тези, които ги излъгали, когато преди били техни съюзници. *2 „В името на същите тези богове, които така жестоко наказаха клетвоизменниците“ — отвърнал Хасдрубал.

След като всички били склонни да сключат мир, консулт Гней Лентул, чиято флота се намирала в провинцията, подал възражение срещу решението на сената. Тогава народните трибуни Марк Ацилий и Квинт Минуций предложили на народа да изрази волята си дали сенатът да издаде решение да се сключи мир с картагенците, също така да определи кой да сключи договора и кой да изтегли войската от Африка. Всички триби гласували в полза на мира и определили Публий Сципион да го сключи и да изтегли войската от Африка. Съобразявайки се с това желание, сенатът постановил Публий Сципион да сключи мир, при каквито условия намери за добре, като има предвид и мнението на десетте пратеници. След това картагенците благодарили на сенаторите и помолили за разрешение да влязат в града и да се срещнат със своите съотечественици, които били в затвора. Сред тях се намирали техни близки и приятели, знатни хора, за други имали поръки от техните роднини. След като получили съгласие, поискали втора милост — да им се даде възможност да откупят тези, които пожелаят. Поръчали им да дадат имената и когато посочили почти двеста души, сенатът постановил римски пратеници да отведат в Африка при Публий Сципион 200 пленници, поискани от картагенците, и да му съобщят, ако се постигне мир, да им ги върне без откуп. На фециалите било наредено да заминат за Африка, за да сключат мирния договор, и по тяхно искане бил издаден сенатски декрет, в който била записана следната формула — всеки фециал да носи със себе си специалните камъни и свещени треви, та когато римският претор заповяда да се сключи договорът, те да поискат от него стрък свещена трева. Този вид трева, по обичая.

Африка при Сципион, сключили мир при предварително уговорените условия. Предали военните кораби, слоновете, изменниците и избягалите роби, както и 4000 пленници, между които бил и сенаторът Квинт Теренций Кулеон. Сципион заповядал корабите да бъдат откарани навътре в морето и запалени; някои предават, че били 500 веслови кораба от всякакъв вид, когато този огън внезапно лумнал пред очите им, такава скръб обхванала пуните, сякаш самият Картаген горял. Отреденото наказание за изменниците било по-тежко,

отколкото за избягалите роби: латинските граждани били обезглавени, а римските — разпънати на кръст.

44. ЗА ПОСЛЕДЕН ПЪТ МИР С КАРТАГЕНЦИТЕ БИЛ СКЛЮЧЕН ПРЕДИ 40 ГОДИНИ*1 ПО ВРЕМЕТО НА КОНСУЛИТЕ КВИНТ ЛУТАЦИЙ И АВЪЛ МАНЛИЙ. ВОЙНАТА ИЗБУХНАЛА СЛЕД 23 ГОДИНИ ПРИ КОНСУЛИТЕ ПУБЛИЙ КОРНЕЛИЙ И ТИБЕРИЙ СЕМПРОНИЙ*2 И ЗАВЪРШИЛА НА СЕДЕМНАДЕСЕТАТА ГОДИНА*3, КОГАТО КОНСУЛИ БИЛИ ГНЕЙ КОРНЕЛИЙ И ПУБЛИЙ ЕЛИЙ. ПО-КЪСНО ЧЕСТО ЧУВАЛИ СЦИПИОН ДА КАЗВА, ЧЕ ПЪРВО АЛЧНОСТТА НА ТИБЕРИЙ КЛАВДИЙ, ПОСЛЕ ПЪК НА ГНЕЙ КОРНЕЛИЙ Е ПОПРЕЧИЛА ТАЗИ ВОЙНА ДА ИМА ПО-ЛОШ КРАЙ ЗА КАРТАГЕНЦИТЕ.

Когато в Картаген започнало първото събиране на пари за данъка и станало ясно колко е трудно, понеже продължителната война ги била разорила, скръб и плач царели в курията, ала Ханибал се смеел, като гледал това. Но щом Хасдрубал Хед го укорил, че се смее при всеобщото ридание, след като сам бил причина за сълзите, Ханибал отговорил: „Ако можеше, както настроението се отразява на лицето, така да се отрази и душата на човека, вие лесно бихте разбрали, че този смях, който укорявате, не извира от радостно, а от почти обезумяло от мъка сърце, но той в никакъв случай не е толкова неуместен, колкото тия ваши глупави и нелепи сълзи. Тогава трябваше да плачете, когато ни отнеха оръжието, изгориха ни корабите, забраниха ни да воюваме с външните си врагове — защото този удар ни погубва. Не вярвайте, че Рим се грижи за вашето спокойствие! Никоя велика държава не може да стои дълго в мир и ако случайно няма враг, намира го в себе си, както прекалено силните тела, които изглеждат защитени от външна опасност, изнемогват под тежестта на собствените си сили. Ала несъмнено толкова по-дълбоко чувствуваме общото нещастие, колкото по-засегнато е собственото ни благополучие, и нищо в него не е така мъчително, както загубата на пари. Никой не въздъхна, когато смъкнаха доспехите на Картаген, когато го видяхте, че остава обезоръжен и беззащитен сред толкова въоръжени народи на Африка. Сега, понеже трябва да платите от своето, ридаете сякаш над общия ни гроб. Как се боя да не почувствувате скоро, че днес сте проливали сълзи за най-лекото в злата участ!“ Тези думи казал Ханибал на картагенците.

След като било свикано събрание, Сципион прибавил като дар към бащиното царство на Масиниса град Кирта и останалите градове и земи от царството на Сифакс, които били преминали под римска власт. Заповядал на Гней Октавий да отведе флотата в Сицилия и да я

предаде на консула Гней Корнелий, а пратениците на картагенците да отидат в Рим, за да потвърдят тези неща, които били извършени според мнението на десетте пратеници, решението на сената и волята на народа.

45.

След като бил установен мир по суша и море и войската била качена на корабите, преминал в Сицилия и акостирал в Лилибей. Оттам голяма част от войниците била изпратена с кораби, а самият той, като прекосил цяла Италия, ликуваща колкото заради победата, толкова и заради мира, посрещан с почести не само от стичащото се гражданство, но и от тълпи селяни, обграждащи пътищата, достигнал Рим и влязъл в града с най-великолепния от всички триумфи. Донесъл в хазната 123 000 фунта сребро, а на войниците раздал по 400 медни монети от плячката. Смъртта грабнала Сифакс, не издържал по-скоро при гледката на множеството, отколкото покрусен от славата на триумфатора — починал малко преди да стигне Тибур, закъдето го водели от Алба. Все пак тази кончина дала повод за още едно зрелище, защото на царя било устроено публично погребение. Полибий обаче, автор, на когото може да се вярва, съобщава, че царят бил воден за триумфа. С пилей*1 на главата, Квинт Теренций Кулеон следвал колесницата на триумфиращия Сципиоп и до края на живота си, както и подобава, го почитал като свой освободител. Що се отнася до прозвището Африкански, аз не знам със сигурност дали се дължи на войнишкото въодушевление, дали на благосклонността на народа, или произхожда от ласкателствата на приятелите, така както някога Сула бил наречен Щастлив, а Помпей — Велик; но едно е сигурно — пръв този пълководец се прославил с името на победения от него народ. Покъсно по негов пример и други римляни, без да са спечелили равностойна на неговата победа, поставиха върху гербовете си знаменити титли и си измислиха славни фамилни прозвища.

КНИГА ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА*1

ВОЙНА МЕЖДУ РИМЛЯНИ И МАКЕДОНЦИ

7.

Проливният дъжд престанал и Филип, без да се разколебава от спусналите се до земята облаци, дал заповед за настъпление, за да ускори придвижването на армията, но толкова гъста мъгла помрачила деня, че нито знаменосците виждали пътя, нито войниците знамената ѝ; водейки се от несигурни викове, заблудената войска се объркала като в безпрогледна нощ. След като превалили хълмовете, наречени Киноскефале, и оставили силни постове от пехотинци и конници, те се разположили на лагер. Римският пълководец, който бил останал на същия лагер при Тетидей, изпратил 10 турми конници, 1000 пехотинци да разузнаят все пак къде е врагът, като ги предупредил да внимават за засади, каквито мъглата щяла да скрие даже и по откритите места. Когато този отряд достигнал заетите от врага хълмове, двете войски се изправили една срещу друга, проникнати от взаимен страх, сякаш вкаменени, и не предприемали нищо, но след като били пратени вестноосци обратно в лагера при вождовете и намалела първоначалната уплаха, сковала ги, когато неочаквано се видели едни други, повече не отлагали сражението. Битката била започната от малцина, спуснали се в атака, но после се разраснала след идването на тези, които се втурнали да подкрепят отблъснатите си другари. Тъй като в този двубой римляните били със съвсем неравностойни сили, изпратили вестители при пълководеца, за да му предадат, че са притиснати. Бързо, под предводителството на двама военни трибуни, били изпратени 500 конници и 2000 пехотинци, по-голямата част етолийци, и те променили тежкото положение, а македонците, когато щастието се обърнало и изпаднали в затруднение, чрез пратеници помолили царя за помощ. Филип, понеже най-малко от всичко очаквал битка в този мъглив ден и бил изпратил голяма част войници от всички видове войски да търси фураж, известно време стоял, безсилен да вземе решение и разтреперан. Ала след като пратениците настоявали, а мъглата била разбулила вече върховете на хълмовете и пред погледа се

показали македонците, притиснати на най-високия от тях, повече под защитата на предимството на мястото, отколкото на оръжието, царят сметнал, че е по-добре да изложи на риск успеха на цялото дело, отколкото да остави да загине една част от войската си, без да се опита да ѝ помогне. Изпратил началника на наемниците Атенагор с всички наемни войници, освен траките и с македонската и тесалийската конница. Отблъснати от върха след тяхното идване, римляните не се съпротивлявали, преди да достигнат равно място. Конницата на етолийците допринесла най-много, за да не бъдат отблъснати в безпорядъчно бягство. По това време тя била най-силната в Гърция, но в пехотата отстъпвали на съседите си.

По-радостна вест за развоя на битката била донесена, когато един след друг дотичвали хора от сражението и викали, че римляните уплашени бягат, докато накрая убедили нежелаящия, бавещ се Филип, който твърдял, че не му харесва нито мястото, нито времето, да изведе цялата войска в сражението. Същото сторил и римлянинът, но повече по принуда, отколкото увлечен от развитието на битката. Той оставил десния фланг за резерва, след като пред знамената били наредени слоновете, а срещу враговете тръгнал с левия фланг и с цялата лековъоръжена войска, като в същото време напомнял, че ще се сражават срещу същите тези македонци, които били отблъснати и разгромени при обградените от планини и реки теснини на Епир, след като била преодоляна естествената непристъпност на мястото, срещу тези, които, укрепили се при прохода на Бордея, били победени порано под предводителството на Публий Сулпиций, че само славата поддържала досега Македония, но най-после и от тази слава не било останало нищо. Вече стигнали долу в долината при своите, които след идването на войската и предводителя подновили сражението и с една атака обърнали врага назад. Начело на четратите и на десния фланг на пехотата, който бил ядрото на македонската войска, така наречената фаланга, Филип се насочил почти с бяг към врага; на Никанор, един от неговите придворни, заповядал да го последва веднага с останалата войска. В първия момент, когато се изкачил на върха, изпитал огромна радост, като разбрал по разхвърляното навсякъде оръжие и вражески трупове, че на това място се е водило сражение, в което римляните били отблъснати, и видял, че боят е стигнал до лагера на враговете. Скоро обаче войниците му започнали да отстъпват и малко по малко

страхът се връщал — тогава той се уплашил и започнал да се колебае дали да върне войската в лагера. После — понеже врагът приближавал, така, че ако му обърнели гръб, щял да ги посече, следователно нямало надежда да се снасят, ако не се защитават, а вече дори за самия него връщането не било сигурно — той се принудил да изложи всичко на опасност, докато още не го била последвала другата част от войската му. Конниците и лековъоръжените части, които били в сражението, поставил на десния фланг до четратите; заповядал на македонската фаланга да хвърли копията, чиято дължина ги затруднявала, и да се бие с мечове. Същевременно, за да не бъде разкъсан лесно строеят, взел половината от челната редица и удвоил вътрешността с дълги колони, така че строеят бил по-скоро дълъг, отколкото широк, освен това заповядал редиците да се сгъстят, така че човек с човек, оръжие с оръжие да се докосват.

Квинкий пък, след като вмъкнал между знамената и строея тези, които вече се били сражавали, дал знак с тръбата. Рядко друг път в началото на битка се е изтръгвал такъв вик, защото по някаква случайност и двете войски извикали едновременно, и то не само сражаващите се, но дори резервните войски, и най-вече тези, които влизали в боя.

На десния фланг царят побеждавал главно с помощта на мястото, защото се сражавал от по-високо, ала в същото време на левия фланг отстъпвала в безредие най-настъпателната част от фалангата — тази от ариергарда; средната част, която се намирала по-близо до десния фланг, стояла и гледала, сякаш непричастна към зависещата от нея битка. Фалангата, която вървяла по-скоро в колона, отколкото в редица, и по-готова за поход, отколкото за битка, едва се била изкачила на върха. Квинкий, макар че виждал как неговите войници отстъпват на десния фланг, нападнал тази неподредена маса, след като първо пуснал слоновете срещу врага, разчитайки, че разбиването на една част ще повлече останалите, и не се излъгал. Македонците веднага побягнали, обхванати от ужас пред животните. Останалите, разбира се, последвали отблъснатите. Един от военните трибуни веднага взел решение и оставил тази част от своите, която несъмнено побеждавала, а с отряд от 20 войници направил малък обход и нападнал отзад десния фланг на враговете. Никоя войска не може да устои на подобен удар в гърба. Към всеобщия ужас се прибавило и това, че тежката и

неподвижна македонска фаланга не можела да се обърне, а не ѝ го позволявали и тези, които малко преди това отстъпвали пред нея, а сега се връщали срещу изплашените войници. И тъй като, увлечени в преследване на римляните по склона, били оставили в ръцете на заобиколилия ги в гръб враг върха, от който се сражавали, постепенно били избивани затворени в обкръжение и накрая, хвърляйки оръжието, повечето хукнали да бягат.

Филип с няколко пехотинци и конници най-напред се изкачил на върха и оттам погледнал каква е съдбата на лявата част от войската му; след като видял паническото бягство и всичко около върховете да блести от бойни знаци и оръжие, и самият той напуснал бойното поле. Вече прекратил преследването, Квинкций изведнъж видял, че македонците вдигат копия, и понеже не бил сигурен какво подготвят, след кратко колебание как да постъпи при новите обстоятелства, строил отрядите. После, като научил, че по този начин македонците се предават, мислел да пощади победените. Но войниците, понеже не знаели, че врагът е прекратил битката, и не знаели желанието на пълководеца, се спуснали срещу тях и първите били избити, а останалите се разпръснали в бягство.

Царят бързо препуснал към Темпе. Там стоял един ден в Гони, за да събере оцелелите от войската си. Победителите римляни нахлули в лагера на враговете с надежда за плячка: намерили много неща, но значителна част от тях вече била разграбена от етолийците. През този ден паднали убити 8000 врагове и 5000 били пленени, от победителите загинали около 700. Ако вярваме на Валерий, който преувеличава изключително броя на всичко, през този ден са загинали 40 006 врагове, а са пленени, тук измислицата е по-скромна, 5700 и 249 бойни знамена. Клавдий също пише, че са убити 32 000 врагове, а пленени — 4300. Без да вярваме най-вече в най-малкия брой, ние следваме Полибий, автор, на когото може да се вярва както за делата на римляните изобщо, така особено за събитията, станали в Гърция.

КНИГА ТРИДЕСЕТ И ПЕТА*1

РАЗГОВОРЪТ МЕЖДУ СЦИПИОН И ХАНИБАЛ

13.

Етолийците плетели интриги*1, за да насъскат срещу римляните неприятели по цялата земя. Двамата царе*2 обаче не предприемали нищо или поне предприели нещо по-късно. Набид незабавно разпратил хора във всички крайморски селища, за да подстрекават в тях към бунт, и с подаръци спечелил на своя страна една част от първенците, а на другите, които твърдо отстоявали съюза си с Рим, отнел живота. Грижата да защитават всички крайморски селища на Лакедемония Тит Квинкий поверил на ахейците. От страна на римляните бързо се отправили пратеници при тирана, за да му напомнят за съюза и да го предупредят да не накърнява мира, към който с такава жар се бил домогвал; в същото време изпратили и помощ на Гитей, понеже вече бил обсаден от тирана, а към Рим тръгнали вестоносци, за да разкажат тези събития.

Цар Антиох, след като омъжил същата тази зима дъщеря си за царя на Египет Птоломей във финикийския град Рафия, се бил върнал в Антиохия, откъдето, като преминал през Киликия и планината Тавър, в края на зимата*3 пристигнал в Ефес. Оттам със започването на пролетта изпратил сина си Антиох в Сирия да пази крайните части на царството, така че да е сигурен гърбът му, докато отсъствува, а сам се отправил с цялата сухопътна войска срещу пизидийците, населяващи земите около Сида. През това време римските пратеници Публий Сулпиций и Публий Вилий, изпратени, както посочих по-горе, при Антиох със заповед преди това да се отбият при Евмен, пристигнали в Елея, а оттам се върнали в Пергам, където се намирал Евменовият дворец. Евмен силно желаел войната срещу Антиох, убеден, че е опасно да има за съсед един толкова могъщ владетел, ако се запази мирът, но избухне ли война, същият няма да бъде тъй равностоен на римляните, както бил Филип — или напълно ще го разгромят, или, ако се даде мир на победения, ще придобие много неща, отнети от него, така че после лесно ще се брани без римска помощ; дори в случай на

поражения предпочитал да понесе заедно с римските съюзници всички обрати на съдбата, отколкото, оставен сам на себе си, да се подчини на Антиох или, ако откаже, да бъде принуден, насила и с оръжие, да го стори. Ето защо използвал цялото си влияние и тежест, за да подбужда римляните към война.

14.

Сулпиций се разболял и останал в Пергам. Вилий, като научил, че царят чрез война е завладял част от Пизидия, се отправил към Ефес и докато стоял там няколко дни, се постарал да се среща често с Ханибал и ако е възможно, да го убеди, че той няма защо да се бои от римляните. Разбира се, тези беседи не дали резултат, но естественото им следствие било, сякаш римският пратеник именно това целял, че компрометирало Ханибал в очите на Антиох и погубило доверието на царя към него.

Следвайки гръцкоезичните Ацилиеве анали, Клавдий предава, че в това пратеничество участвувал Публий Африкански, който в Ефес се срещнал с Ханибал*1, и дори описва един техен разговор. Римлянинът запитал Ханибал кой според него е най-великият пълководец, а той му отговорил, че това е Александър Македонски, защото с шепа хора разбил безчислени пълчища и пребродил най-далечните страни, които хората не се надявали да видят. После Сципион го попитал кого поставя на второ място, и Ханибал посочил Пир, който пръв дал знанието как да се разполага лагер, а и никой не го бил надминал в уменията да избира места и слага постове, освен това притежавал дори дарбата да привлича хората към себе си, та италиейските народи предпочели да приемат властта на чужд цар вместо на римския народ, който така дълго играл водеща роля в тази земя. Когато Сципион пожелал да му посочи третия, Ханибал без колебание определил себе си. Тогава римлянинът се разсмял и подхвърлил: „Какво щеше да кажеш, ако ме беше победил?“ — „Тогава, отвърнал Ханибал, нямаше да се съмнявам, че превъзхождам и Пир, и всички останали.“ Заплетеният с пуническо лукавство отговор и неочакваната форма на ласкателството очаровали Сципион, защото така той бил отличен сред всички военачалници, сякаш бил несравним.

БЕЛЕЖКИ

КНИГА ПЪРВА

КЪМ ГЛАВА 1

1. Правото на войната давало на победителя пълна власт над имуществото и личността, живота и свободата на победения.
2. Днешният Венециански залив.

КЪМ ГЛАВА 2

1. Лавиниум.
2. Според римските предания Еней изчезнал по време на боя или потънал в река *Нумик*. На това място нему бил посветен храм, в който бил почитан като *Iuppiter Indiges* (местен, домашен Юпитер). Почитането на троянския герой, достигнал Италия с родните пенати, явно се е сляло с култа на едно от главните божества на латините — *Pater Indiges*, свързан с пенатите. Център на култа на Еней-Юпитер бил *Лавиниум* и брегът на *Нумик*.

КЪМ ГЛАВА 3

1. *Тибър*.

КЪМ ГЛАВА 4

1. Недалеч от това място, където според легендата *Ромул* и *Рем* били кърмени от вълчицата, имало храм на *Румина* — богиня на кърмачетата. Етимологията на думата е неясна; свързва се с древноиталийския корен *rumis* — „гръд“, с името на *Ромул* и с корена *rumen* в думата *ruminalis* — „преживно животно“.
2. Думата *lupa* означава и вълчица, и блудница.

КЪМ ГЛАВА 6

1. Има се предвид *Амулий*; думата означава и незаконен владетел.

КЪМ ГЛАВА 7

1. За *Евандър* и *Херкулес* вж. азбучния показалец. По обичая на *Алба Лонга* (т.е. по римски обичай) се извършвали свещенодействията на древните местни божества, а по гръцки — на гръцките. Според римския обичай при свещенодействия този, който ги извършвал, трябвало да си покрива главата, вътрешностите на жертвеното животно трябвало да бъдат изгаряни; според гръцкия главата не трябвало да се покрива, а били изгаряни само бутите на животното, обвити с тлъстина, докато вътрешностите били изяждани.

2. Латинската азбука произхождала от един от вариантите на гръцката. Смята се, че тя била разпространена в Италия от гръцките колонии чрез посредничеството на етруските.

3. Олтарът на *Херкулес* — *Ага Махима* (Великият олтар) — се намирал на *Forum Boarium* — пазара за добитък, разположен между *Палатин* и *Тибър*. Там били сключвани търговските сделки между римските граждани и чужденците. Култът на *Херкулес* на това място бил свързан с някои особени забрани — до светилището му не били допускани жени.

КЪМ ГЛАВА 8

1. Този обичай бил много разпространен в Древна Гърция и Изтока, но като римски не е засвидетелствуван. Убежища били храмовете и свещените места, където преследваните — справедливо или не — се намирали под закрилата на боговете и ставали неприкосновени. По разказа на *Ливий*, и на някои други автори, са правени опити да се установи мястото и божеството, давало убежище на първите римляни. Посочва се светилището на *Вейовис* — древноиталийско божество на отмъщението, — което се намирало между двете възвишения на *Капитолий*. Вероятно в мотива за убежището има силно влияние от гръцките легенди за основаване на градове, което е указано и в самия текст, а към него насочва и изразът „потомство на тази земя“ със същото значение като гръцката дума *αὐτόθωv*. Да бъдеш автохтонен, туземец, това е бил един от най-важните аргументи за дадено гръцко племе, че има древни корени и

права над дадена земя. Тези представи намират най-ярък израз в мита за тиванците, поникнали от посетите в земята зъби на дракона, убит от Кадъм на мястото на бъдещия град. Като друг аргумент за гръцко влияние върху легендата се привежда това, че Рим не би могъл за кратко време да стане толкова силна и организирана държава, каквато била в началото на републиканския период, ако е възникнала по този начин.

КЪМ ГЛАВА 11

1. Двойната победа над *сабините* и над *антемнатите*.
2. Цитаделата на *Рим*, която се намирала на северното възвишение на *Капитолийския хълм*.

КЪМ ГЛАВА 15

1. В § 14 на кн. I се разказва за победната война на римляните срещу *фиденатите*, предизвикана от страха на последните от растящата мощ на Рим.

КЪМ ГЛАВА 16

1. *Марсово поле*.

КЪМ ГЛАВА 18

1. Лявата страна била смятана при птицегадание за щастлива.
2. Мястото е спорно. Според друго тълкование преводът би трябвало да гласи: „... определил, като казал, че дясната страна се простира от запад към юг, а лявата — от юг към изток“.
3. Авгурът по този начин очертава така наречения *templum* (свещеното място) в пространството, над което трябва да се явят очакваните божи знамения. В случай че тези знамения възникнат извън проекцията в пространството над очертаната от авгура плоскост, която плоскост нарекохме *templum*, то те са невалидни.

КЪМ ГЛАВА 19

1. Право (*ius*) — принципите, според които се извършва съдопроизводството. Закони (*leges*) — твърдо установени от някаква

институция правила, нарушаването, на които водело до наказание. Обичаи (mores) — установени от традицията правила.

2. Първата пуническа война завършила в 241 г. пр.н.е. След нея военни действия в *Сардиния* имало през 338 г. пр.н.е.

3. Битката при *Акций* се състояла на 2 септември 31 г. пр.н.е. *Октавиан* се върнал в Рим през 29 г. пр.н.е., а титлата *Август* приел в 27 г. пр.н.е.

4. Неприсъствени дни (dies nefasti) били празниците, посветени на боговете, когато не се позволявало да се раздава правосъдие и да се свиква народното събрание. Присъствени (fasti) са дните, в които можело да бъдат провеждани заседания на народното събрание и на сената, да бъдат разглеждани съдебни дела, да бъдат водени битки. Съществували и така наречените „черни дни“ (dies atrii), белязани с траур или с лошо знамение, в които не било препоръчително да се предприема нещо, което трябвало да бъде доведено до успешен край.

КЪМ ГЛАВА 20

1. Pontifex Maximus упражнявал върховен контрол над всички култове в Рим (вж. *понтифици* в азбучния показалец).

КЪМ ГЛАВА 21

1. Много стара представа за десницата, в която има или няма оръжие. При свещенодействие жреците я обвивали с бяла вълна. Много изрази с думата „десница“ носят идея за вярност.

КЪМ ГЛАВА 23

1. Става дума за географска, а не етническа близост.

КЪМ ГЛАВА 26

1. Според древното родово право, връзката между общината и нейния член е много тясна.

2. На народно събрание.

3. Правото на бащата (iur patris familiae) му позволявало да бъде в дома господар, жрец и съдия. Бащата на семейството се грижел за домашния култ, управлявал фамилията, която освен семейството

включвала робите и клиентите, имал власт над живота и смъртта на всички нейни членове.

4. Уред за мъчения във формата на вила с два зъба, за краищата, на който завързвали ръцете на осъдения.

5. Разказът на *Хорациите* и *Куриациите* е едно от родовите предания, които Тит Ливий включва в повествованието си. В колебанието между двата рода е избран този на *Хорациите*, защото само неговите представители ежегодно на 1 октомври принасяли на *Янус* и на *Юнона* жертва на място, наречено „сестрина греда“ (tigillum sororium). Произходът на това име бил неясен в историческата епоха и затова го свързвали с убийството, извършено от *Хораций*.

КЪМ ГЛАВА 29

1. Според преданието *Алба Лонга* била основана към края на XII в. пр.н.е. от сина на *Еней* — *Асканий*.

КЪМ ГЛАВА 33

1. На дървени стълбове. Този мост бил целият от дърво. Според древна религиозна забрана бил построен, без да се използва метал и дори метални инструменти.

КЪМ ГЛАВА 34

1. Така били наричани етруските първенци, които стояли начело на родовете и на родовите обединения.

2. „*Егерий*“ означава „нешастен“ и „беден“.

3. Орелът е свещена птица на *Юпитер*.

4. *Етруските* били известни с уменията си да гадаят волята на боговете по различни знаци. От етруски произход била колегията на *харусниците*, които предсказвали бъдещето по вътрешностите на жертвените животни и по различни природни явления. Това умение, кодифицирано през II в. пр.н.е., се наричало *disciplina etrusca* (етруска наука).

КЪМ ГЛАВА 35

1. *Тит Таций* и *Нума Помпилий* били от сабински произход.

2. Първоначално *Ромул* определил броя на *сенаторите* на 100, *Тарквиний* удвоил числото им, като нарекъл едните „старши сенатори“ (*patres maiorum gentium* — букв. „бащи от по-знатни родове“) и им дал правото първи да гласуват, а другите — „младши сенатори“ (*patres minorum gentium* — букв. „бащи от по-незнатни родове“).

3. Така нареченият *Circus Maximus*. Намирал се в низината между Палатин и Авентин. Според преданието на това място се състояли празненствата, по време на които римските младежи похитили сабинските девойки. В средата на цирка се намирал подземният олтар на бог Консус, който римляните виждали само на празника му *Консуалии*, когато там се провеждали и надбягвания с коне и мулета. Първоначално циркът бил построен от дърво, а по-късно — от камък. По времето на *Август* побирал 60 хиляди зрители. Освен конни състезания в цирка се провеждали и гладиаторски борби, боеве с диви животни и мимически представления.

4. „*Римските игри*“ били посветени на *Юпитер Капитолийски*. Отначало включвали състезания с колесници, по-късно и борби на атлети и боеве на животни. Провеждали се и при триумф, и по предварителен оброк, даден в критична ситуация, когато боговете били молени за благосклонност.

КЪМ ГЛАВА 40

1. *Тарквиний Стари* бил от етруски произход, а според преданието — и внук на *Демарат*, коринтски изгнаник (I. 34). Смята се, че властвването на последните трима римски царе отразява период, в който *Рим* бил подчинен на етруските.

КЪМ ГЛАВА 49

1. *Тарквиний Горди* бил зет на *Сервий Тулий*. С помощта на съпругата си *Тулия* той убил нейната сестра и своя брат, а после и самия цар, и по този начин стигнал до царската власт.

КЪМ ГЛАВА 50

1. По религиозни причини заседанията продължавали до залез-слънце.

2. Възможно било двете спорещи страни да изберат по взаимно съгласие частно лице като арбитър, ала това съвсем не било по-важно от съюзното събрание, на което *Тарквиний* трябвало да присъствува.

3. По силата на правото на бащата на фамилията (вж. бел. № 3 към I, 26). Споровете между баща и син не били трудни за разрешаване, защото синът трябвало да се подчинява на бащата.

КЪМ ГЛАВА 51

1. Този вид смъртно наказание се приписва ту на картагенците, ту на германите. Ливий го споменава само при предателство на бойното поле и при метеж.

2. Според изследователите на Ливий, *Турн Хердоний*, както и целият свързан с него епизод са недостоверни.

КЪМ ГЛАВА 52

1. *Тарквиний Горди* бил син на *Тарквиний Приск*.

2. „... от две предишни една“ — сиреч смесил една римска и една латинска манипула; „... и от една — две“ — сиреч разделил новополучената двойна манипула на две части, за да бъде спазен установеният брой на воините в нея; новите манипули обаче били етнически смесени.

КЪМ ГЛАВА 53

1. *Курията* е сградата, в която заседавал сенатът. Става дума за това, че *Тарквиний Горди* убил или прогонил от Рим много враждебни нему сенатори (I, 49).

КЪМ ГЛАВА 54

1. Гръцкият историк Херодот разказва същата история, която вероятно е някакъв анекдот, като я приписва на милетския тиран Тразибул, живял в края на VII в. пр.н.е., около половин век преди *Тарквиний Горди*.

2. В основата на разказа за тези събития стои достоверният факт за превземането на *Габи*. Всъщност той представлява компилация от разказите на гръцките историци за съвсем други събития (напр.

превземането на Вавилон от персите), но в този вид е съставен още от първите римски историци.

КЪМ ГЛАВА 56

1. Строителните умения на *етруските* били образец за римляните. В храма и в култа на *Юпитер Капитолийски* се открива силно етруско влияние.

2. В образа на змия се появяват много богове. В случая вероятно се касае за духовете покровители на мястото. Показването им пред хората се свързвало с някакво предупреждение.

3. Вж. бел. № 4 към I, 34.

4. За обществени знамения се считали тези, които се явявали на обществени места. Тук колебанието идва от възприемането на царския дом като място с особено значение — всичко, което ставало там, се пренасяло върху държавата.

5. В храма на *Аполон в Делфи* имало помещение под равнището на пода, в което пророчицата Пития слизала, за да дава предсказанията си. Очевидно Ливий бърка начина на пророкуване, характерен за *Сибилата* в Куме, с този на Пития.

КЪМ ГЛАВА 59

1. Съпругата на *Тарквиний Горди* — *Тулия* — го подбудила да свали от престола баща ѝ — *Сервий Тулий*. Преди това, за да се омъжи за него, тя убила неговия брат и сестра си. Но най-страшното престъпление тя извършила, след като се явила с колесница на форума, за да поздрави съпруга си като цар. Сервий Тулий се опитал да се противопостави на новия цар и в започналата схватка бил убит. Тулия заповядала на кочияша си да мине с колесницата през трупа му. Споменът за това ужасно престъпление останал в името на мястото — *via scelerata* (улица, опетнена с престъпление).

2. Тъй като *Брут* бил считан за малоумен, невероятно е той да е заемал магистратура. Според първоначалната версия на преданието (у Цицерон), той бил частно лице; но като такъв не би могъл да държи реч пред народното събрание. Смята се, че по-късните римски историци го представят като началник на конницата, водени от желанието всичко да бъде законно.

КЪМ ГЛАВА 60

1. Това сведение е потвърдено от археологически данни. В *Цере* е открита родова гробница от V-III в. пр.н.е. с надписи, които показват, че е принадлежала на *Тарквиниите*.

2. Има различни предположения за записките на *Сервий Тулий*. Вероятно те съдържали предписания относно всички процедури в народните събрания във връзка с реформата, която му се приписва — създаването на *центуриатните комиции*.

КНИГА ВТОРА

КЪМ ГЛАВА 2

1. Царят-свещенослужител (*Rex sacrorum* или *sacrificus*) наследил религиозните задължения и пълномощия на царя. Той трябвало да бъде патриций, а длъжността му била пожизнена. Основната му функция била като жрец на *Янус*, който ръководел неговия празник — агоналии — на 9 януари.

2. *Rex sacrorum*, както и всички останали жреци в *Рим*, бил подчинен на върховния *понтифекс*.

КЪМ ГЛАВА 5

1. Островът се намира малко на юг от Марсово поле, почти срещу Капитолийския хълм.

КЪМ ГЛАВА 6

1. Етруските претърпели многобройни поражения от Рим. Победа над *вейентите* спечелил *Сервий Тулий*.

2. Така нареченият *agmen quadratum* — обозът бил поставян в средата; отпред, отзад и отстрани се движели готови за бой legioneri, а конницата и леката пехота образували авангарда и ариергарда и охранявали фланговете. По този начин се движели във вражеска област, когато имало опасност от нападение.

КЪМ ГЛАВА 7

1. Свеждането на *фасците*, носени от ликторите, е знак за почит. Това се правело обикновено при среща на двама магистрати от *ликторите* на този, който бил с по-малка власт, и от консула при излизане пред народното събрание в знак на уважение пред народа.

2. Римските родове, организирали заговора за връщането на *Тарквиниите* в Рим.

КЪМ ГЛАВА 10

1. *Етруските*. *Тарквиниите* поискали съдействието на царя на етруския град Клузии — *Порсена*, и той тръгнал срещу *Рим*.

2. Дървеният мост над *Тибър*, построен от *Анк Марций* (вж. I, 33 и бел., към него).

3. Това означава, че бил на десния бряг.

4. Обръща се към бога на реката.

КЪМ ГЛАВА 11

1. На всяка миля (1,478 км) по римските пътища стоял така нареченият милиарен камък.

2. В тази епоха целият град бил разположен на изток от *Тибър*. Западно от реката — страната на *етруските* — се намирал само *Яникулум*, който дълго останал незастроен, а служел като укрепление пред единствения мост. Битката, за която се говори, става източно от града — римляните примамили етруски отряд далеч от лагера и го обкръжили.

КЪМ ГЛАВА 12

1. Тит Ливий приписва на етруските римски обичай — войниците да получават заплата, но и в римската войска той бил въведен едва от 406 г. пр.н.е. Преди това те се въоръжавали и издържали за своя сметка.

2. Бронзов тас, върху който запалвали огъня за жертвоприношения.

КЪМ ГЛАВА 13

1. Тези условия показват, че римляните са в позиция на победи, *Порсена* бил отблъснат с помощта на латините и кампанските гърци. Но след като отминала общата опасност, отношенията между римляни и латини отново се влошили и се стигнало до така наречената Първа латинска война, продължила до 493 г. пр.н.е. *Рим* бил принуден да влезе в съюз с латините при условие да не се меси във вътрешните им работи, да им оказва военна помощ и да дели с тях плячката по равно.

По това време *латините* образували федерация от осем града, възникнала в периода на борба с *Порсена*, наречена Арицинска по мястото на съюзните събрания — *Ариция*. Членовете ѝ били равноправни, начело стоял избран диктатор. Мирът и съюзът, между римляни и латини бил продиктуван от общата опасност пред волските и еквите. Борбата била с променлив характер. Забележителен успех съюзниците постигнали едва през 80-те години на V в., когато към тях се присъединили *херниките*. Войните с *еквите* и *волските* избухвали спорадично и накрая довели до постепенното преминаване на земите им в ръцете на съюзниците, най-вече на Рим.

КЪМ ГЛАВА 34

1. За 492 г. пр.н.е.
2. *Велитра* и *Норба* били градове на волските, в които *Рим* изпращал колонисти след покоряването им.
3. През 491 г. пр.н.е.

КЪМ ГЛАВА 36

1. Вж. бел. №4 към I, 35.
2. Вж. бел. № 4 към I, 26.

КЪМ ГЛАВА 38

1. *Ферентин* бил град на хернуките, чиито земи се намирили между тези на еквите и волските. Те били съюзници на волските.

КЪМ ГЛАВА 39

1. Вероятно *фециалите* (за фециалите вж. азбучния показалец).

1. През 487 г. пр.н.е.

1. През целия V в. пр.н.е. римляните воювали с един много страшен противник — богатия и могъщ етруски град *Веи*. Последната война с него продължила от 406 до 396 г. пр.н.е. Тя завършила с това, че *Веи* бил присъединен към владенията на *Рим* и отвъд *Тибър* били образувани още четири *триби*.

По-нататъшното осъществяване на римската експанзия било преустановено за известно време, тъй като самите римляни станали обект на нападение от страна на галите. В началото на IV в. пр.н.е. *галите*, които през V в. пр.н.е. се установили в долината на река По, започнали да се придвижват на юг към *Етрурия*. Това заставило разтревожените *етруски* да обединят своите сили с тези на римляните. Битката между галите и римляните станала в 390 г. пр.н.е. при река *Алия*, приток на *Тибър*.

1. По-надолу се уточнява, че става дума за *фламина* на *Квири*. Вероятно участието му в този епизод се определяло от мястото, където според преданието трябвало да бъдат скрити светините — храмът на *Квири*. Легендата може би е свързана с ролята, която този бог придобил по времето на *Август*, когато и *Ливий* написал своето съчинение.

Що се отнася до държавните светини, не е ясно какво точно са представлявали те, тъй като в Античността това било пазено в строга тайна. Светините били съхранявани в храма на *Веста* заедно с други предмети на държавния култ и достъп до тях имала само една *весталка*. Предполага се, че става дума за дървена статуя на божество, за която се вярвало, че била паднала от небето и че *Еней* я бил донесъл в Италия от *Троя*. В *Регията* — древния царски дом — били

съхранявани свещените предмети на *Марс* — копия и щитове, — които също били държавни светини.

КЪМ ГЛАВА 41

1. Пурпурната тога, бродирана със злато, така наречената *toga picta*. Предполага се, че тя била заимствувана от етруските. В древни времена била белег на царска власт, а през републиканската епоха била носена от някои висши магистрати — *прегорите*, *консулите*, *народните трибуни*, но само при определени случаи. Носели я също и триумфаторите.

2. Колесниците, с които откарвали статуите на боговете до цирка по време на игрите в него.

КЪМ ГЛАВА 43

1. Движейки се в плътна група, държали щитовете над главите си и отстрани, за да се предпазват от стрелите. Това бойно построение било често използвано от римляните при обсадата на крепости.

2. Може би във връзка с превземането ѝ през 442 г. пр.н.е., за което Ливий говори в четвърта книга (гл. 11).

3. След превземането на *Веи*, *Камил* бил обвинен в злоупотреби и изпратен в изгнание.

КЪМ ГЛАВА 47

1. *Камил* организира римляните, избягали от *галите* във *Веи* и в други градове, но преди да ги поведе на помощ на обсадените, изпратил в римската крепост пратеник да извести на сенаторите за действията, които бил предприел, и да поиска от тях потвърждаване на военната власт, която бил поел. Сенатът му дал правата на диктатор.

2. В северната част на *Капитолийския хълм* до крепостта имало храм на *Юнона Моне'та* (вж. Юнона в азбучния показалец).

3. Половин либра е равна на 164 г., а един *quartarius* — на 0,137 л.

4. От *Тарпейската скала* (вж. азбучния показалец).

КЪМ ГЛАВА 48

1. В центъра на *Рим* имало място, наричано *Gallica busta* (галски могили).

КЪМ ГЛАВА 49

1. На около 12 км от Рим — вж. бел. № 1 към II, 11.

2. Някои учени не приемат за достоверни сведенията за заслугите на *Камил* в тази война и за славната победа на римляните. Смята се, че след получаването на откуп *галите* сами се оттеглили, защото собствените им поселения в Северна Италия станали обект на нападение от съседните племена.

3. След превземането на *Вей* в *Рим* се водили борби около предложението да бъде изпратена голяма група колонисти в новозавладения град, в които борби *Камил* взел активно участие.

КНИГА СЕДМА

1. Галското нашествие отслабило *Рим*. От това се възползували *волските*, *еквите* и *етруските* и нападнали могъщите си съседи. Присъединили се и *латините* заедно с *херниките*, което довело до разпадане на Латинския съюз. През целия IV в. пр.н.е., над римляните и останалите италиейски племена неведнъж надвиснала опасността от галски нападения. Около 360 г. пр.н.е., а след това и през 40-те години на IV в. пр.н.е. *галите* многократно нахлували в *Лациум*.

КЪМ ГЛАВА 9

1. През 361 г. пр.н.е.

2. За да задържи консулската власт, трябвало не само да насрочи събранието по-рано, но и при изборите да наруши обичая този, който ръководи изборите, да не приема гласове за себе си. Макар през тази епоха по принцип да било възможно, все пак не било прието една и съща *магистратура*, особено консулската, да бъде заемана от един човек в две последователни години.

3. През 361–360 г. пр.н.е. *галите* отново нахлули в *Лациум*.

КЪМ ГЛАВА 10

1. *Манлиите* носели прозвището „Капитолийски“ от времето на бдителния *Марк Манлий*, който се отличил при отбраната на капитолийската крепост във войната с галите през 390 г. пр.н.е.

КЪМ ГЛАВА 25

1. Става дума за *Луций Фурий Камил*, избран за *диктатор*, който да проведе консулските избори за 350 г. пр.н.е.

2. Това било в противоречие с обичая водещият събранието да не приема гласове за себе си. Според други извори *консулите* за тази година били други.

3. 350 г. пр.н.е.

4. Девет години по-късно наистина избухнало въстание на латините, но е малко вероятно това да е станало и в описвания от *Ливий* момент.

5. Победата на баща му *Марк Фурий Камил* над галите през 390 г. пр.н.е.

6. При нападение на външни врагове жребият трябвало да определи кой от двамата консули трябва да застане начело на войската.

КЪМ ГЛАВА 26

1. Изток е щастлива посока при птицегаданията.

2. Твърде ниска възраст за заемането на консулска длъжност. Така от 180 г. пр.н.е. възрастта, на която римлянин можел да стане консул, била 33 години.

3. Корвус означава гарван.

4. По това време (349 г. пр.н.е.) македонският цар *Филип II* бил завладял *Тесалия* и тракийското крайбрежие до Хелеспонта и в негово лице антимакедонски настроените гърци виждали смъртен враг на демокрацията и независимостта на Гърция.

КНИГА ОСМА

КЪМ ГЛАВА 3

1. От 493 г. пр.н.е. *Рим* бил в съюз с *латините*. По-късно към този съюз се присъединили и други племена от Средна Италия. След Първата самнитска война (343–341 г. пр.н.е.) римляните установили

господството си в *Кампания* и с това предизвикали голяма тревога у своите съюзници, което по-късно довело до разпадане на съюза след Втората латинска война (340–338 г. пр.н.е.).

2. Думата „претор“ тук е употребена вместо „военачалник“.
3. По-точно латински колонии в земите на волските.

КЪМ ГЛАВА 4

1. Ораторът премълчава, че *латините* още преди това не са изпълнявали съюзните си задължения.

КЪМ ГЛАВА 6

1. Това показва, че прекият път към *Кампания* е бил затворен поради въстанието на *латините*.

КЪМ ГЛАВА 8

1. В това число не влизали знаменосците.

2. Сиреч, ако войниците били построявани в същия ред, както предходната година. Това обаче можело да стане случайно, тъй като *легионите* всяка година били сформирани наново и били избирани нови *центуриони*.

КЪМ ГЛАВА 9

1. Става дума за издатината от дясната страна на черния дроб. Нараняването ѝ при разрязването на жертвеното животно било неблагоприятен знак и вещаело опасност за пълководеца.

2. „Домашни“ или „местни“ (*Di Indigetes*) са старите чисто римски божества, а „нови“ (*Di Novensiles*) са чуждите божества — италиейски, гръцки, източни, приети и почитани в *Рим*.

3. Очевидно той е надянал тогата върху ризницата си. Краят на тогата в такъв случай се прехвърлял през лявото рамо и под дясната мишница се изтеглял към гърдите така, че тогата се скъсявала и се освобождавали ръцете на война.

КЪМ ГЛАВА 10

1. Разстоянието от посоченото място на битката до *Минтурна* е много голямо. Вероятно Ливий прави някаква грешка в топонимията.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА

1. Книгите от XI до XX включително не са достигнали до нас.

2. След така наречената Втора латинска война (340–338 г. пр.н.е.) *Латинският съюз* се разпаднал. Жителите на няколко града били включени в състава на римските граждани. Общини, чието население придобило римско гражданство, но нямало право да гласува, станали и тези на *кампаните* и *аврунките*. Останалите латински и волски градове били обявени от *Рим* за латински съюзници. Техният статут послужил като основа за оформяне статута на латинското гражданство — запазвайки всичките си права в своята държава, жителите им се ползували от някои права на римските граждани — можели да сключват брак с римляни, да влизат в делови търговски отношения с тях под охраната на римското законодателство и държавните власти. За разлика от останалите италийци те можели да се преселват в Рим, където впоследствие често били включвани в състава на пълноправните римски граждани.

Борбата на римляните със *самнитите* продължила до началото на III в. пр.н.е., когато последните били принудени да сключат непълноправен съюз с *Рим*, а *сабините* станали непълноправни римски граждани. В хода на самнитските войни била разширена властта на *Рим* в *Кампания* (кампанските градове, включително *Неапол* и *Нола*, станали римски съюзници).

В 285 г. пр.н.е. галите отново нахлули в *Етрурия*. Успехите на Рим във войната с тях усилили римското влияние в северните области на Италия: *Етрурия*, *Умбрия* и *Пиценум*.

През III в. пр.н.е. в Южна Италия племената на *апулите*, *луканите* и *брутиите* се вдигнали срещу гръцките колонии. Самите гърци си съперничели помежду си. Рим се намесил в борбите им и постепенно до средата на 60-те години на III в. пр.н.е. наложил и над тях властта си, с което станал господар на цяла Италия. Насочвайки се към *Сицилия*, римските интереси се сблъскали с тези на втората най-силна по това време държава в Западното Средиземноморие — *Картаген*. Той вече владее западната част на острова и нееднократно се опитвал да наложи властта си и над източната му част. До III в.

пр.н.е. между *Рим* и *Картаген* били сключени няколко търговски договора и един военен — в 279 г. пр.н.е. по време на войната срещу епирския цар Пир, съюзник на гръцките полиси в Южна Италия и Сицилия. Отношенията между тях се променили към средата на III в. пр.н.е., когато се оказали съперници за властта над *Сицилия* и за контрола над морската търговия в Западното Средиземноморие. Това довело до така наречените Пунически войни. Първата от тях (260–241 г. пр.н.е.) завършила с победа на *Рим*. Според сключения договор *Картаген* отстъпвал на *Рим* цяла *Сицилия* и островите между нея и Италия, връщал пленниците и се задължавал за 10 години да изплати контрибуция в размер на 3200 *таланта*.

Това обаче не можело да бъде решение на съперничеството им. Двете държави се готвели да продължат борбата.

КЪМ ГЛАВА 1

1. Втората пуническа война (218–201 г. пр.н.е.).

2. След края на Първата пуническа война в Африка избухнало въстание на картагенските наемници, към които се присъединили робите и зависимите от *Картаген* либийци. Поддържали ги останалите финикийски градове, сред тях и *Утика*. Въстанието започнало през зимата на 241 г. пр.н.е. И продължило повече от три години. *Картаген* дължи потушаването му на *Хамилкар Барка*.

3. Картагенците загубили властта над *Сицилия* с подписването на договора от 241 г. пр.н.е. *Сардиния* била отнета през 238 г. пр.н.е., когато римляните в отговор на молбата на намиращите се там наемници окупирали острова. *Картаген* протестирал, на което *Рим* отговорил с обявяване на война. *Картаген* бил принуден да отстъпи *Сардиния* и *Корсика* и да плаща данък от 1200 таланта.

КЪМ ГЛАВА 2

1. От 237 до 229 г. пр.н.е. *Хамилкар* затвърдил картагенската власт в Южна и Източна Испания (вж. *Хамилкар* в азбучния показалец).

2. В 229 г. пр.н.е.

3. *Сагунт* бил единственият град на юг от река Ибèр (дн. Ебро), който не признал властта на картагенците, а сключил съюз с *Рим*.

Превземането му от *Ханибал* през 218 г. пр.н.е. дало повод за Втората пуническа война.

КЪМ ГЛАВА 3

1. Вж. „Картаген“ и „сенат“ в азбучния показалец.
2. Ханон очевидно прибягва до метафори, за да подсили ефекта от речта си: *Хамилкар* не е бил цар.

КЪМ ГЛАВА 4

1. В древността пуните били смятани за изключително вероломни. Разпространен бил ироничният израз *punica fides* — „пунийска вярност“, сиреч вероломство.

КЪМ ГЛАВА 5

1. Вж. бел. № 2 към II, 6.

КЪМ ГЛАВА 9

1. Групиранката на *Баркидите* наложила в съвета линията на поведение, за която настоявал *Ханибал*. На римските пратеници било отговорено, че за войната са виновни сагунтинците.

Междувременно *Ханибал* започнал нов щурм и завзел част от твърдината на града. Очакваната в *Сагунт* римска помощ все не идвала. Като условие за капитулация *Ханибал* изискал от гражданите да предадат златото и среброто си на *турдулите*, да напуснат града и да се заселят там, където той им заповяда. Испанецът *Арлок* от картагенската войска, който отпреди имал в *Сагунт* статута на „приятел и гостоприеман“, предал на обсадените тези условия.

КЪМ ГЛАВА 15

1. Полибий и аналитите.
2. Изборът на *консулите* за следващата година се провеждал задължително под ръководството на един от консулите за текущата година.

КЪМ ГЛАВА 32

1. С падането на *Сагунт Ханибал* постигнал своето — заставил римляните да обявят война на *Картаген*. След необходимата подготовка, през пролетта на 218 г. пр.н.е., той тръгнал от *Нови Картаген* (Испания) по морското крайбрежие на север от граничната река *Ибèр* (Ебро), наложил властта си над племената *илергети*, *баргуси*, *авсетани*, а също и над *Лацетания* — страна, която стигала непосредствено до *Пиренейските планини*. Въпреки сериозните затруднения преминал *Пиренеите*, успешно се придвижил през *Северна Испания* и *Галия*. Над *Рим* надвиснала голяма опасност — *Ханибал* се готвел да премине *Родан*. След като преодолял и тази трудност, ловко избягвайки сражението с намиращия се в устието на *Родан*, но пасивно изчакващ *Сципион*, той се отправил към ключа за *Италия* — *Алпите*.

2. Вж. бел. № 2 към II, 6.

КЪМ ГЛАВА 33

1. На латински *castellum* — малко укрепено поселение.

КЪМ ГЛАВА 35

1. Седем звезди от съзвездието *Телец*, които изгряват през май и залязват на 26 октомври, когато в *Алпите* започват зимните валежи.

КЪМ ГЛАВА 62

1. Първата победа на *Ханибал* след преминаването на *Алпите* била при река *Тицин*. Тя затвърдила положението му в *Северна Италия* и помрачила в очите на картагенците ореола на непобедимостта, с който било обкръжено римското оръжие след *Първата пуническа война*. Последвала нова победа на *Ханибал* — при река *Требия*, — която му позволила да завладее *Цизалпийска Галия* и му открила пътя към *Централна Италия*, сиреч през *Етрурия* към *Рим*. Но неуспехът на първия му опит да премине през *Апенините* и равният изход от сражението при *Плаценция* дали време на консулите да завършат подготовката за следващото сражение с *Ханибал* в *Етрурия*. По това време *Рим* вече бил обхванат от паника. През зимата на 218–217 г. пр.н.е. в града се говорело за всевъзможни зловещи предзнаменования.

2. Пазарът за зеленчуци (*Forum Holitorium*) се намирал между *Тибър* и *Капитолийския хълм*, южно от Марсово поле, до пазара за добитък. Там имало храм на Надеждата (*Spes*), построен в 254 г. пр.н.е., както и друг по-голям храм, за който се предполага, че е бил посветен на *Юнона Спасителка* (*Iuno Sospita*).

3. Пазарът за добитък (*Forum Boarium*) се намирал между *Тибър* и *Палатин*, на юг от пазара за зеленчуци. Там е бил олтарът на *Херкулес* (вж. бел. № 3 към I, 7).

4. *Юнона* (вж. азбучния показалец) е не само богиня на жените и на майчинството. В различните италиански общини в най-древни времена тя била почитана и като войнствена богиня, покровителка на градове, помощница в битки. Изобразявана била на бойна колесница. На това място вероятно се говори за *Юнона Спасителка* (*Iuno Sospita*), представяна с копие и наметната с лъвска кожа.

5. Начин на гадаене, практикуван най-вече в *Цере* и *Пренесте*. Дървените таблички, върху които били написани древни формули, били размесвани от избрано за целта дете, което след това изваждало наслуки някои от тях. В зависимост от формулите, изписани върху изтеглените таблички, бил тълкуван и отговорът на оракула. Ако на гадателите им се сторело, че са се смалили, това било смятано за лош знак. Ако някоя изпаднала и се отделяла от другите, това също било лош знак, особено ако на нея било изписано някакво предсказание, за каквото става дума в дадения пасаж.

6. Същият обред при същото знамение бил извършен и по времето на *Тул Хостилий* от албаните, преселили се в Рим след разрушаването на града им (вж. I, 31).

КЪМ ГЛАВА 63

1. *Консулите* били избирани от *центуриатните комиции* и до официалното им встъпване в длъжност, което по време на Втората пуническа война вероятно ставало на мартенските *Иди* (15 март), били наричани *consules designati* (посочени консули). За да може тяхното встъпване в длъжност да бъде узаконено и осветено, те трябвало да извършат определени церемонии и религиозни обреди.

2. 309 *амфори* са около 8 тона. С този закон се ограничавала възможността на *сенаторите* да се занимават с морска търговия, която се намирала главно в ръцете на конническото съсловие.

3. Сенаторите твърдели, че при първото консулство на *Фламиний* (223 г. пр.н.е.) предзнаменованията били неблагоприятни.

4. Ливий изброява ритуалите, чрез които консултът встъпвал в длъжността си. Той трябвало да извърши птицегадание в дома си и да облече консулската тога с пурпурна ивица; да пренесе в жерава на *Юпитер* бял бик на *Капитолия*; да проведе заседание на сената, на което да бъдат разисквани въпроси от религиозния живот и по-конкретно — за *Латинските празненства*. С това консултът получавал своята *potestas* (специфичната власт, отредена на заемащия тази длъжност — вж. „консул“ в азбучния показалец). От *куруиатните комиции* получавал *imperium* (висшата военна власт, на която при определени обстоятелства можели да имат право и други *магистрати*: *преторът*, *диктаторът* и *началникът на конницата*). При встъпването си в длъжност консултът трябвало да открие *Латинските празненства* и да принесе жертва на *Юпитер Лациарис* на *Албанската планина*. Преди да напусне *Рим*, трябвало да даде обети за благополучието на държавата: обещавани били жертвоприношения, нови храмове, игри. Неизпълнението на тези ритуали не засягало законността на поетата от консула длъжност, но намалявало моралния му авторитет, което можело да доведе до неподчинение, докато не ги изпълнел.

5. Става дума за така наречения *lixa* — дребен търговец, които доброволно съпровождал войската, продавал на войниците храна и напитки и им правел услуги срещу заплащане. Това занимание било презирано и общественото положение на тази категория хора — много ниско.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ВТОРА

КЪМ ГЛАВА 1

1. Намирал се в *Цере*.

2. Вж. бел. № 5 към XXI, 62.

3. При религиозните обреди на римляните жертвите, които трябвало да бъдат принасяни на всяко божество и при всеки повод, били строго определени до най-малки подробности, откъдето идват и многобройните им названия: *victima* е животното при благодарствено жертвоприношение, *hostia* — при очистително жертвоприношение или

при гаданията на *харусниците* по вътрешностите му. *Hostiae maiores* (букв. — по-големи жертвени животни) са такива, които са достигнали определена възраст и имат вече два реда зъби; затова се наричат още *bidentes* или *ambidentes*. По младите животни са *hostiae minores* или *lactentes* (букв. — по-малки или сучещи жертвени животни).

КЪМ ГЛАВА 2

1. Това били воините, които *Ханибал* повел от *Испания* и с които преминал *Алпите*.

КЪМ ГЛАВА 3

1. Всъщност той вървял на юг и се отдалечавал от *Фезуле*.

2. Червено знаме, което било вдигано пред палатката на военачалника.

3. Всеки *легион* имал свой боен знак. От времето на *Марий* (края на II — началото на I в. пр.н.е.) той бил задължително сребърен орел, набучен на дървена пръчка. Носели го в първата *манипула* на първата *кохорта*. Всяка *кохорта* също имала свой знак, носен отново в първата *манипула*. Когато войската била в лагера, знаменосците забивали бойните знаци в земята до олтара (ага) пред палатката на военачалника (*praetorium*). Ако на тръгване не можело да бъдат измъкнати от земята, това се смятало за лошо предзнаменование. В битка били носени в първия ред на подразделението, към което принадлежали.

КЪМ ГЛАВА 5

1. През 217 г. пр.н.е. Имало 57 земетресения в Италия, най-силното, от които било в деня на сражението при *Тразименското езеро*, 27 юни.

КЪМ ГЛАВА 6

1. По време на първото си консулство през 223 г. пр.н.е. *Фламиний* воювал успешно с *галите*. През 217 г. пр.н.е. с *галите* воювал и другият консул за годината — *Гней Сервий*, — който превзел само една незначителна крепост.

2. Вж. бел. № 1 към XXI, 4.

КЪМ ГЛАВА 8

1. Освен с това, че диктаторът бил избран от народното събрание, което нямало precedent до този момент, обичаят бил нарушен също така и с избирането на *началника на конницата* пак от *народното събрание*. Дотогава той бил посочван от *диктатора*, което отговаряло на същността на тази *магистратура*, даваща на заемащия я неограничени пълномощия.

КЪМ ГЛАВА 9

1. За *Големите (или Римските) игри* вж. бел. № 4 към I, 35.

„Свещената пролет“ представлявала обет, даван по време на големи бедствия, съгласно, с който първите узрели плодове на всички растения и първите младенци на хора и животни, родени през следващата пролет, трябвало да бъдат принесени в жертва на боговете. Така младите животни били заколвани на олтарите, а децата след достигането на зряла възраст — пращани в изгнание.

КЪМ ГЛАВА 11

1. От 17 до 46 години.

КЪМ ГЛАВА 14

1. *Ханибал* минал през *Самниум*, навлязъл в *Кампания* и започнал да опустошава околностите на *Капуа*. Въпреки това съюзните италиейски градове останали верни на *Рим*.

2. *Минуций* напомня за събития от Самнитските войни в края на IV и началото на III в. пр.н.е., в резултат на които Самниум бил покорен от римляните.

3. *Фабий Максим* обаче така и не влязъл в решително сражение с *Ханибал*, а, верен на избраната тактика, изтощавал картагенската войска в чести, но незначителни схватки. *Ханибал* пък имал нужда от победа, за да склони римските съюзници да се отцепят от *Рим*, но опитите му да постигне целите си останали безуспешни. Постепенно силите на *Ханибал* се изчерпвали, населението не променяло своята враждебност към него, римската армия укрепвала. Предпазливата тактика на *Фабий* обаче водела до разоряването на дребните

земевладелци и започнала да предизвиква недоволство в Рим. Демократичните кръгове в народното събрание настоявали за решителни действия и през 216 г. пр.н.е. за консули били избрани опитният военачалник *Луций Емилий Павел* и популярният привърженик на бързите действия *Рай Реренций Варон*.

КЪМ ГЛАВА 48

1. Според гл. 47, 7 *Хасдрубал* командувал левия фланг на картагенската войска. Във всеки случай именно това крило изиграло решаваща роля в сражението.

КЪМ ГЛАВА 49

1. *Павел* преминал в центъра, след като дясното крило било разбито.

2. За първи път *Павел* бил обвинен през 218 г. пр.н.е. след първото си консулство.

КЪМ ГЛАВА 50

1. През 390 (или 387) г. пр.н.е. при река *Алия* галите нанесли голямо поражение на римляните.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА

1. След битката при *Кана* *Ханибал* смятал войната за завършена, а себе си — за безспорен победител. Но опитът му да установи връзка с римските власти за започване на мирни преговори завършил с неуспех. *Диктаторът Квинт Фабий Максим* недвусмислено показал, че *Рим* отказва да приеме войната за загубена.

Ханибал се установил в *Самниум*, в град *Комиса*, и оттам се отправил към *Неапол*. Властите не пожелали да пуснат картагенците в града, а *Ханибал* не се решил да предприеме обсадни действия и повел войските си към *Капуа*. В този момент в града се разгаряли политически борби, които завършили благоприятно за *Ханибал*. С *Капуа* бил сключен съюз.

Въпреки блестящата си победа при *Кана* *Ханибал* се нуждаел от военни подкрепления и с тази цел изпратил, в *Картаген* брат си

Магон. Успял да получи помощ, която обаче съвсем не отговаряла на очакванията му. В същото време положението в Испания претърпяло неблагоприятно за *Ханибал* развитие. Стигнало се до сражение между римските войски на Пиренейския полуостров и *Хасдрубал*, което завършило с поражение на картагенците.

В Рим вестта за поражението при *Кана* предизвикала паника и едва съобщението на *Варон* дало на сената реална представа за размерите на катастрофата, като опровергало плъзналите из града слухове. Били извършени специални жертвоприношения за умилостивяване на боговете. *Сенатът* решил да се допита до *Делфийския оракул* какъв ще бъде краят на тези страшни събития. Даденият отговор бил благоприятен и повдигнал духа на римляните, които пристъпили към нови, бързи и решителни действия. На първо място стояла необходимостта от набиране на нови войски. Сенатът избрал за диктатор *Марк Юний Пера* и за началник на конницата — *Тиберий Семпроний Гракх*.

КЪМ ГЛАВА 14

1. Действията на *Ханибал* след битката при *Кана*.
2. *Гай Теренций Варон*.
3. В 223 г. пр.н.е. (вж. *Фламиний* в азбучния показалец).

КЪМ ГЛАВА 18

1. Това е традиционната награда в римската армия.

КЪМ ГЛАВА 19

1. Седем унции са около 190 г.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА

1. Превземането на *Казилинум* било предпоставка за нови успехи на *Ханибал* в Южна Италия, благодарение на които той завладял или принудил някои градове, запазващи все още верността си към *Рим*, да сключат съюз с него. Борбата между *Рим* и *Картаген* привлякла вниманието на *Филип V*, царя на *Македония*, който възнамерявал да се възползува от войната, за да постигне собствените си политически

цели. Той се ориентирал към *Ханибал*, започнал преговори и сключил с него съюз, който обаче веднага бил разкрит от римляните и не дал никакви съществени резултати.

Войната в Италия се водела вяло. *Рим* бил още твърде слаб, а картагенците загубили нападателя си устрем. *Ханибал* претърпял редица военни неуспехи, макар и не от решаващо значение. Положението на картагенските войски в Испания обаче ставало все по-неблагоприятно. Почти цялото коренно население преминало на страната на римляните. През следващата 214 г. пр.н.е. съотношението на силите в Италия продължавало да се променя в полза на *Рим*. Третият опит на *Ханибал* да превземе *Нола* завършил с неуспех, а римляните успели да си възвърнат *Казилинум*.

През лятото на 215 г. пр.н.е. във войната активно се намесила *Сиракуза*. Старият сиракузки тиран *Хиерон II* умрял и мястото му било заето от неговия внук *Хиероним*. Той сключил договор за съюз с *Картаген* и започнал военни действия срещу *Рим*. Скоро *Хиероним* бил убит и в *Сиракуза* се разгоряла политическа борба, която довела до окончателното ориентиране към съюз с *Картаген*, като издигнала за върховни магистрати братята *Хипократ* и *Епицид*. Родени в *Картаген* и привърженици на *Ханибал*, те били изпратени от него в *Сиракуза*, където оглавявали прокартагенската партия.

КЪМ ГЛАВА 33

1. А именно борбите между проримската и прокартагенската партия в *Сиракуза* и резултатите от тези борби.

2. Голяма част от проримски настроените магистрати в *Сиракуза* били избити при идването на власт на *Хипократ* и *Епицид*, останалите успели да избягат при римляните.

3. *Хипократ* и *Епицид*.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ПЕТА

1. Войната в *Сицилия* придобивала все по-напрегнат характер. След неуспеха пред стените на *Сиракуза* римляните се опитали да възстановят положението си в останалата част на острова. *Химилкон*, който стоял начело на картагенския флот, успял да завоюва някои от

старите картагенски владения в *Сицилия*, след което започнал да търси сражение с римляните. *Марцел* обаче избягвал да влиза в бой.

Същевременно на изток *Филип V* подновил опитите си да се задържи в *Епир* и *Илирия*. Той предприел военни действия, в които обаче не постигнал никакъв успех, а претърпял сериозни загуби.

През 214 г. пр.н.е. в Испания римляните отбелязали низ от победи. Те били осъществени от *Публий Корнелий Сципион* и брат му *Гней*, които през 213 г. пр.н.е. пренесли бойните действия в Северна Африка. Там и *Рим*, и *Картаген* се възползвали от враждите между двете нумидийски племена с вождове *Сифакс* и *Масиниса* и ги въвлекли във войната.

Още през 214 г. пр.н.е. в *Тарент* се появило антиримско движение, чиито ръководители обещавали на *Ханибал* да му предадат града без съпротива. През 212 г. пр.н.е. те реализирали намеренията си: *Тарент* преминал в ръцете на *Ханибал*. Но в твърдината на града останала част от римския гарнизон и верните на *Рим* тарентинци. *Ханибал* не успял да превземе акропола и да завладее града изцяло.

През това време *Капуа* нямала друга защита, освен двете хиляди конници, изпратени там от *Ханибал*. От това решили да се възползват римските консули *Фулвий Флак* и *Апий Клавдий Пулхер*, които, без да се бавят, потеглили към стените на *Капуа*. На предложението им да напуснат доброволно града капуанците отвърнали с предизвикателен отказ. Започнала обсадата на *Капуа*, чийто успешен завършек компенсирал всички дотогавашни неуспехи на римляните в Южна Италия и Гърция.

КЪМ ГЛАВА 23

1. *Химилкон*, командуваният картагенски флот, бил обединил силите си с *Хипократ* при *Агригент*.

КЪМ ГЛАВА 24

1. Има се предвид така наречената Сицилийска експедиция (415–413 г. пр.н.е.), предприета от атиняните по време на Пелопонеската война, с цел да бъдат завладени сицилийските елински градове, които били в голямата си част спартански колонии. Това предприятие завършило с поражение на атинския флот под началството на *Никий* и

Ламах, а след това и с пълен разгром на сухопътната атинска войска начело с *Никий* и *Демостен*.

2. От 264 г. пр.н.е. *Хиерон II* бил съюзник на *Рим* във войните с *Картаген*.

КЪМ ГЛАВА 25

1. Става дума за тирана *Хиероним*.

2. Молещите за пощада и защита увивали около главите си вълнени превръзки и носели маслинени клончета.

КЪМ ГЛАВА 31

1. Двете страни започнали да се готвят за нови сражения, но в този момент и в картагенско-сиракузкия, и в римския лагер избухнала епидемия, която нанесла големи щети на картагенската войска. *Бомилкар* заминал за *Картаген* и се върнал с нови подкрепления. По всичко изглеждало, че ще се стигне до решително сражение между римската и картагенската флота, но когато моментът за това настъпил, *Бомилкар* внезапно отплавал за Италия. Сицилианците изтълкували това, в смисъл че *Картаген* се отказва от борбата за Сицилия, и започнали преговори с *Марцел* относно условията за предаването на *Сиракуза*.

В същото време римските дезертъори в *Сиракуза*, страхувайки се от наказанието на *Марцел*, убедили наемниците от сиракузката войска, че и тях не ги очаква по-добра съдба. Наемниците избрали шестима души и на трима от тях поверили отбраната на сиракузкия квартал *Ахрадина*, а на другите трима — остров *Ортигия*. Римляните успели да склонят към предателство испанеца *Мерик* — един от тримата ръководители на отбраната на *Ахрадина*. Благодарение на него *Марцел* успял с щурм да превземе почти цялата *Ахрадина*.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА

1. С падането на *Сиракуза* (212 г. пр.н.е.) и разгрома на картагенци и гърци при река *Химера* всички планове на *Картаген* за *Сицилия* претърпели провал.

През същата година картагенците имали успех в Испания. Те победили *Публий* и *Гней Сципион* и си върнали отново Испания южно

от *Ибер*.

Център на военните действия в Италия станала *Капуа*. Сражението под нейните стени завършило наравно, но за *Ханибал* това равенство означавало поражение. Той не успял да прогони римляните от околностите на *Капуа*. Трябвало на всяка цена да намери някакво друго средство, за да отвлече вниманието на римското командване от обсадения град. Така той взел решение да предприеме поход към *Рим*.

КЪМ ГЛАВА 11

1. През тази година (211 пр.н.е.) в Испания бил изпратен *Публий Корнелий Сципион*, синът на консула от 218 г. пр.н.е., бъдещият победител в битката при *Зама*.

КЪМ ГЛАВА 18

1. През 211 г. пр.н.е. картагенците разбили в Испания първо войската на *Публий Корнелий Сципион*, бащата на победителя при *Зама*, а след месец — и на *Гней Корнелий Сципион*; двамата римски пълководци загинали.

2. В 211 г. пр.н.е. *Капуа* се предала на римляните.

КЪМ ГЛАВА 19

1. Според легендата *Помпония*, майката на *Сципион*, била заченала от *Юпитер*, който се явил при нея в образа на змия.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ОСМА

1. Въпреки тежките поражения в *Италия*, *Сицилия* и *Испания* картагенските управници все още не смятали войната за окончателно загубена. Те решили с цената на нови усилия, да постигнат прелом в своя полза — за целта трябвало *Хасдрубал Барка* да нахлуе в Италия от север и да се присъедини към *Ханибал*. Това обаче останало неосъществено и *Ханибал* бил лишен от всякаква подкрепа.

КЪМ ГЛАВА 12

1. В 207 г. пр.н.е. при река *Метавър* в *Умбрия* била разбита войската, която *Хасбрудал Барка* — братът на *Ханибал* — водел на

помощ от Испания, а самият той бил убит. *Ханибал* вече не можел да очаква никакво подкрепление.

2. В 209 г. пр.н.е. *Сципион* превзел *Нови Картаген* — основната картагенска база в Испания. Част от местните племена минали на страната на *Рим*.

3. Става дума за *Октавиан Август* (вж. „Юлии“ в азбучния показалец). Испания била окончателно покорена от него в периода от 27 до 25 г. пр.н.е.

КНИГА ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА

1. След успехите си в *Испания* *Публий Корнелий Сципион* смятал, че вече е възможно и необходимо войната да бъде пренесена в Африка. Избран за консул през 205 г. пр.н.е., *Сципион* получил като сфера на действие *Сицилия* с разрешение, когато интересите на държавата го наложат, да се прехвърли с войските си в Африка.

КЪМ ГЛАВА 28

1. В 256 г. пр.н.е. по време на Първата пуническа война флотът на тези двама консули победил картагенския в битка, състояла се край бреговете на Африка. Вследствие на това римляните станали господари на почти всички африкански владения на *Картаген*.

КНИГА ТРИДЕСЕТА

1. В Африка към войската на *Сципион* се присъединила нумидийска конница начело с *Масиниса*.

Нумидийските племена обитавали африканското средиземноморско крайбрежие на запад от *Картаген*. В *Нумидия* съществували две основни племенни обединения — на месулиите, обитаваци югоизточната част на страната, и на масесулиите, които живеели на северозапад. Владетелите им водели помежду си борби за надмощие, използвани от *Рим* и *Картаген* в стремежите им да привлекат съюзници. От 213 г. пр.н.е. царят на масесулиите *Сифакс* бил в тесни връзки с *Рим* и водел открита война с *Картаген*. Царят на месулиите *Гала* бил съюзник на *Картаген*, а неговият син *Масиниса* вероятно бил възпитан като заложник в *Картаген*. Той предвождал нумидийската конница, която се биела на страната на *Картаген* в

Испания. След смъртта на *Гала* цар на месулиите станал неговият брат, а малко по-късно властта поел енергичният царски роднина *Мазетул* в ролята на настойник на малолетния братовчед на *Масиниса*. Той се свързал със *Сифакс* и се готвел да брани властта си от *Масиниса*.

Сифакс вече бил много силен. Римляните се стараели да подновят и затвърдят съюза си с него. *Картаген* също го потърсил за съюзник. По едно и също време негови гости били *Сципион Млади* и картагенският военачалник *Хасдрубал*. След дълги колебания *Сифакс* застанал на страната на *Картаген*. Съюзът бил скрепен с брак между *Сифакс* и дъщерята на *Хасдрубал Софониба*, обещавана преди това на *Масиниса*.

През 206 г. пр.н.е. в Испания *Сципион* успял да привлече на страната на *Рим Масиниса*. Нумидиецът се върнал в Африка и с помощта на царя на *Мавритания Бага* се опитал да си възвърне бащиното царство. Той победил *Мазетул*, но по внушение на *Картаген* срещу него се изправил *Сифакс*, който му нанесъл решително поражение, и *Масиниса* с група свои приближени бил принуден да води живот на разбойник. *Сифакс* станал владетел и на *месулиите*. В 204 г. пр.н.е., когато *Сципион* минал в Африка, *Масиниса* се присъединил към него и му помагал в сраженията срещу картагенците и съюзника им *Сифакс*, на когото те възлагали почти всичките си надежди, защото сами имали много слаби войски в Африка. *Сципион* обсадил *Утика*, готвел се да обсади и *Картаген*. През 203 г. пр.н.е. *Масиниса* и римският военачалник *Лелий* успели да отвоюват от *Сифакс* земите на месулиите. Решителната битка между двамата царе била започната от конниците. Като видели приближаващите се римски легиони, водени от *Лелий*, масесулиите побягнали.

КЪМ ГЛАВА 12

1. Жестове, с които се изразявала молба.

КЪМ ГЛАВА 15

1. Триумфаторът (вж. „триумф“ в азбучния показалец), в лицето, на когото виждали *Юпитер Капитолийски*, влизал в *Рим* на украсена с лавър колесница, теглена от четири бели коня, облечен в пурпурна

туника с избродирани на нея златни палми, с пурпурна, везана със злато тога (така наречената *toga picta*) — дървен символ на царска власт, с лавров венец и скиптър от слонова кост с дръжка във формата на орел. Специален роб държал над главата му златния венец на бога и когато тълпата приветствувала триумфатора, той му повтарял: „Помни, че си само човек.“

Даровете, отредени на *Масиниса*, представлявали същевременно инсигнии на царската власт над *Нумидия*, която той получавал.

КЪМ ГЛАВА 32

1. След като *Сципион* разгромил и двете картагенски войски — на *Сифакс* и на *Хасдрубал*, сина на *Гисгон*, — всички надежди в *Картаген* били насочени към *Ханибал*, който бил повикан от Италия. Решителното сражение се състояло през 202 г. пр.н.е. при градчето *Зама*, разположено на пет дни път от *Картаген*. Преди битката *Ханибал*, несигурен в добрия изход, решил да поднови преговорите и лично отишъл като пратеник при *Сципион*... Предложил му да предаде на *Рим* всички картагенски владения извън Африка, но *Сципион* поискал допълнителни отстъпки и разговорът завършил безрезултатно.

2. Морската битка в 241 г. пр.н.е. поставила край на Първата пуническа война.

КЪМ ГЛАВА 34

1. Римската войска обикновено се строявала в шахматен ред по следния начин: най-отпред били петнадесетте *манипули* от *хастати*, строени на известно разстояние помежду си, достатъчно да пропусне една *манипула*; зад *хастатите* били разположени *манипулите* на принципите, застанали в процепа между тези на *хастатите*; встрани и зад принципите били *триариите*, строени в тил на *хастатите*. В битката при *Зама* *Сципион* разположил всички *манипули* в тил, а не шахматно, за да пропуснат слоновете на *Ханибал*. В дадения момент от битката с изнасянето на *принципите* и *триариите* встрани той укрепил фланговете и не позволил начупената линия на фронта да разруши бойния ред на неговата войска.

КЪМ ГЛАВА 42

1. След разгромяването на *Хасдрубал* и *Сифакс* (203 г. пр.н.е.) картагенците започнали преговори за мир, според *Ливий* — единствено с цел да спечелят време, докато *Ханибал* прехвърли войската си от Италия в Африка. Доказателство за несериозността на техните намерения бил и фактът, че пратениците, които се изправили пред римския сенат, били твърде млади и едва ли притежавали пълномощия да вземат толкова важни решения.

2. Става дума за началото на Втората пуническа война — обсадата на *Сагунт* от *Ханибал* в 219 г. пр.н.е., с която бил нарушен договорът от 226 г. пр.н.е.

КЪМ ГЛАВА 44

1. В 241 г. пр.н.е. — край на Първата пуническа война.
2. В 218 г. пр.н.е.
3. В 201 г. пр.н.е.

КЪМ ГЛАВА 45

1. *Пилей* носели освободените роби. Всъщност между робите и пленниците разликата не е била голяма, защото пленникът губел всички свои права и можело да бъде продаден в робство.

КНИГА ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА

1. В 200 г. пр.н.е., едва излязъл от двете толкова трудни и опасни войни с *Картаген*, *Рим* обявил война на *Филип V Македонски* и минал в настъпление на Изток. Войната започнала под предлог, че римляните трябвало да отмъстят на македонския цар за договорните му отношения и подкрепата му за *Ханибал* по време на Втората пуническа война. Римската дипломация спечелила на своя страна *Етолийския* и *Ахейския съюз*, *Пергам*, *Родос* и *Атина*. Първите две години преминали с променлив успех. Решителната битка, която поставила края на Втората македонска война, се състояла в *Тесалия* в местността *Киноскефале* през 197 г. пр.н.е.

КЪМ ГЛАВА 10

1. Вж. бел. № 3 към XXII, 3.

1. След края на Втората пуническа война римската република започнала да води активна политика спрямо елинистическите държави. През първата половина на II в. пр.н.е. тя влязла във военни сътолковения с *Македония*, с държавата на Селевкидите и съюза на гръцките градове.

Без да се отказва от идеята за реванш, *Ханибал*, който застанал начело на картагенската държава, външно се стремял да се покаже лоялен към римляните, но тайно водел преговори срещу тях с владетеля на могъщото Селевкидско царство *Антиох III*. След разгрома на *Филип V* във Втората македонска война (200–196 г. пр.н.е.) *Антиох* останал главният противник на *Рим* в борбата за господство над Гърция и Мала Азия. Изобличен от своите политически противници, *Ханибал* избягал от *Картаген* при царя в *Ефес*. Това били последните му опити да спечели съюзници на *Картаген* за нова война срещу *Рим*.

КЪМ ГЛАВА 13

1. Етолийците били недоволни, че не получили *Тесалия* след битката при *Киноскефале*, и обещавали помощта си на римските врагове.

2. *Филип V* Македонски и *Антиох III*.

3. Зимата на 195 г. пр.н.е.

КЪМ ГЛАВА 14

1. След бягството си от *Картаген* (195 г. пр.н.е.) *Ханибал* се отправил към Сирия — единствения възможен съюзник на *Картаген* срещу *Рим*. Той настигнал връщания се от Египет сирийски владетел *Антиох III* в *Ефес*. Царят го приел с почести и го направил свой съветник.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.